

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ

6
SAYI

ISSN: 2687-6124 / E-ISSN: 2718-0166 • HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ • GÜZ / 2022

MAKALELER

Otonom Sistemlerin Savaş ve Savaş Hukukuna Etkisi

Melike ATLIĞ

Neoliberalizmin Alternatif Bir Okuması: Almanya'dan Latin Amerika'ya

Mustafa SARIKAYA - Hülya AĞCASULU

Gürcistan'ın Siyasal Dönüşümü: Bağımsızlıktan Günümüze

Seda KAYA KARABULUT

Nuri Bilge Ceylan Sineması'nda Postmodern Esintiler
ve Gündelik Hayatın Eleştirisi: Ahlat Ağacı Örneği

Melek KAHRAMAN

KİTAP İNCELEMELERİ

Aydede 1922-1

Yenal ÜNAL

Görme Biçimleri

Aydan ÜNLÜKAYA

Akademik
Düşünce
Yayınları

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ HAKKINDA

1. Akademik Düşünce Dergisi, 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkarılan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayımlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir.
2. ASOS İndeks, Cite Factor ve Scientific Index Service tarafından taranmaktadır.
3. Akademik Düşünce Dergisi yayın sürecinde Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları uygulamaktadır. Buna ek olarak yayın etiği, etik görev ve sorumluluklarda açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayımlanan ilkeler benimsenmiştir.
4. Tüm çalışmalar Turnitin programı tarafından taranmaktadır. Benzerlik oranı %15'i geçen çalışmalar değerlendirmeye alınmamaktadır.

YAYIN BİLGİLERİ

Yayımlayan Kurum	Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Yayınevi	Akademik Düşünce Yayınları
Adres	Esnevler Mahallesi, 408. Sokak, 9/1, Atakum/Samsun
Website	akademikdusunce.org.tr/dergi
Dergipark	dergipark.org.tr/tr/pub/akademikdusunce
E-mail	dergi@akademikdusunce.org.tr
KEP Adresi	akademikdusunce@hs01.kep.tr
Telefon	0850 305 10 75 (Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği) 0541 455 36 55 (Metin ÖZ - İmtiyaz Sahibi)
WhatsApp	0850 305 10 75
Yayın Tarihi	29.12.2022

İMTİYAZ SAHİBİ

Metin ÖZ

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

GENEL YAYIN YÖNETİCİSİ

Kaan AKMAN

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

SAYI EDİTÖRLERİ

Aynur TEKKE

Aybala LALE

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

YAYIN KURULU

Dr. Öğr. Üyesi. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN
Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ
Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Kıvanç DEMİRCİ
Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Sezgin SEZGİN
Kırklareli Üniversitesi

Öğr. Gör. Büşra DOĞAN
Kırgızistan Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi

Arş. Gör. Oğuzhan KOCA
Ankara Üniversitesi

Öğr. Gör. Ozan YETKİN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Öğr. Gör. Hülya KÜÇÜK
Kafkas Üniversitesi

Arş. Gör. Aybala LALE
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Arş. Gör. Berkay YALÇINKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Öğr. Gör. Fatma NALBANT
Artvin Çoruh Üniversitesi

İrem Ece AKPINAR
İstanbul Aydın Üniversitesi

DİL EDİTÖRLERİ

Türkçe

Gizem YILDIZAK

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

Şerife BACAKOĞLU

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

İngilizce

Arş. Gör. Merve BAŞKUTLU

Kafkas Üniversitesi

SAYI HAKEM KURULU¹

Prof. Dr. Bilal KARABULUT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin ÖZLER	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet VURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Ahsen SAÇLI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe TOY PAY	Galatasaray Üniversitesi
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel ŞAHİN	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak KOCAOĞLU	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cansu ATILGAN PAZVANTOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine ERDEN KAYA	Amasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül GEDİKKAYA	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mücahit AVCI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Peyami Safa GÜLAY	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ulaş IŞIKLAR	Beykent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zehra KURT	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Adem ÖZER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Erdal BAYAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Emin SALİHİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

¹ Sayı Hakem Kurulu unvan ve alfabetik sıraya göre sıralanmıştır.

01

Editörlerin Sunuşu

Aynur TEKKE - Aybala LALE

MAKALELER

03

Otonom Sistemlerin Savaş ve Savaş Hukukuna Etkisi

Melike ATLIĞ

22

Neoliberalizmin Alternatif Bir Okuması: Almanya'dan Latin Amerika'ya

Mustafa SARIKAYA - Hülya AĞCASULU

37

Gürcistan'ın Siyasal Dönüşümü: Bağımsızlıktan Günümüze

Seda KAYA KARABULUT

54

Nuri Bilge Ceylan Sineması'nda Postmodern Esintiler ve Gündelik Hayatın Eleştirisi: Ahlat Ağacı Örneği

Melek KAHRAMAN

KİTAP İNCELEMELERİ

74

Aydede 1922-1

Yenal ÜNAL

79

Görme Biçimleri

Aydan ÜNLÜKAYA

SUNUŞ

Akademik Düşünce Dergisi'nin bu sayısında dört derleme makale ve iki kitap incelemesi olmak üzere toplam altı çalışma yer almaktadır.

Melike ATLIĞ, “*Otonom Sistemlerin Savaş ve Savaş Hukukuna Etkisi*” başlıklı makalesinde, gelişen ve dönüşen savaş teknolojilerinin uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna etkilerini incelemiştir. Bu bağlamda araştırmada, yapay zeka destekli otonom teknolojilerin uluslararası silahlı çatışmalar hukukunu ne yönde etkileyeceği tartışmalarının öneminin altı çizilmiştir. Yazar, çalışmasında otonom sistemlerin muhtevasına dair konsensüs olmadığını belirtmiş; bu doğrultuda çalışmanın sonucunda, uluslararası silahlı çatışmalar hukukunda mevcut olan eksikliklerin değerlendirilmesi ve giderilmesinin gerekliliği ifade edilmiştir.

Mustafa SARIKAYA ve Hülya AĞCASULU, “*Neoliberalizmin Alternatif Bir Okuması: Almanya'dan Latin Amerika'ya*” başlıklı makalelerinde, neoliberalizm kavramının dönüşümünü ve anlam kaymasını tarihsel bir zeminde ele almışlardır. Yazarlar, 1973 yılından sonra Şili'de ABD destekli askeri darbe yönetiminin Alman ekonomik büyümesinden feyz alarak gerçekleştirdikleri reformlarla beraber, neoliberalizm kavramında önemli bir dönüşüm ve anlam kayması yaşandığı ileri sürülmektedir. Çalışma sonucunda, neoliberalizmin Latin Amerika'da Almanya'da ifade ettiği anlamdan uzaklaştığı, piyasaya üstün yapıcı nitelikler yükleyen ve devlet müdahalelerine neredeyse tamamen karşı olmayı içeren bir anlam kazandığı neticesine ulaşılmıştır. Ayrıca, modern neoliberalizmin Chicago Okulu'nun fikirlerine dayandığı ve Alman neoliberalizmi ile birbirine rakip olan iki farklı ideoloji olduğu tespit edilmiştir.

Seda KAYA KARABULUT, “*Gürcistan'ın Siyasal Dönüşümü: Bağımsızlıktan Günümüze*” başlıklı makalesinde, SSCB'nin dağılmasının ardından ele alınan siyasal sistem-rejim tartışmaları kapsamında Gürcistan'ın durumunu değerlendirmektedir. Batı'ya yakın ülkeler için bir Avrupalılaştırma tahmini yapılırken, Orta Asya devletleri için İslami bir çizginin öngörüldüğü vurgusunu yapan yazar, Gürcistan'ın diğer SSCB ardılı devletlerden ayrıldığını belirtmektedir. Çalışmanın sonucunda, Gürcistan'ın bağımsız ve demokratik bir ülke olabilmesi ve Batı kanadına yakın bir siyasi çizgide ilerleyebilmesi için liberal demokrasinin gerekliliklerini yerine getirmesi gerektiği tespitinde bulunulmuştur.

Melek KAHRAMAN, “*Nuri Bilge Ceylan Sineması'nda Postmodern Esintiler ve Gündelik Hayatın Eleştirisi: Ahlat Ağacı Örneği*” başlıklı makalesinde, 20. yüzyıldan itibaren değişiklik gösterdiği görülen toplumsal nitelikli alışkanlıkların postmodern kültürle beraber belirli şekillerde görünüm sergilediğini belirtmiştir. Gündelik yaşam içinde mevcut olan değerlerin sahip olduğu niteliklerin de bu doğrultuda değişiklik gösterdiğini vurgulayarak söz konusu vurguların sinema sektörü üzerindeki yansımalarını analiz etmiştir. Analizini Nuri Bilge Ceylan'ın Ahlat Ağacı filmi üzerinden yürüten yazar, mevcut olan mahremiyet olgusunun değişim sürecine dahil olduğunu, söz konusu filmde de eleştirilerin yer aldığını saptamıştır.

Dergimizin bu sayısında Yenal ÜNAL, *Aydede 1922-1* ve Aydan ÜNLÜKAYA, *Görme Biçimleri* kitaplarına dair bir inceleme yapmıştır.

Sayımıza katkı sağlayan yazarlara, kıymetli görüş, düşünce ve değerlendirmeleriyle süreç boyunca bizlere desteğini belirten hakemlere ve yayın kurulumuzda görev alan ekip arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Gelecek sayılarda görüşmek dileğiyle...

Aynur TEKKE – Aybala LALE

Editörler

OTONOM SİSTEMLERİN SAVAŞA VE ULUSLARARASI SİLAHLI ÇATIŞMALAR HUKUKUNA ETKİSİ

(*The Effect of Autonomous Systems on War and the Law of War*)

Melike ATLIĞ¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 04.09.2022

Makale Kabul Tarihi: 15.11.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1170896

ÖZ

Çalışmanın amacı, gelişen ve dönüşen savaş teknolojilerinin uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna etkilerini analiz etmektir. Teknolojinin gelişmesiyle yapay zekâ ürünlerinin ve otonom sistemlerin askeri ve savunma alanında kullanımı, bu sistemlerin uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna ne tür etki edeceği tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında yapay zekâ destekli otonom teknolojilerinin askeri alanlarda ya da sıcak çatışma bölgelerinde kullanılması uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna nasıl etki eder, silahlı çatışmalar hukukunu değiştirir mi ya da değiştirme gücüne erişir mi sorularının altının çizilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere uluslararası silahlı çatışma hukukunun orantılılık, gereksiz acıya neden olmama, askeri gereklilik gibi ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkelerin otonomlaşan ya da otonomlaşacak sistemlere nasıl yansıtacağı tartışılmaktadır. Bu bilgiler ışığında çalışmada literatür taraması ile otonom sistemlerin savaş hukukuna etkilerinin ne ölçüde olacağı tartışılacaktır. Otonom sistemlerin ve kapsamının ne olduğu konusunda bir konsensüs bulunmadığından bu sistemleri uluslararası silahlı çatışmalar hukuku kuralları çerçevesinde değerlendirme ve ele alma konusunda eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu eksikliklerin değerlendirilmesi ve giderilmeye çalışılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Otonom Sistemler, Yapay Zekâ, Orantılılık, Gereklilik, Sorumluluk.

ABSTRACT

The purpose of the study is to analyze the effects of developing and transforming war technologies on the law of war. With the development of technology, the use of artificial intelligence products and autonomous systems in the field of military and defense has brought up the discussions on how these systems will affect the law of war. The following questions come up with the use of autonomous technologies in military fields. How does it affect the law of war? Does it change the laws of war? International conflict law has principles such as proportionality and military necessity. How will these principles be reflected in autonomous systems? In the study, the effect of autonomous systems on the law of war will be measured by literature review. Since there is no consensus on what autonomous systems are, it is incomplete to deal with these systems within the framework of legal rules. The deficiencies that have arisen need to be corrected.

Keywords: *Autonomous Systems, Artificial Intelligence, Proportionality, Requirement, Responsibility.*

¹ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, AB Çalışmaları, melikeatlg@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8491-6125.

GİRİŞ

Savaşlar, savaş teknikleri ve kullanılan aletlere bağlı olarak zaman içerisinde dönüşüme uğramıştır. Başlangıçta taş, ok, sapan vs. ile savaşan toplumlar zamanla top, tüfek, tank hatta teknolojinin giderek gelişmesiyle yapay zekâ destekli otonom silahlar kullanmaya başlamıştır. Aktörler gelişen teknoloji ve buna bağlı yaşanan değişikliklere ayak uydurabilmek ve ortaya yeni çıkan tehditleri bertaraf edebilmek için savunma alanlarını da teknolojik olarak geliştirme gayesi içine girmiştir. Zamanla otonom sistemlerin ve yapay zekâ teknolojilerinin kullanıldığı en önemli alanlardan birisi de savunma alanı olmuştur. Böylece savunma alanında kullanılmak üzere üretilen ya da üretilme yolundaki otonom sistemler yavaş yavaş sıcak çatışma bölgelerinde kullanılmaya başlanmaktadır. Otonom sistemlerin sıcak çatışma bölgelerinde kullanılmaya başlaması ya da başlayacak olması bu sistemlerle uluslararası silahlı çatışma hukuku kuralları arasında nasıl bir bağ kurulacağı sorusunu gündeme getirmiştir.

Uzun yıllardır savaşı yasaklayan kurallar ve antlaşmalar uluslararası silahlı çatışmalar hukukunu oluşturmuş ve ayırım gözetme, orantılılık, gereksiz acıdan kaçınma, askeri gereklilik ve önlem alma ilkeleri en önemli ilkeler olmuştur. Ayırt etme ile sivil-asker ayrımı yapıp sivillerin yaşanan çatışmadan zarar görmesinin engellenmesi ya da engellenemiyorsa bile en az zararla kurtulması amaçlanmaktadır. Orantılılık ilkesi ile amaç ile araçların orantılı olması amaçlanırken gereksiz acıdan kaçınmayla ise savaş alanında insanlığa gereksiz acıların, eziyet, işkence, zorla kendi bünyesine katma vs. gibi müdahalelerden kaçınılması arzulanmaktadır. Askeri gereklilik yapılan savunma ya da saldırının askeri bir zaruret taşımasını ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında tam otonom teknolojilerinin sıcak çatışma alanlarında kullanılmasının ve bu sistemlerin giderek otonom hal almasının savaş hukukunun temel ilkelerinin göz ardı edilmesine yol açacağı endişeleri doğmuştur. Diğer yandan otonom sistemlerin uluslararası silahlı çatışmalar hukuku içerisinde denetlenip denetlenemeyeceği, uluslararası silahlı çatışmalar hukukunu ihlal edip etmeyeceği, ederse nasıl önleneceği gibi sorunlar da ön plana çıkmaktadır. Otonom sistemlerin kullanımının uluslararası silahlı çatışmalar hukukunun genel ilkelerini ihlal edeceği düşüncesi dışında otonom silahlarda sorumluluk kavramının nasıl olacağı sorunsalı da önemli bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. Otonom sistemlerinin uluslararası silahlı hukukunu ihlali durumunda bu sistemlerin mi, bu sistemleri var edenlerin mi yoksa var edilmesine yol açan devletlerin (aktörlerin) mi sorumlu tutulacağı yanıtız kalan sorulardır. Bu tür belirsizlikler ilerleyen dönemlerde daha fazla konuşulmaya ve üzerinde tartışılmaya başlanacaktır. Ayrıca bu cevapsız soruların yanıtlanması

hem otonom sistemlerin geleceğini hem de savaşların gelecek dönemlerde gireceği yeni formu ortaya koyacaktır.

1. Yapay Zekâ (YZ) ve Otonom Sistemler

Savaşın karakteri, kullanılabilir hale gelen ya da getirilen araçlarla ve orduların savaşmak için kendilerini örgütlenme biçimlerini nasıl dönüştürdükleriyle uyum içinde değişmektedir. Örneğin Napolyon döneminde kitle seferberliğine geçiş, savaşın karakterini değiştiren teknolojik olamayan bir gelişme iken otonom uygulamaların, savaşın karakterine etki edecek önemli bir teknolojik gelişim olduğu düşünülmektedir. Otonom sistemlerin neler olduğu ya da hangi aktörün bu sistemlere ne anlamlar yükleyip savunma alanlarına ne şekilde entegre ettiklerini incelemeyen önce “yapay zekâ nedir?” sorusu üzerinde durmak yerinde olacaktır. Çünkü bugün yarı otonom olarak bahsettiğimiz insansız hava araçları ve silahlı insansız hava araçları yapay zekâ teknolojileri ile donatılan ve uzaktan yönetilebilen teknolojilerdir.

Günümüzde sık sık duyduğumuz ve kullandığımız yapay zekâ, kavramsal olarak 1956 yılında Darmount Koleji’nde düzenlenen bir konferansla ortaya atılmıştır. Fikir babası Alan Turing olmakla birlikte yapay zekânın fikirsel temellerine ilk olarak Yunan mitolojisinde rastlanmaktadır. Hephaestus ve Pygmalion Talos’u yaratarak Europa’yı korumak amacıyla Girit adasının çevresinde dolaşma ile görevlendirilmiştir. Diğer yandan El-Cezere de 1206’da yazdığı bir kitabında bilgisayar programı kullanmayan robot tasarımlarına değinmiştir (Darıcalı, 2020: 50). Böylece üzerinde yazılmaya ve tasarım yapılmaya başlanan YZ günümüzde giderek yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Isınmadan eğitime, sağlık alanından ekonomiye her alanda etkilerini ve yansımalarını gördüğümüz YZ, günümüzde yavaş yavaş savunma alanına da girmeye başlayan ve gelecek yüzyıllarda savaş alanlarında görmeye alışkın olacağımız bir sisteme dönüşecektir.

Diğer yandan YZ destekli otonom silah sistemlerin ne olduğu ve tanımı konusunda bir konsensüs bulunmamaktadır. Çeşitli yazarlar tarafından çeşitli şekillerde otonom sistemlerin ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Jeffrey S. Thunder tarafından tamamen veya kısmen kendini kontrol edebilen, herhangi bir insan müdahalesi olmadan hedefi seçen ve ulaşan sistemler olarak tanımlanan otonom sistemler Kelly Cass tarafından önceden programlanmış işlem dizisini harekete geçiren sistemler olarak ifade edilmiştir (Thurnher, 2013; Caas, 2015: 1023-1024). ABD Savunma Bakanlığı tarafından 2012’de yayınlanan raporda otonom silahın ne olduğuna dair tanıma yer verilmiştir. Bu rapora göre otonom silah sistemleri bir kez

etkinleştirildiğinde, insan operatörün başka bir müdahalesi olmadan hedefleri seçip ateşleyebilen silah sistemleridir. İnsan operatörün silah sistemlerinin çalışmasını geçersiz kılmasına izin vermek için tasarlanmış, ancak aktivasyondan sonra daha fazla insan girdisi olmayan sistemleri içermektedir (US Department of Defense, 2012: 13-14). Savunma Bakanlığı ve İnsan Hakları İzleme Örgütü otonom sistemlerin şu an mevcut olmadığını ifade etse de gelişen teknolojiyle bu sistemlerin geliştirilmesi için çalışmalara başlandığı bilinmektedir (Thurnher, 2013: 2).

Üzerine yeni yeni çalışmalara başlanan ve savaşı ve uluslararası silahlı çatışmalar hukukunu etkileme kapasitesine sahip olabilecek otonom silahlara giden yol 19. yüzyılda açılmıştır. İkinci sanayi devrimiyle yalnızca üretkenlik artmamış; aynı zamanda teknoloji savaşlarda öldürmek için bir verimlilik doğurmuştur. 1861’de Amerikan İç Savaşında Richard Gatling ateş etme sürecini hızlandırabilmek için Gatling silahını icat etmiştir. Bu silah hem makineli tüfeklerin öncüsü olmuş hem de kısa sürede daha fazla mermi atılmasını sağlamıştır. Gatling silahı otonom bir özelliğe sahip olmasa bile silah otomasyonunun evrimini başlatmıştır. Diğer yandan otonom silahlarla ilgili bir sonraki gelişme 1883’te Maxim silahının icat edilmesi olmuştur. Gatling silahlarının çalışması için bir insanın elle kolu kurması gerekmektedirken Maxim silahında elle çatıştırmaya gerek kalmamıştır. Ateşleme başladığında silah kendi kendine ateş edebilmekteydi ve böylece makineli tüfeklerin yolu açılmış olmuştur (Scharre, 2021: 64-67). Böylece insan kontrolünün ya da müdahalesinin giderek azaldığı bir otonom sistemlere uzanan yol ortaya çıkmıştır. Özellikle teknolojik gelişmelerin bu denli ilerlemiş olması ve gelecek yüzyıllarda da ilerleyecek olması aktörlerde gelecek savaşlarda insanların silahlar üzerindeki kontrolü azalacak mı, tamamen ortadan kalkacak mı ya da tam otonom sistemler savaşı ve uluslararası silahlı çatışmalar hukukunu nasıl etkileyecek sorularını ortaya çıkarmıştır. Farklı bir açıdan ise her aktör diğer aktörlerin gelişen teknolojiye yararlanarak savunma ve askeri alanlarını otonomlaştıracağını düşüneceğinden kendi ordularını makineleştirmeye başlayacaktır. Bu durum yalnızca gelecek savaşların alacağı hal hakkındaki endişeleri değil otonom silahlanma yarışını da beraberinde getirebilir. Bu ise aktörlerin otonom sistemlere ve yapay zekâ teknolojilerine olan yatırımlarını artırması anlamına gelmektedir.

Otonom sistemler literatürde yarı otonom, tam otonom ve denetimli otonom olarak ele alınmaktadır. Yarı otonom sistemler; hedefi seçebilen ve sadece bir insan komutasıyla kuvvet uygulayan sistemlerdir. Bu sistemlerin en önemli örneği ise insansız hava araçlarıdır. Bu sistemler kimi zaman yakın mesafeden kimi zaman ise uydu bağlantısı yoluyla uzaktan kontrol edilmektedir. Denetimli otonom sistemler; insan operatörün gözetiminde hedefi seçen ve

uygulayan sistemlerdir. Bu sistemler genellikle yerleştirildikten sonra insan girdisine ihtiyaç duymadan çalışan Cruise füzeleri, füzesar sistemler gibi sistemlerdir. Tam otonom sistemler ise ihtiyari karar alma kapasitesine sahiptir. Bir insan operatörünün müdahalesini gerektirmeden değişen koşullara yanıt verebilmektedir. İnsan girdisine gerek duymadan hedefleri izler, seçer ve gerekli hallerde saldırırlar (Özer, 2020: 259-260). Otonom sistemlerin savunma alanlarında kullanılmaya başlamasının sorun yaratacağı düşüncesinin nedeni, tam otonom sistemlerin mümkün ve kullanılabilir hale gelme olasılığının ön plana çıkmasıdır. Çünkü yarı otonom ve denetimli otonom sistemlerin herhangi bir yerinde insan müdahalesi söz konusu olduğundan olumsuz durumların engellenebileceği düşünülmektedir. Ancak tam otonom sistemlerde insan müdahalesi gerekli olmadığından olumsuz durumlar saptanıp engellenemeyebilir. Bu açıdan otonom sistemlerin öldürücü olacağı kanısı yaygınlaşmaktadır. Yaygınlaşan bu kanı yanlış olmasa da eksik bir kanıdır. Çünkü günümüzde tam otonom sistemlerin kullanımından bahsetmek mümkün değildir. Tam otonom sistemler söz konusu olduğunda verilen ilk örnek insansız, sürücüsüz araçların yol açtığı veya açacağı kargaşadır. Ancak bu konuda dikkat edilmesi gereken sürücüsüz araçlara girdilerin ve varılacak yer talimatının arka planda bir insan tarafından giriliyor olmasıdır.

YZ teknolojilerinin ya da otonom sistemlerin teknolojik gelişmişlikle çeşitlenen tehditleri bertaraf etmesi için savunma ve askeri alanda kullanılması ya da kullanılacak olması tartışma yaratan bir konudur. Askeri kapasitelerini artırmak ve tehditlere tam kapasite ile karşılık vermek isteyen ülkeler YZ destekli otonom sistemlere yatırım yapmaya başlamıştır. Aktörlerin bu sistemleri askeri ve savunma alanında kullanmasının ise birçok nedeni bulunmaktadır. Otonom, yarı otonom ve denetimli otonom sistemler zorlu alanlarda askerlere yardımcı olmakta, arazinin taranması ve analiz edilmesi, iç güvenlik, insan kaçakçılığı, rehinelere kurtarılması gibi önemli alanlarda avantaj sağlamaktadır. Örneğin Birleşik Arap Emirlikleri tarafından inşa edilen PAL Robotics'ten bir robot, yerel polis veri ağına bağlanarak aranan kişiler hakkında yüz tanıma yapabilmekte, suçları ve suçluyu önlemek için araç plakalarını belirleyebilmekte ve polise haber verebilmektedir. (Garcia, 2019). Diğer yandan günümüzde askeri alanda YZ teknolojilerine dayalı yarı otonom robotların kullanıldığı da bilinmektedir. Bomba ve mayın imha sistemleri, terörist hedefleri yok eden sistemler, bulma ve kurtarma sistemleri örnektir. 2010'da intihar bombacılarını uzaktan tespit etmek amacıyla STADDEX isimli bir sistem kurularak toplu alanlarda silah ve patlayıcıların kullanılmadan tespit edilme olanağına ulaşılmıştır (Sökmen Alaca, 2019: 179). Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere günümüzde tam otonom sistemlerden bahsedilmemekte ve kullanımına çok sık

rastlanmamaktadır. Ancak bu durum tam otonom sistemlerin öldürücü olacağı kanısını bertaraf edememektedir.

2. Aktörlerin Otonom Sistemlere Yönelik Uygulamaları

Genel olarak bakıldığında tam otonom silahlar geniş bir kullanım alanına sahip değildir. Ancak bu tanıma uyacak birkaç sistem bulunmaktadır. Bu sistemler kendi başlarına hedefleri arayabilir ve hedefe saldırmaya karar verebilir özelliklerle donatılmıştır. Sistemler bunları yaparken ise hiçbir insanın müdahalesine ihtiyaç duymamaktadırlar. Gezici mühimmatlar bu gruba örnek olarak verilmektedir. Bahsi geçen gezici mühimmatlar geniş bir alanda uzun süre turlayarak potansiyel hedefler arayabilmekte ve buldukları hedefleri yok edebilmektedir. İsrail yapımı Harpy bu silahlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İsrail bu sistemi Şili, Çin, Hindistan, Güney Kore ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu pek çok ülkeye satmıştır. Bir alanda hangi düşman radarını tespit edeceğine onu fırlatan kişi karar verirken hangi radarı tahrip edeceğine Harpy karar vermektedir (Scharre, 2021: 77-79). Yani oluşturulan bu sistemde belli başlı bilgiler ve komutlar insanlar tarafından verilirken son aşamada sistem kendi iradesine göre faaliyette bulunmaktadır.

Günümüzde ABD, Güney Kore, Rusya, İsrail ve Avusturya gibi ülkeler, ordularını ve savunma sistemlerini teknoloji ile entegre etmeye ve savaş sürecini makineleştirmeye başlamıştır. İlerleyen dönemlerde ileri teknoloji YZ kontrolündeki uçak, drone ve denizaltı gibi araçların gerekli bölgelere konuşlandırılarak sahip oldukları sensörler ya da algoritmalarla savaşı kendilerinin yöneteceği düşünülmektedir. Robot askerlerin saha görevlerinde insanlara yardım edeceği ve daha verimli bilgi sunabileceği gibi avantajları ön plana çıkartılmaya çalışılmaktadır (Teknolojik Düşünce Merkezi, 2020). Teknolojik olarak gelişmiş ülkelerin YZ teknolojilerine yatırımları artırmaları ilerleyen dönemlerde otonom silahlanma yarışına yol açabilecektir. Bunun farkında olan aktörler mevcut savunma ve askeri yapılarını olabildiğince teknoloji ile uyumlu hale getirerek otonomi savaşında geride kalmak istememektedir. Çünkü insansız hava araçları, silahlı insansız hava araçları, dronelar ya da robotlar savaşlarda insan kaybını azaltırken aynı zamanda insan psikolojisinin etkilendiği durumlara karşı da bir savunma mekanizması oluşturmuş olacaktır.

Otonom sistemlerin sağladığı avantajlar göz önüne alındığında devletlerin gerekli gördükleri alanlarda bu teknolojilere ağırlık vereceği tahmin edilmektedir. Ayrıca her teknolojik gelişme savaş ve savaş tekniklerini dönüştürdüğünden yapay zekânın da bu dönüşüme yol açacağı bilinmektedir. Bu denli gelişen bir teknolojik dünyada devletlerin askeri

kapasitelerini artırmak için teknolojik yatırımlar yapması beklenmedik bir durum değildir. Bu açıdan askeri kapasitelerini artırıp çağın gereklerine ayak uydurmak isteyen aktörler yatırımlarını sıklaştırmaktadır. ABD, Rusya, Çin ve Fransa gibi ülkeler savunma alanında teknolojinin, yapay zekânın ve otonom sistemlerin önemini vurgulamaktadırlar. Bu ülkeler yapay zekâda dünyada lider olma hedeflerini belirtmişler ve özelde Rusya genelde tüm gelişmiş ülkeler ilerleyen dönemlerde yapay zekâ teknolojilerinde başat olan aktörlerin dünyayı kontrol edeceğini ifade etmişlerdir (Darıcalı, 2020: 57). Bahsi geçen ülkeler teknolojik başatlığın yapay zekâ teknolojilerinde güçlü olma, otonom sistemleri öz kaynakları ile geliştirme ve bu alanlarda AR-GE faaliyetlerini güçlendirme aşamalarından geçtiğinin bilincinde olan ülkelerdir. Tarih boyunca aktörlerin temel hedefi hegemonya kurmak ve dünyaya egemen olmak olmuştur. Bu gaye günümüzde de değişmemiştir. Yalnızca bu gayeye ulaşma araç ve yöntemleri değişmiştir. Bu yöntemlerden biri de günümüzde teknolojiye hâkim olmak ve teknolojiye yön vermektir.

ABD ve Çin otonom sistemlerin geliştirilmesinde önde gelen ülkelerdir. Bu iki ülke teknolojik olarak küresel liderlik yarışı içine girmiştir. Teknolojik gelişmelere ayak uydurma potansiyeline sahip her ülke yapay zekâ ve otonom sistemler teknolojileri yarışında birer aktör konumundadır. ABD'nin Alfa Projesine göre 2025'te bir düzeye kadar özerk taktik otonom silahları bünyesinde barındıran robotik bir savaş gücü öngörülmüştür. Ayrıca ABD, 120 askeri robottan oluşan bir taburun sürü parçacık zekâsıyla donatıldığını da açıklamıştır. Diğer yandan Çin ise 2017'de yayımladığı Kalkınma Planı'na göre 2030'a kadar yapay zekâ alanında dünyanın merkezi olmak istediğini duyurmuştur. Çin, kendi hava sahasında hâkimiyet kurmak için drone ordusu kullanmaktadır. Bu dronelar bir araya gelerek koordineli saldırı yapabilme kabiliyetine sahiptir. Diğer bir ülke İsrail ise ordusunu teknolojik gelişmişliğe uydurabilmek için otonom dronelere yatırım yapmaktadır. İsrail, Gazze Şeridinde kundaklama yapmak için kullanılan cisimleri yok etmek amacıyla bir drone sistemi geliştirmiştir. Sistem, insan müdahalesi olmadan hedefi belirlemekte ve imha etmektedir. Ayrıca İsrail, kıyı devriyesi için silahlı insansız bir bot geliştirmiş ve bu botu satın alan Singapur, Malakka Boğazı'nda korsanlarla mücadele etmektedir. Ekvador da geliştirdiği robot ile deniz devriyeleri sayesinde korsanlarla mücadele veren diğer bir ülkedir (Teknolojik Düşünce Merkezi, 2020). Bu ülkelerin dışında Fransa da ülkelerinin YZ araştırmalarında küresel bir lider hâline gelebilmesi için 1,5 milyar Avroluk plan açıklamıştır. İran ise ilk insansız bombardıman uçağını tanıtmıştır (Hin-Yan, 2012: 634). İngiltere'nin Taranis UCAV sistemi de Birleşik Krallık Savunma Bakanlığı tarafından tamamen otonom ve neredeyse operatör müdahalesine gerek duymayan, düşman

uçaklarına karşı kendini savunabilen bir sistem olarak tanıtılmıştır (Jürgen ve Frank, 2017: 117).

Otonom silah üretip kullanan bu ülke örneklerinin aksine kimi ülkeler de otonom silah üretmemekte, üretme planları yapmamakta ve hatta tam otonom silahların yasaklanmasını savunmaktadır. Bu ülkeler arasında; Pakistan, Küba, Bolivya, Meksika, Şili, Arjantin, Brezilya, Irak gibi ülkeler yer almaktadır (Scharre, 2021: 145). Bu ülkeler otonom sistemlerin savunma ve çatışma alanlarında kullanılmasının dönülmez zararlara yol açacağını vurgulamakta ve bu sistemlerden olabildiğince kaçınılması gerektiğini savunmaktadır.

3. Otonom Sistemlerin Kullanılmasının Ortaya Çıkardığı Sorunlar Karşısında Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku

Bilgi teknolojilerinin dönüştürücü etkisi askeri alanda da hissedilmeye başlandığından beri askeri olmayan (non-military) savaş operasyonları, siber saldırılar ya da etkili, öngörülemeyen ve kansız savaşlar geleceğin savaşları olarak yerini almıştır. Öyle ki gelinen noktada çatışma alanlarında insansız hava araçları, silahlı insansız hava araçları ve uzaktan kumandalı gelişmiş otomatik hedef tanıyan silahlar kullanılmaya başlanmıştır. Görüntü işleme savunma sanayinde oldukça önemli veriler sunduğundan yapay sinir ağları, uzman sistemler ve genetik algoritmalar sayesinde tanklar daha öldürücü olmasına rağmen askerlerin daha az zarar görmesine yol açmaktadır (Tugay ve Tugay, 2019: 381).

1988'de İran Körfezi'nde yaşanan olaylar otonom silahlarla ilgili hukuk tartışmalarını alevlendirmiştir. ABD'nin USS Vincennes savaş gemisi İran'a ait sivil bir uçağı hedef almış ve düşürmüştür. Bahsi geçen sivil uçak düşman F-14 uçağı sanılarak algılanmış ve komut veren kişi tarafından da saldırı onaylanmıştır. ABD'nin söz konusu gemisi Aegis adlı otonom bir savunma sistemi ile donatılmıştır. Sistem saldırı kararını veren kişiye veriler sunmaktadır (Şimşek, 2017: 13). Olaydan sonra otonom sistemlerle ilgili yasaklanmaların gerekliliği üzerinde tartışmalar başlamış olsa da şu an tam otonom ve yarı otonom sistemleri açık bir şekilde yasaklayan ya da bu konuda var olan belirsizlikleri gideren bir uluslararası düzenleme bulunmamaktadır.

Bir insan tarafından çalıştırılmayan ve kontrol edilmeyen tam otonom robotlar sadece düşmanı değil diğer insanları da yok etme tehlikesi taşıyabileceğinden oldukça tehlikeli görülmektedir. Saldırgan ve revizyonist bir devletin ordusunu tam otonom robotlar ya da silahlardan oluşturması tehlikeli sonuçlar doğurabilecektir. Bu nedende bir grup, teknolojinin otonom sistemlerde kullanılmasına dair çalışmaların şeffaf olması ve silahların nükleer

silahlarda olduğu gibi uluslararası hukukla sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır (Sökmen Alaca, 2019: 15). Örneğin 2009'da International Committee for Robot Arms Control (ICRAC) isimli bir komite kurarak yasağın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Askeri robotiklerin hızlı gelişiminin yaşanmasının uluslararası güvenlik ve barışı tehdit edeceğinin bu nedenle de silah kontrol rejimi kurulması gerektiğinin altı çizilmiştir. Komite genel olarak otonom silah sistemlerinin tehlike yaratabileceği üzerinde durarak uluslararası güvenliğin sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır (International Committee for Robot Arms Control, 2009).

Otonom sistemlerin savaş alanlarında kullanılmasının uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna uygun olup olmayacağı konusunda birbirine zıt görüşler mevcuttur. Örneğin Ronald Arkin otonom sistemlerin yoğun veri analizi sayesinde risk tespiti yapabileceklerini düşünenlerdendir. Arkin, sistemlerin gereksiz saldırılarda bulunmamaları için kapasitelerinin geliştirilmesini, ayırım gözetme ilkesiyle uyumlulaştırılmalarını ve büyük zararlara neden olmayacak silahlar eklenerek de orantılılık ilkesine uygunluk bakımından geliştirilmelerini önermektedir. Hatta veri toplamanın hızlanmasıyla otonom sistemlerin bağımsız ve tarafsız bir biçimde savaş alanında etik davranışı gözlemleyebileceği ve ihlalleri bildirebileceğini ifade etmektedir. Buna karşın İnsan Hakları Konseyi Hukuk Dışı, Yargısız veya Keyfi İnfazlara Dair Özel Raportör'ü Heyns 2013'te BM Genel Kurulu'na bir görüş sunmuştur. Ona göre robotların eylemlerinin sürekli kayıt altında olması sorumluluk bakımından olumlu bir gelişmedir. Hatta robotların işkence, tecavüz ya da gereksiz acı verme eylemlerinde de azalmaya yardımcı olacağını ileri sürmektedir. Hayatta kalma güdüsüyle saldırgan davranmayacak bu otonom sistemlerde robotların insan davranışlarına dair doğru yargılara varmasının beklenemeyeceğini öne sürmektedir. Bu husus hem ayırt etme hem orantılılık ilkeleri bakımından tam otonom sistemlerin zayıf noktası olarak görülmektedir (Şimşek, 2017: 16).

2014'te Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve BM himayesinde Otonom Silah Sistemlerine İlişkin ilk Uzman Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantı ile kimi aktörler otonom sistemlerin muharebe alanlarında kullanılmasını avantajlı bulurken kimi aktörler ise savaş gibi önemli bir durumun insan iradesi dışında, otonom sistemlerle karar verilmesine karşı çıkmaktadır. Örneğin Çin, tamamen otonom silahların kullanımının yasaklanmasından yanayken bu silahların geliştirilmesi ve üretilmesine karşı değildir (Galeotti, 2019).

2016'da ise Belirli Konvansiyonel Silahlar Sözleşmesi'ne (Certain Conventional Weapons Convention) taraf devletler, tam otonom sistemlerle ilgili sorunların ele alınması için Hükümet Uzmanları kurmaya karar vermiştir. 2017'de yapılan ilk toplantıda ülkelerin büyük

çoğunluğu otonom sistemlerin yasaklanması gerektiğini ifade ederken ABD ve Rusya gibi ülkeler ise mevcut olmayan ve henüz konuşlandırılmamış silahlarla ilgili müzakerelere başlama konusunda isteksizdir. Büyük ülkelerin itirazları sonucu toplantı elle tutulur bir sonuç elde edemediği dağınıktır (Iaria, 2017). Diğer yandan İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Harvard Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Kliniği “Losing Humanity: The Case Against Killer Robots” isimli bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda otonom sistemlerin insancıl hukuk ile uyumlu olmayacağını ve sivillerin zarar görme ihtimalinin artacağını öne sürerek yasaklanması gerektiğini ifade etmiştir. 2017’de ise 28 ülkeden gelen 137 robot ve yapay zekâ şirketi kurucusu bir açık mektup yayınlamış BM’nin otonom sistemlere derhal müdahale etmesi gerektiğini vurgulamıştır (The International Human Rights Clinic, 2012).

Otonom sistemlerin yasaklanmak yerine kontrol altına alınması ve denetimini sağlayacak kuralların belirlenmesi gerektiğini savunan gruplar genel olarak bu sistemlerin faydaları üzerine yoğunlaşmaktadır. Otonom sistemleri insanların giremeyeceği alanlara girebilen, tehlikeli bölgelerde görev alan ya da insan ölümlerini azaltan sistemler olarak kabul etmektedirler. Ancak buna karşı bu sistemlerin yasaklanması gerektiğini savunan gruplar ise otonom sistemlerin kullanımının uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna uygunluğunu değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu noktada otonom sistemlerle ilgili ön plana çıkan önemli tartışmalardan biri otonom sistemlerin uluslararası hukuku veya uluslararası silahlı çatışmalar hukukunu ihlal edeceğidir. Yasak taraftarı gruplar otonom sistemlerin silahlı çatışmalar hukukunun önemli ilkeleri ayırım gözetme, orantılılık ve gereksiz acıların önlenmesi ilkelerine aykırı olduğunu öne sürmektedir. Ayırım gözetme ve orantılılık ilkelerine göre saldırının taraflarının olası sivil kayıpları ve zararları önlemek ve mümkün olduğu ölçüde en aza indirmek amacıyla saldırı silah ve yöntemlerini seçerken tüm önlemleri alma yükümlülüğü bulunmaktadır. Ayrıca uluslararası hukuka göre ordular, yapıları gereği sivil-asker ayrımı yapamayan ve kontrol edilemez silahları kullanamazlar. Bu ilkeler açısından bakıldığında otonom sistemlerin ayırım gözetme ilkesini yerine getiremeyeceğini ifade edilmektedir. Bu duruma örnek olarak ise çatışma halindeki taraflardan düşman askerlerin sivil kıyafet giymeleri durumunda düşmanın ve düşman hedeflerinin tam otonom makinelerle ayırt edilmesinin zor olduğu verilmektedir. Çünkü modern savaşta örneğin gerillalar gayri nizami birlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca düşman birlikler yasak olmasına rağmen sivilleri kalkan olarak kullandıklarında otonom sistemlerin bu insanların dost mu düşman mı olduklarını ayırt etmesi zor olacağından kullanılan gücün de orantılılık ilkesine aykırı olacağı belirtilmektedirler (Scharre, 2021: 332-335). Otonom sistemlerin kullanımını açısından bakıldığında bu sistemlerin

korunması gereken grubu ayırt etmesinin ya da belirleyebilmesinin zor olduğu düşünülmektedir.

Mevcut teknolojiye bu sistemlerin çatışma ve savaş esnasında korunacak grubu ayırt edebilecek donanıyla üretilmesi zor olduğundan uluslararası hukuk açısından şimdiye kadar tanık olunmamış zararlarla karşılaşmak olasıdır. Ancak günümüz savaş ve çatışmalarına baktığımızda savaş taktik ve yöntemlerinin şekil değiştirdiği görülmektedir. Savaşlar artık yalnızca cephe savaşı formunda yürütülmemekte, siber alanda da savaş hali bulunmaktadır. Tüm bunlar dikkate alındığında geleneksel olmayan bir savaşla geleneksel yöntemlerle mücadele edilmesi aktörlere avantajdan çok dezavantaj sunacaktır. Savaş yöntemlerinin değişmesi sadece otonom sistemlerin kullanılmasından doğacak sorunlar ortaya çıkarmamaktadır. Örneğin siber savaşlarda saldırının tespit edilmesinin zor olması genel uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde bir mücadeleyi zaten zor bir sürece sokmaktadır. Bu açıdan her ne kadar otonom sistemlerin neden olabileceği zararların büyük olacağı varsayılsa da savaşların değişen doğası göz önünde bulundurularak yeni savaş tekniklerinin yol açabileceği zararları otonom sistemlere yıkmak doğru değildir.

Otonom silahların yasaklanması taraftarlarının dikkatle üzerinde durduğu diğer bir konu gereksiz acıya neden olmamaktır. Gereksiz acıya neden olmama konusu ilk olarak 1868 Petersburg Deklarasyonu ile ele alınmış, 1899-1907 Lahey Konferansında tekrar bahsedilmiştir ve *“nitelikleri ve mevcudiyetleri nedeniyle aşırı yaralanmalara ve gereksiz acılara neden olan savaş yöntem ve araçları yasaklanmıştır.”* (International Committee of Red Cross: 1868). Aynı zamanda 1925 Cenevre Protokolü ile çatışmalarda biyolojik ve kimyasal silahların kullanımı yasaklanarak *“Gereksiz yaralanmalara veya gereksiz acılara neden olacak nitelikte silah mermi ve malzeme ve savaş yöntemlerinin kullanılması yasaktır.”* kuralı tanımlanmıştır (United Nations, 1925). Bu hususta yasak taraftarları insan kontrolü ya da denetimi olmadan otonom bir sistemin bu ilkeye uygun davranamayacağını ifade etmiştir. İnsani duygulardan uzak olan robotların çatışma alanlarında kullanımı, insan askerlerin merhamet ya da acıma duygularının arka planda kalmasına neden olacaktır. Diğer yandan uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna göre çatışanların düşmana zarar verme araçlarının seçiminde sınırsız hakka sahip olmadığı dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli konudur. Yani çatışan tarafların savaş yöntem ve araçlarını seçme hakkı sınırsız bir durum değildir ve bu noktada kimi silahların yasaklanması bu ilkeye paralel bir uygulama olarak görülmektedir (Pazarcı, 2014: 583; United Nations, 1925). Bu ilkeler doğrultusunda gereksiz acıya, doğal yaşamın tahribatına neden olabilecek silahların kullanılması yasaklanmıştır. Böylece savaş, çatışan taraflar arasında belli kurallar

dâhilinde, bazı ilkelere bağlı olarak düzenlenmek zorundadır. Tarafların çatışma durumunda istedikleri gibi davranmaları ya da istedikleri yöntemlere başvurmaları engellenerek doğal yaşamın ve insan yaşamının sürekliliği koruma altına alınmıştır. Her ne kadar çatışmalarda can kayıpları yaşansa da genel olarak insanların yaşam hakkını gasp edecek uygulamalar yasaklanmak zorundadır. Bu kurallar açısından bakıldığında ise otonom sistemleri bu kural çerçevesinde ele almak mümkün olabilmektedir. Oluşturulan sistemlerin gereksiz acıya ya da doğal çevrenin tahribatına neden olacak şekilde tasarlanması zaten uluslararası hukuk kuralı ile sınırlandırılmıştır. Ancak otonom silahların çatışma alanında kullanılması ve uluslararası hukuk ihlalleri arasında bağlantı kurulduğundan uluslararası hukuk kurallarının otonom sistemleri kapsayacak ve denetleyecek şekilde genişletilmesi ya da yeniden yorumlanması tedbir olarak görülebilir.

Otonom sistemlerin kullanılması konusunda ortaya çıkabilecek konulardan birisi ve en önemlisi sorumluluktur. Uygulanan uluslararası hukukta silahlı çatışmalar sırasında uluslararası hukuk kurallarının çiğnenmesi, bu kuralı ihlal eden açısından sorumluluk doğurmaktadır. Kuralı çiğneyen bir devletse devlet, gerçek kişi ya da kişilerse kişinin sorumluluğu doğmaktadır (Pazarcı, 2014: 647). Bu kural açısından bakıldığında otonom sistemlerin kullanımı sırasında kural ihlali olursa devletlerin mi, sistemi üreten kişinin mi yoksa otonom sistemin mi sorumlu tutulacağı belirsizdir. Ya devletlerin ya da kişilerin sorumlu tutulması gerekirken otonom sistemler bu iki kategoriye de girmemektedir. Otonom sistemlerin yol açtığı ihlallerde devletlerin ihlalden sorumlu tutulabilmesi için ihlalin devlete, kişilerin sorumlu tutulabilmesi içinse ihlalin kişilere bağlanması gerekmektedir. Ancak bu sistemlerle ilgili genel kabul görmüş ilkeler ve kurallar olmadığından otonom sistemlerin yol açtığı ihlal durumu ortaya çıktığında sorumluluğun kime yükleneceği sorusu sonuçsuz kalmaktadır. Otonom sistemlerin eylemlerinden dolayı sorumlu tutulabilmesi bir için otonom sistemlere kişilik bahşedilmiş olması gerekmektedir. Ancak böyle bir kişilik bahşetme söz konusu olmadığından otonom sistemlerin zararlı davranışlarına sorumluluk yüklenmesi mümkün değildir (Akkurt, 2019: 44).

Sorumluluk boşluğu konusunda çalışma yapan akademisyenler ve yazarlar komutanın ya da operatörün sorumlu tutulmasının adil ve hukuka uygun olmadığını ifade etmektedir. Aynı zamanda otonom sistemleri cezalandırmanın da bir anlamı olmadığını söylemektedirler. Çünkü otonom sistemler örneğin robot askerler ya da İHA'lar hukuken bir birey değildir. Ayrıca otonom sistemler üreticilerinin yapmasını istedikleri şeyin dışına çıkarsa üreticiler sorumlu tutulamaz ve üreticiler sorumluluktan kaçmış olur. Bu sorumluluk boşluğunun üstesinden

gelinmesinin çözümünün ise tam otonom silahların uluslararası düzeyde yasaklanması olduğu düşünülmektedir. Bir diğer iddia ise tarihsel olarak savaşlarda yaşanan sivil ölümlerinde sorumluluğun yüklendiği kişi ve kişilerin olmamasıdır. Bu nedenle otonom silahlarda da böyle bir sorumlunun aranması klasik savaşlarda aranmamasıyla tezatlık içermektedir (Scharre, 2021: 342-343). Sorumluluk boşluğunun ve otonom sistemlerin çatışma alanında kullanılmasının kurallara bağlanmamış olmasının yol açtığı en önemli sorun aktörleri caydırıcılıktan uzaklaştırmasıdır. Otonom sistemlerin yol açtığı ihlaller konusunda sorumlu tutulup cezalandırılmayacağını düşünen aktörler kullandıkları otonom sistemlerin neden olduğu zararları önleme ya da engellemeye çalışmayacaktır. Bu açıdan bakıldığında otonom sistemler konusunda asıl üzerinde durulması gereken konu sorumluluk konusudur. Çünkü daha önce bahsedilen gereksiz acıya neden olmama ya da kullanılan silahların seçiminin serbest olmaması konusu uluslararası kurallar çerçevesinde ele alınabilirken uluslararası kurallarla ortaya konan sorumluluk kavramı içerisine otonom sistemler dâhil edilememektedir.

Otonom sistemlerin yol açacağı zararlar konusunda ortaya çıkan sorumluluk konusunda bir grup ise zarardan kişilerin sorumlu tutulabileceğini ifade etmektedir. Örneğin Schmitt bir savaş suçu işlenmesi halinde sistemi programlayan kişinin ve sistemin bu şekilde programlandığını bilen veya bilme yükümlülüğü altında olan denetçi ya da komutanın bu durumu engellemedikleri için sorumlu tutulabileceğini öne sürmektedir (Şimşek, 2017: 18). Buradan da anlaşılacağı gibi otonom sistemlerin tanımı konusunda olmayan mutabakat sorumluluk konusunda da bulunmamaktadır.

Tam otonom sistemler, casus yazılımlar ya da aldatma ve hile ile etkisiz hale getirilmeye açık sistemlerdir. Bu tür aldatma yalnızca devletler tarafından değil devlet dışı ve zararlı aktörler tarafından da başvurulabilecek bir yöntem olduğundan otonom sistemleri koruma mekanizması veya cezalandırma sisteminin güçlü olması gerekmektedir. Hâlihazırda bu tür sistemlerin denetlenme süreçleri ve hangi tür sistemlerin otonom olarak kabul edileceği net bir konu değilken casusluk ya da hile durumlarının düzenlenmesi gibi bir uygulamaya da rastlamamak olağandır. Ayrıca otonom sistemlerin zararlı grupların eline geçme ihtimali doğrudan sivil-asker ayrımı, orantılılık ve gereksiz acı ilkelerinin de ortadan kalkmasına yol açabilecektir. Yani devletleri belirli kurallar çerçevesinde otonom silah kullanımı konusunda dizginlemek mümkün olsa da bu sistemlerin devlet dışı grupların eline geçmesi durumu geleneksel silahların kullanımında oluşacak zararlardan daha fazlasına yol açacaktır. Günümüzde 90'dan fazla devletin ve devletten bağımsız grupların droneu bulunduğu bilinmektedir. Özellikle devlet dışı gruplardan Hamas, Hizbullah, DEAŞ ve Yemenli Husiler

gibi birçok devlet dışı aktörler de bu dronelara sahiptir (Scharre, 2021: 143). Bu durum hile ve aldatma ya da siber saldırı ile bu tür grupların otonom silahlara sahip olması sonucu doğacak zararlar konusunda otonom silahların yasaklanması gerektiğini savunan tarafın endişelerine neden olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken otonom silahların denetlenmemesi ya da belirli kurallara tabi tutulmaması durumunda dünya üzerinde çatışmaların artacağı fikirleridir. Her ne kadar bu sistemlerin faydalı ve avantajlı alanlarda kullanılması hem devletler hem de bireyler için öncelik olsa da eğitim, sağlık vb. belli başlı alanlar dışında otonom sistemlerin kullanılmasının denetlenmesi önemlidir.

Otonom silah sistemlerinin yavaş yavaş kullanılmaya başlanması ve gelecekte kullanımının artacak olma ihtimali açısından bakıldığında bu sistemleri düzenleyen ve denetleyen kurallar bütünü oluşturulması gerekliliğini ön plana çıkarabilir. Otonom sistemin ne olduğu üzerinde mutabık kalınmış bir tanımının olmadığı düşünüldüğünde yasal düzenlemenin gerekliliği daha da pekişmektedir. Ortak bir tanımın dahi olmaması otonom sistemlerin kullanımından kaynaklanan zararların önlenmesi konusunda aktörler arasında tartışmalara yol açabilir. Çünkü kimi aktörler sahip oldukları sistemlerin otonom olduğunu kabul etmeyebilir, buna karşın diğer aktörler kabul etmeyen aktörün silahlarının otonom olduğunu iddia edebilir. Yani hangi sistem ve silahların otonom, hangilerinin otonom olmayan olduğunun belirlenmesi ve tanımlanması için başta ortak “otonom sistemler” tanımının yapılmış olması ardından ise bu sistemlerin kurallar bütünü çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Ancak böyle bir tanımın ya da kurallar bütünü oluşturulması oldukça zordur. Çünkü günümüzde otonom sistemlere yatırım yapan ülkeler ellerindeki yarı otonom ve denetimli otonom silahların bu kapsama alınmasına sıcak bakmayabilir. Otonom sistemlere sahip olamayacak, teknolojidен mahrum ülkelerin kurallar bütünü oluşturulmasına sıcak bakması muhtemelken bu teknolojilere yatırım harcayan ve gelecek dönemlerde dünya gücü olmanın otonom sistemlerden ve YZ’den geçtiğine inanan aktörlerin anlaşmaya yanaşmasının olanak dışı olabileceği düşünülmektedir.

Otonom sistemlerin devlet dışı ve zararlı aktörlerin eline geçebilecek olması da yasal düzenlemelerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak burada da zararlı aktörlerden zarar görmüş devletlerin yasal düzenlemeye sıcak bakma ihtimali doğarken bu aktörleri besleyen devletlerin sıcak bakmama olasılığı ortaya çıkabilmektedir. Unutulmaması gereken ise teknolojik gelişmelerin insanlığın zararından ziyade faydasına olacak şekilde kullanılmasıdır. Son olarak aktörler diğer aktörlerin niyetlerinden emin olamadıkları için yasal düzenlemeler konusunda çekimser kalabilir. Anlaşmaya varılsa bile diğer aktörlerin otonom sistemlere

yatırım yapmaya devam etme olasılığı aktörlerin temel çekincelerindedir. Bu ise yasal düzenlemelerin oluşturulması için çabalamak yerine otonom silahlanma yarışına neden olabilir.

Her ne kadar otonom sistemlerin maliyet, sivil ölümün azaltılması, kayıt altına alınarak çatışma alanlarında yaşanan taciz, tecavüz ve gereksiz acıları engellemesi gibi avantajları olsa da aktörler ve özellikle bireyler kontrolün bir insanda olmadığı sistemlerden kuşku duyacaktır. Bu nedenle en azından tam otonomi yerine yarı ve denetimli otonom sistemler üzerine yoğunlaşılması aktörler için daha cazip olacaktır. YZ ve robotik şirket liderleri otonom silah sistemleri için önleyici silah kontrolünün düzenleme veya belirli silahların yasaklanması anlamına gelmeyeceğini, bunun yerine askeri amaçlar için belirli teknolojilerin belirli uygulamalarını düzenlemek veya yasaklamak anlamına geleceğini ifade etmiştir. Böyle bir yaklaşımın bir örneği olarak lazer silahların yasaklanması verilmektedir. Bu yasak lazer teknolojileri tamamen değil çatışma alanında askeri korumak için yasaklanmasını içermektedir (Jürgen ve Frank, 2017: 133).

Otonom sistemlerin yasaklanması konusunda üç alternatif dikkat çekmektedir. Birincisi; otonom sistemlerin geliştirilmesi ve dağıtılması konusunda uluslararası olarak kabul edilen bir moratoryumdur. Ancak otonom sistemler teknolojisinin çift kullanımlı doğası ve dolayısıyla böyle bir anlaşmanın büyük bir kolaylıkla bozulabilmesi nedeniyle bu, olası bir adım olarak görülmemektedir. Alternatiflerden ikincisi, mevcut uluslararası hukuka uyumu vurgulayan ve daha katı davranış kurallarının oluşturulmasıdır. Bu yaklaşım yasal kaygıları gidermeye çalışır ancak etkili bir alternatif sunamayacaktır. Üçüncü alternatif ise stratejik tırmanma risklerini engelleyen otonom teknolojilerde lider ülkeler arasında bir antlaşmadır. Bu alternatif hem uluslararası hukukla ilgili kaygıları ele almadığı için hem de askeri yetenek kaybına neden olacağı için iyi bir seçenek olarak düşünülmemektedir (Jürgen ve Frank, 2017: 134).

Otonom silah sistemleri bölgesel ve küresel istikrarsızlığa ve güvensizliğe neden olma, silahlanma yarışını körükleme, devlet dışı aktörlere yayılma ve çatışmaların tırmanmasını başlatma potansiyelini taşıdığından uluslararası istikrara ve uluslararası kuruluşların çatışmaları yönetme becerisine ciddi bir meydan okuma veya tehdittir. Buna rağmen mevcut düzende bu sistemlerin yaratılması, kullanılması ve dağıtılması konusunda bir hukuk düzeni bulunmamaktadır. Otonom sistemlerin yasaklanması taraftarlarının da endişeleri bu nedenler etrafında şekillenmektedir. Kaldı ki kamuoyunda otonom sistemlere karşı olumlu bir bakış bulunmamaktadır. Bir siyaset bilimci olan Charli Carpenter 2013'te kamuoyunun otonom silah görüşünü ölçmek için bir girişimde bulunmuştur. Katılımcıların %55'i savaşlarda tam otonom

silah kullanımına biraz karşıyım ya da tamamen karşıyım seçeneklerinden yana görüş belirtmiştir. Katılımcıların yalnızca %26'sı otonom silahları biraz destekliyorum ve tamamen destekliyorum yönünde görüş bildirmiştir (Carpenter, 2013). Yapılan bu çalışmada en dikkat çekenin ise ordu mensuplarının ve gazilerin otonom silahlara karşı olduklarıdır. Michael Horowitz ise 2016'da yaptığı bir araştırmada katılımcıların %48'i karşı çıkarken %38'in desteklediğini geri kalanların ise kararsız olduğunu ortaya koymuştur. Otonom silahların dost askerleri korumaya yardımcı olabileceği söylendiğinde ise destekleyenlerin oranı %60'a çıkarken karşı çıkanların oranı %27'ye düşmüştür (Scharre, 2021: 346-347). Kamuoyu araştırmalarına bakıldığında çalışmaya katılan grupların hem dost askerleri korumak istedikleri hem de otonom sistemlerin öldürücü etkilerinden korktukları görülmektedir. Otonom sistemlerin yararları kamuoyunu olumlu yönde etkilerken bu sistemlerin katil robotlar olma ihtimali otonom sistemleri savunmalarını baltalamaktadır.

SONUÇ

Uluslararası politikanın hemen hemen her alanında olduğu gibi otonom sistemler konusunda da mutabık kalınmış bir tanımın yapılmamış olması eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanımının giderek artması ve gelecek dönemlerde de artacak olması dikkate alındığında otonom sistemler hakkında ortak görüşlerin ve fikir birliklerinin oluşturulması önemlidir. Tanım üzerinde anlaşmaya varılmamış bir konu otonom sistemlerin uluslararası silahlı çatışmalar hukukuna etkisi sorusuna da net bir cevabın verilememesine neden olmaktadır. Bu açıdan otonom sistemlerin kullanımının arttığı ve giderek artacağı bir süreçte verimli bir süreci yaşanır kılabilmek için öncelikle tanım sorununun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu sorunun ortadan kaldırılmasıyla otonom sistemler konusundaki diğer soru ve sorunların bertaraf edilmesi aşamasına geçilebilir.

Her ne kadar günümüzde tam otonom silah sistemleri yaygın ve kullanılıyor olmasa da yarı ve denetimli otonom sistemlerin kullanımı teknolojiye paralel olarak artacaktır. Bu durum ise hem çatışan tarafları hem de çatışmada korunması gereken tarafları tedirgin etmektedir. Uluslararası silahlı çatışmalar hukuku çatışmayı belirli kurallar çerçevesinde ele alsada değişen konjonktür otonom sistem karşıtı gruplarda belirsizlik ve endişe yaratmaktadır. Otonom sistemlerin ve kapsamının ne olduğu konusunda bir konsensüs bulunmadığından bu sistemleri uluslararası silahlı çatışmalar hukuku kuralları çerçevesinde değerlendirme ve ele alma konusunda eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Örneğin silahlı çatışmalar hukukuna göre taraflar çatışma yöntemlerini seçme konusunda tam özerkliğe sahip değildir. Ancak otonom sistemlerin yasaklanan çatışma silah ve yöntemleri arasında kabul edilip edilmeyeceği konusu net değildir.

Diğer bir örnek sorumluluk konusunda ortaya çıkmaktadır. Geleneksel yöntemlerde sorumluluk direkt zarara neden olan çatışan taraflara yüklenebilirken otonom sistemlerde bu durum söz konusu olmamaktadır. Her ne kadar otonom sistemlerin görevlendirilmesinde insan faktörü olsa da sorumluluğun doğacağı bir olayda tarafların bu sorumluluğu üstlenme konusunda cesur davranmaması olasıdır.

Otonom sistemlerin kullanılması ya da kullanılacak olması konusunda ortaya çıkabilecek en önemli sorun sorumluluk konusundadır. Çünkü otonom sistemlerin yaratacağı zararlara karşı sorumluluğun nasıl olacağı konusundaki muğlâklık aktörlerin bu sistemleri kullanma isteklerini törpülemeyebilir. Sorumlu tutulmayacağını ve bu konuda hukuk boşluğu olduğunu bilen aktörler otonom sistemlerin üretilmesi ve kullanılması konusunda geri durmayacaktır. Bir nevi sorumluluk konusunda boşluğun olması caydırıcılığı olumsuz yönde etkileyecektir. Otonom sistemleri bağlayan hukuk kurallarının oluşturulması bu sistemleri yasaklama çerçevesinde değil doğacak zararlarda sorumluluğun kime ait olacağı, gereksiz acıya neden olma durumunda ne gibi yaptırımlar olacağı çerçevesinde kapsamlı bir şekilde olmalıdır. Her ne kadar otonom sistemlerin neden olabileceği zararlar konusunda endişeler olsa da sistemin sağladığı ya da sağlayacağı faydalar göz ardı edilmemelidir.

Otonom sistemlerin tehlikeli alanlarda askerlere, afet durumlarında devletlere, eğitim, sağlık vb. sosyal alanlarda hem kurumlara hem de vatandaşlara kolaylık sağladığı dikkate alınarak mevcut uluslararası silahlı çatışmalar hukuku kurallarının esnetilmesi ya da yeniden yorumlanması gerekmektedir. Teknolojinin hızla arttığı ve geleneksel çatışma yöntemlerinden ziyade yeni çatışma yöntemlerin ve silahlarının ortaya çıktığı bir dünyada otonom sistemlerin ve silahların denetleme ve düzenleme mekanizmasından yoksun olması oldukça tehlikelidir.

Teknolojinin gelecek dönemlerde de gelişmeye devam edeceği unutulmadan hem çatışma yöntemleri hem de çatışmalara uygulanacak hukuk kuralları dikkatle gözden geçirilmelidir. Bilim hızla ilerlerken hukuk nispeten daha yavaş kalmaktadır. Bu durum dikkate alınarak tam otonom sistemlerin kullanılması ve üretilmesi konusu ciddi bir şekilde ele alınmalı, denetlenmeli ve takip edilmelidir. Çünkü ne bilimin ilerlemesini ne de teknolojik gelişmişliği duraklatmanın bir yolu bulunmamaktadır. Bu nedenle bilimle hukuku birbirlerine yaklaştıracak yöntemler ve çalışmalar göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

Akkurt, S.S. (2019). Yapay Zekânın Otonom Davranışlarından Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7(13), 39-59.

- Carpenter, C. (2013). How Do You Americans Feel About Fully Autonomous Weapons?, <https://www.duckofminerva.com/2013/06/how-do-americans-feel-about-fully-autonomous-weapons.html>. Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- Cass, K. (2015). Autonomous Weapons and Accountability: Seeking Solutions in the Law of War, *Loyola of Los Angeles Law Review*, 48(3), 1017-1068.
- Darıcalı, A.B., (2020). Yapay Zekânın Yönetiminin Uluslararası Güvenliğe Etkileri. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19/1(37), 49-72.
- Galeotti, S., (2019), Under the Rule of LAWS: Artificial Intelligence in Warfare. <https://securitypraxis.eu/under-the-rule-of-laws/>. Erişim Tarihi: 09.01.2022.
- Garcia, Eugenio V. (2019). Artificial Intelligence, Peace and Security: Challenges for International Humanitarian Law. https://www.researchgate.net/publication/335787943_Artificial_Intelligence_Peace_and_Security_Challenges_for_International_Humanitarian_Law, Erişim Tarihi: 12.12.2021.
- Hin-Yan, L. (2012). Categorization and Legality of Autonomous and Remote Weapons Systems. *International Review of the Red Cross*, 94 (886), 627-652.
- Iaria, A. (2017). "Lethal Autonomous Weapon Systems and the Future of Warfare," AI COMMENTARIES 17, DECEMBER <https://www.iai.it/sites/default/files/iaicom1730.pdf>, Erişim Tarihi: 09.01.2022.
- International Committee for Robot Arms Control. (2009). <http://www.icrac.net/statements/>, Erişim Tarihi: 03.11.2022.
- International Committee of The Red Cross. (1988). Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=3C02BAF088A50F61C12563CD002D663B>, Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- Jürgen, A. & Frank S., (2017). Autonomous Weapon Systems and Strategic Stability. *Survival*, 5(5), 117-142.
- Özer, A. (2020). Savaşlarda Üçüncü Devrim Otonom Silah Sistemleri ve İnsancıl Hukuk. https://tasam.org/trTR/Icerik/52518/savaslarda_ucuncu_devrim_otonom_silah_sistemleri_ve_insancil_hukuk, Erişim Tarihi: 06.01.2022.
- Pazarcı, H. (2014). *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Scharre, P. (2021). *İnsansız Ordular*. (K. A. Çetinalp, Çev). İstanbul: Kronik Kitap.
- Sökmen Alaca, A.İ., (2019). The Effects of Artificial Intelligence Technology on Politics and International Relations, *Selected Discussion on Social Science Research*, (B. Tunçsiper vd. Ed.), Frontpage Publication.
- Şimşek, C. (2017). Uzaktan Kumandalı ve Otonom Silah Sistemlerinin Uluslararası İnsancıl Hukuka Etkisi, *Hukuk Kuramı*, 3(6), 1-25.
- Teknolojik Düşünce Merkezi, (2020). Yapay Zeka Savaşları Başlıyor mu?. https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608824868_stm-blog-yapay-zeka-savaslari.pdf, Erişim Tarihi: 03.01.2022.

- The International Human Rights Clinic. (2012). <https://www.hrw.org/report/2012/11/19/losing-humanity/case-against-killer-robots>, Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- The International Human Rights Clinic, (2012). Losing Humanity The Case against Killer Robots. <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/Losing%20Humanity%20Executive%20Summary.pdf>, Erişim Tarihi: 03.11.2022.
- Thurnher, J.S. (2013). The Law That Applies to Autonomous Weapon Systems, *American Society of International Law*, 17(4).
- Tugay, B. & Tugay, R., (2019). Uluslararası Sistemin Geleceğini Yapay Zekâ Üzerinden Analiz Etmek, *Journal of Academic Value Studies*, 5(3).
- United Nations. (1925). Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare. https://unoda-web.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/assets/WMD/Bio/pdf/Status_Protocol.pdf, Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- US Department of Defense Directive. (2012). Autonomy in Weapon Systems. <https://www.esd.whs.mil/portals/54/documents/dd/issuances/dodd/300009p.pdf>, Erişim Tarihi: 03.11.2022.

NEOLİBERALİZMİN ALTERNATİF BİR OKUMASI: ALMANYA'DAN LATİN
AMERİKA'YA¹*(An Alternative Reading Of Neoliberalism: From Germany To Latin America)*Mustafa SARIKAYA² Hülya AĞCASULU³**Derleme**

Makale Geliş Tarihi: 10.10.2022

Makale Kabul Tarihi: 31.10.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1186940

ÖZ

1929 Ekonomik Buhranı'nın yarattığı anti-liberal iklimdeki arayışlar kapsamında, kendilerini neoliberal olarak adlandıran bir grup Alman ekonomist, klasik liberalizme kıyasla ılımlı ve piyasa üzerinde devletin işlevlerine olan zorunlu ihtiyacı merkeze alan fikirler ortaya koymuştur. Çoğunlukla Freiburg Okulu'ndan olan ve birçoğu ORDO dergisinde yer alan Alman ekonomistlerin fikirleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Alman Ekonomik mucizesinin mimarı olmuştur. 1973 yılından sonra Şili'de Almanya'nın başarısına atfen neoliberal olarak adlandırılan ancak piyasaya üstün yapıcı nitelikler yükleyen Chicago Ekolü fikirlerine dayanan reformlarla beraber, neoliberalizmde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Neoliberalizm, burada düzenlenmemiş piyasa sistemindeki rekabetin, neredeyse her alanda devlet müdahalelerinden daha üstün ve verimli olduğunu savunan bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla modern neoliberalizm, Chicago Ekolü fikir ve kuramlarıyla daha fazla benzerlik taşımaktadır. Ancak bazı çalışmalar, modern neoliberalizmin temellerini Alman neoliberalizmine dayandırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, modern neoliberalizmin Chicago Okulu'nun fikirlerine dayandığını ve modern neoliberalizmin Alman neoliberalizmi ile birbirine rakip olan iki farklı ideoloji olduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: ORDO-liberalizm, Freiburg Okulu, Mont Pelerin Cemiyeti, Chicago Ekolü, Şili

ABSTRACT

Within the scope of the search for the anti-liberal atmosphere created by the 1929 Economic Depression, a group of German economists called themselves neoliberals, put forward some ideas on the imperative need for the functions of the state on the market, that were moderate compared to classical liberalism. The ideas of German economists, mostly from the Freiburg School and many of whom appeared in the journal ORDO, were the founders of the German Economic Miracle in the post-Second World War era. After 1973, there has been a significant transformation in neoliberalism, with the reforms in Chile based on the ideas of the Chicago School, which is called neoliberal with reference to Germany's success, but which imposes superior constructive qualities on the market. In Chile, neoliberalism is meant to be arguing that competition in the unregulated market system is superior and more efficient than state intervention in almost every field. Thus, modern neoliberalism bears more resemblance to the ideas and theories of the Chicago School. However, some studies base the foundations of modern neoliberalism on German neoliberalism. The aim of this study is to reveal that modern neoliberalism is based on the ideas of the Chicago School and that modern neoliberalism is two different ideologies competing with German neoliberalism.

Keywords: Ordoliberalism, Freiburg School, Mont Pelerin Society, Chicago School, Chile

¹ Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Lisansüstü Programı kapsamında "Kamu Politikaları Bağlamında Neoliberalizme Yönelik Teorik ve Politik Eleştiriler" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, email: mustafasarikaya94@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3668-8172

³ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, email: hulyatek@sdu.edu.tr , ORCID: 0000-0003-3939-904X

GİRİŞ

Neoliberalizm, 1970'lerden sonra ekonomik liberalleşme ve ekonomik büyüme politikalarına dayalı olarak kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkilemeye başlamıştır. 1980'lerden itibaren, gelişmiş ekonomilerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında güçlenmiş olan devlet müdahalesi eğilimlerini tersine çeviren neoliberalizm; sosyal devlet anlayışlarını ve refah devleti yapılarını tasfiye etmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise genellikle kalkınmacı devlet anlayışlarının yerini almış, kalkınma politikaları ve kamu kurumları üzerinde köklü değişimleri beraberinde getirmiştir (Ferguson, 2010).

Neoliberalizmle ilgili çalışmalar, bu doğrultuda 1990'lı yıllardan itibaren küresel boyutta yaygınlık kazanmış ve bu çalışmalar çoğunlukla Margaret Thatcher'ın 1979'daki ve Ronald Reagan'ın 1980'deki seçimleri kazanması ile başlayan süreci kapsamıştır. Daha az sayıdaki çalışma Latin Amerika deneyimlerini de kapsamakta iken, bazı çalışmalar ise modern neoliberalizmin kökenlerinin 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra oluşan anti-liberal entelektüel ve politik iklimde çözüm arayışında bulunan ve kendilerini neoliberal olarak nitelendiren Alman ekonomistlere kadar dayandırmaktadır. Bu durum, 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra oluşan anti-liberal entelektüel ve politik iklimdeki çözüm arayışları sırasında, özellikle Almanya'da liberalizmin temel ilkelerini eleştirel bir süzgeçten geçiren ve önemli tavizler veren bazı ılımlı liberal ekonomistlerin, ortaya koydukları yeni fikirleri neoliberalizm olarak adlandırmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Almanya'da 1929 Ekonomik Buhranı'nın ardından neoliberalizm adı altında ortaya konulan fikirler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın kamu ve ekonomi politikalarını etkileyerek başarılı bir ekonomik büyüme sürecinin ve sosyal adalette olumlu gelişmelerin mimarı olmuştur. Almanya'nın başarısı, Latin Amerika'da dikkat çekmiş ve Şili'de Almanya'nın başarısına atıfla neoliberal olarak adlandırılan köklü reformlar hayata geçirilmiştir. Ancak neoliberalizmin Almanya'dan Latin Amerika'ya geçişi aşamasında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır ve Latin Amerika'da, Almanya'dan çok farklı politikalar hayata geçirilmiştir. Neoliberalizmin Almanya'dan Latin Amerika'ya geçmeden önce yaşadığı dönüşüm, günümüzde neoliberalizme ilişkin bazı çalışmalarda göz ardı edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, 1929 krizinden sonra Almanya'da ortaya çıkan neoliberalizmin temel fikirlerini, Latin Amerika'ya geçmeden önce ABD'de uğradığı dönüşümü ortaya koymak ve burada kazandığı yeni anlam temelinde önce Latin Amerika'da ve ardından dünyanın neredeyse tamamında hâkim ekonomi-politik ideoloji olduğunu göstermektir. Bu bağlamda

çalışmada 1929 krizinden sonra kendilerini neoliberal olarak tanımlayan Alman ekonomistlerin ortaya koyduğu fikirlerden Alman neoliberalizmi, daha sonra geçirdiği dönüşümün ardından kazandığı anlamdan ise sadece neoliberalizm veya modern neoliberalizm olarak bahsedilmiştir.

Çalışmada ilk olarak neoliberalizmin çağdaş tanımı yapılmaktadır. Ardından 1929 Ekonomik Buhranı'nından sonra Freiburg Okulu'nda Alman neoliberalizminin klasik liberalizme tepki olarak ortaya çıkışı ele alınmakta ve Alman neoliberalizminin temel fikirleri ortaya konulmaktadır. Daha sonra, Mont Pelerin Cemiyeti toplantılarında Alman neoliberalerle günümüzdeki modern neoliberalizmin fikir babaları arasında yaşanan sert tartışmalar ele alınmakta ve neoliberalizmin Almanya'dan Latin Amerika'ya geçmeden önce Chicago Okulu'nda Alman neoliberaleri sert biçimde eleştiren isimlerin fikirleri doğrultusunda bir dönüşüme uğradığı ortaya konulmaktadır.

1. Neoliberalizmin Modern Anlamı

Neoliberalizm, devlet müdahalesi olmaksızın, işletmelerin ve endüstrilerin özel mülk sahipleri tarafından kâr için kontrol edildiği ve işletildiği küresel boyutlu bir serbest piyasayı destekleyen bir liberalizm türünü ifade etmektedir (Oxford Learner's Dictionaries). Heywood'a göre neoliberalizm, politika, ekonomi, kültür, hukuk, çevre, kentleşme gibi toplumsal hayatın çeşitli alanlarını piyasa köktenciliği temelinde etkileyen, kamu politikalarında ve ekonomi politikalarında küresel ölçekte yükseliş gösteren ekonomi-politik ideolojidir. Neoliberalizm, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi ekonomi yönetimini elinde bulunduran uluslararası kuruluşların kontrolündeki ekonomik küreselleşme süreci ile paralel bir şekilde ilerlemiş, söz konusu uluslararası kuruluşların, devletlerin ulusal kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkileme gücünü artırmıştır (Heywood, 2010: 67-69).

Neoliberalizmin temel amacı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel ölçekte etkinlik kazanan devlet müdahalesi eğilimlerinin tersine çevrilmesi olmuştur (Heywood, 2010: 67). Bu nedenle düzenlenmemiş serbest piyasa kapitalizminin büyümeyi, verimliliği ve refahı getireceği inancıyla devletin sınırlarının geri çekilmesi (Heywood, 2018: 73) ve devletlerin güvenlik gibi temel fonksiyonları da dâhil olmak üzere kamu politikası alanlarına piyasa mekanizmalarının ve işletme modellerinin konuşlandırılması, neoliberalizmin temel hedeflerini teşkil etmiştir. Neoliberalizmin bu hedefleri, gelişmiş Avrupa ekonomilerinden, gelişmekte olan Asya ekonomilerine ve gelişmemiş Afrika ekonomilerine kadar çeşitli ülkelerde aynı standart kalıplara sahip olmuştur (Ferguson, 2010). Bu bağlamda piyasa köktenciliği, neoliberalizmin en önemli özelliklerinden birisidir. Piyasa ekonomisinin fikir babası olarak

görülen Adam Smith, piyasanın sınırlarını kabul ederek birey tasavvurunda saf fayda azamîleştirme modelini benimsememesine rağmen, modern neoliberalizmin fikir babaları arasında yer alan Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi neoliberalerler, saf fayda azamîleştirme modelini hem piyasa aktörleri için hem de karar alıcılar için benimsemiştir. Hayek, Smith'in görünmez el fikrini yeniden yapılandırarak, kaynakları aksi mümkün olmayacak şekilde en kârlı ve verimli kullanıma sevk eden, kâr güdüsüyle maliyetleri minimal düzeyde tutan ve hakkaniyet ve ekonomik adalet dağıtan, olağanüstü yapıcı niteliklere sahip piyasa tasvirinde bulunmuştur. Buna karşın, her çeşit merkezi planlamada ise saf fayda azamîleştirme modeli doğrultusunda kamu yararının değil karar alıcıların şahsi çıkarlarının belirleyici olduğunu ve her çeşit merkezi planlamanın ekonomik verimsizliğe mahkûm olduğunu savunmuştur (Heywood, 2010: 68-69). Bu bağlamda neoliberalizm, çağdaş kamu politikaları analizi açısından klasik liberalizmden farklılaşan radikal bir serbest piyasa siyaset felsefesi doğrultusunda hareket etmektedir. Sadece ekonomi politikaları üzerinde değil aynı zamanda temel kamu politikaları üzerinde piyasaya geniş roller vermek için çok çeşitli alanlara yayılan reformları ve uluslararası kuruluşların belirlediği standartlaştırılmış politika kalıplarını kapsamaktadır (Dean, 2014: 151).

Neoliberalizm, ayrıca küresel boyutta finansallaşma ile karakterize edilmektedir. Neoliberalizm öncesi döneme kadar, üretimle ilgili ekonomik aktörlerin yardımcısı ve destekleyicisi konumundaki finansal aktivitelerin kar oranları, neoliberalizmle beraber üretim faaliyetlerinden elde edilen kar oranları karşısında görece yükselişe geçmiştir. Finansal sektörlerdeki karlılığın artışı, finansal sektörlerin daha da büyümesine neden olmuştur. Bunu, finansal yapı ve aktörlerin, kamu politikaları ve ekonomi politikaları üzerinde etkin aktörlere dönüşmeleri izlemiştir. Bu çerçevedeki neoliberal reformlar, uygulandığı bütün ülkelerde, finansallaşmayı güçlendirmiş ve uluslararası sermaye hareketlerine üst düzeyde serbestlik kazandırmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla neoliberalizm, uluslararası finansal kuruluşlara, küresel boyutlu bir nüfuz kapasitesi sağlamıştır (Dumenil ve Levy, 2014). Nitekim neoliberal reformlar, söz konusu uluslararası finansal kuruluşların standart politika reformlarına dayanan şartlı finansal yardımları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu durum, uluslararası finansal kuruluşların ve onların yönlendirmesiyle hareket eden çok uluslu şirketlerin, devletlerin ulusal kamu politikaları ve ekonomi politikaları üzerinde doğrudan nüfuz sahibi olmalarına zemin sağlamıştır (Hasanov, 2012: 251-255).

Neoliberalizmin bu özellikleri, Latin Amerika, Güneydoğu Asya, Afrika ve Avrupa ülkelerinde hayata geçirilen neoliberal reformların ortak karakteristik özelliğini teşkil etmiştir.

Neoliberalizm, ülkelerin potansiyellerine ve ihtiyaçlarına özel olarak hazırlanmış reformlar olmaktan ziyade, her olumlu gelişmenin ardında piyasayı gören ve devlet müdahalelerini ise tamamen olumsuz gören anlayışa dayalı “herkese uyan tek beden” varsayımıyla hazırlanan reformlar olarak hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda Latin Amerika'daki neoliberal reformlar 1990'ların başında krizle sonuçlanırken, Güneydoğu Asya'daki neoliberal reformlar, 1997'den sonra ekonomik krizle sonuçlanmıştır. Neoliberalizm; bu doğrultuda önce Latin Amerika'daki, sonra Güneydoğu Asya'daki ve diğer gelişmemiş ve gelişmekte olan bölgelerdeki politik söylemlerde ve kamu politikası analizi çalışmalarında, farklı kültürlerle, farklı tarihlere ve farklı kurumsal yapılaraya sahip ülkelerin özel yaklaşımlar izlemesi gerektiğini göz ardı eden etnosantrik bir Batı ideolojisi olarak da tanımlanmıştır (Gledhill, 2018).

2. Alman Neoliberalizmi

2.1. Freiburg Okulu ve Alman Neoliberalizminin Klasik Liberalizm'e Tepki Olarak Doğuşu

1929 Ekonomik Buhranı'nda liberal ekonomilerin içine girdiği krize çözüm üretmek ve liberalizmi yaşatmak amacını taşıyan bir grup Alman ekonomist, liberal ideolojinin temel ilkelerini gözden geçirip gerekli değişiklikleri ve düzeltmeleri yaparak, liberalizmi yaşatmak istemiştir. Liberalizm karşıtlığının hâkim olduğu ve kolektivist düşünce taraftarlarının hızla arttığı bu dönemde; bu ekonomistler klasik liberalizmin serbest piyasa, kuralsızlaştırma ve görünmez el teorilerini büyük oranda reddederek devlete önemli aktif işlevler yüklemiştir. Ortaya koydukları yeni fikirleri neoliberalizm olarak adlandıran bu ekonomistler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını şekillendirmiştir. Bu dönemde hayata geçirilen politikalar, aynı zamanda sosyal piyasa ekonomisi olarak da adlandırılmıştır (Hartwich, 2009).

Almanya'da bu dönemde neoliberalizm ve sosyal piyasa ekonomisi olarak adlandırılan fikirlerin temelleri Freiburg Okulu'nda atılmıştır. Freiburg Okulu, 1930'larda Almanya'daki Freiburg Üniversitesi'nde ekonomist Walter Eucken (1891-1950) ve iki hukukçu, Franz Böhm (1895-1977) ve Hans Grossmann-Doerth (1894-1944) öncülüğünde kurulmuştur. Okula Alfred Müller-Armack, Wilhelm Röpke ve Alexander Rüstow gibi ekonomistler de dâhil olmuştur. Freiburg Okulu mensupları, kendilerini liberalizm geleneği içerisinde konumlandırırken, klasik liberalizmin aksine serbest piyasa düzeninin, devletin geri çekilmesiyle sağlıklı bir işleyişe sahip olan doğal bir durum olarak geliştiği fikrini kabul etmemiştir. Kendilerini bu bağlamda *laissez-faire* liberalizmine uzak tutmayı gerekli gören Freiburg Okulu mensupları, piyasa rekabetinin düzgün bir şekilde işlemesi için, uygun kurallar ve kurumlar çerçevesi

oluşturulmasını ve bozulmadan işletilmesi gerektiğini savunmuştur. Rekabetçi piyasa düzeninin yaratılmasının ve sürdürülmesinin, klasik liberalizmin iddiasındaki gibi sadece feodal ayrıcalıkları ve kısıtlamaları serbest ticaret ve sözleşme özgürlüğü ile değiştirmekle sağlanamayacağını savunan Freiburg Okulu mensupları, bu hedefin anayasal düzene dayalı olarak gerekli politik ve kültürel şartların yaratılmasıyla ve devlet müdahalesiyle mümkün olabileceğini vurgulamıştır (Vanberg, 2004).

Freiburg Okulu mensupları, bu dönemde ortaya koydukları fikirleri neoliberalizm olarak adlandırırken, aynı zamanda hangi düşünürlerin teorilerinin gerçekten neoliberal olduğunu da tartışmış (Boas ve Gans-Morse, 2009: 146) ve ayrıca bu süreçte neoliberalizme ilişkin ilk asimetrik kullanım örnekleri de görülmüştür. Öncelikle, 1929 Ekonomik Buhranı yaklaşırken Avusturyalı Marksist teorisyen Max Adler'in 1922 tarihli *Die Staatsauffassung des Marxismus (Marksizmin Devlet Anlayışı)* eserinde, Ludwig von Mises'in liberteryenizmi desteklediği ve sosyalizmi eleştirdiği "*Nation, State, and Economy (1919)*" eseri, neoliberalizmin o güne kadarki en hararetli savunusu olarak nitelendirilmiştir (Magness, 2018). Neoliberal olmakla eleştirilen Mises'in öğrencileri arasında yer alan fakat Mises'in aksine *laissez-faire* ilkelerine mesafeli duran Wilhelm Röpke ve Alfred Müller-Armack ise, 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra ortaya koydukları ılımlı liberal fikirlerini, kısa süre sonra Max Adler gibi yergileyici çağrışımlarla değil, olumlu çağrışımlarla neoliberalizm olarak nitelendirmiştir. Buna karşın, bir kamu kurumunda Mises'in astı olarak çalışırken Mises'in görüşlerinden etkilenen Hayek ise 1970'lerden sonra, Freiburg Okulu mensubu neoliberallerin liberal ilkelerden verdiği tavizlerin tam tersini savunan radikal bir çizgiyi temsil eden görüşleriyle neoliberal olarak anılmaya başlamıştır (French, 2013). Bu bağlamda Röpke ve Müller-Armack gibi ekonomistler, 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra klasik liberalizmin *laissez-faire* ilkelerinden uzaklaşarak, devletin sosyal ve ekonomik yaşamdaki işlevlerinin ve piyasa üzerindeki rollerinin artması gerektiğini savunmuştur (Magness, 2018). Max Adler'in neoliberal olduğunu iddia ettiği Mises ise, aynı dönemde Röpke ve Müller-Armack gibi Freiburg Okulu ekonomistlerinin fikirlerinin liberal değil sosyalist olduğunu savunmuştur (Hartwich, 2009: 26). Buna karşın Mises gibi klasik liberal ilkeleri benimseyenler, serbest piyasalara dayalı çökmüş bir inancı benimsedikleri gerekçesiyle Freiburg Okulu mensubu neoliberaler tarafından paleo-liberaller (eski liberaller, liberal ideolojinin iç muhafazakârları) olarak adlandırılmıştır. Freiburg Okulu mensupları, bu doğrultuda serbest piyasalara dayalı klasik liberal öğretileri savunanların, neoliberal olamayacaklarını savunmuştur (Boas ve Gans-Morse, 2009).

Freiburg Okulu felsefesi doğrultusunda Alman neoliberalizminin gelişimini sağlayan en kapsamlı ve etkili çalışmalara imza atan ekonomistlerden biri, fikirlerini doğrudan neoliberalizm olarak adlandıran ekonomist Rüstow'dur. Rüstow, yaptığı ekonomi-politik değerlendirmelerde, 1920'lerde Almanya ekonomisinde kartelleşmenin piyasalara hâkim olduğunu, piyasanın rutin sübvansiyonlara bağımlı hale geldiğini, ancak bu durumun devlet müdahalelerinden değil aksine piyasaların düzenlenmemiş olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Saf liberal kapitalizmi, laissez faire inancını, sosyalizmi ve komünizmi eşit derecede reddettiğini ifade eden Rüstow; bu sistemleri demokrasi, özgürlük ve insan onuru ile bağdaşmaz olarak nitelendirmiş ve uygulanmalarının mümkün olmadığını öne sürmüştür. Rüstow, programını ilk olarak 1932'de formüle edip yayınlamıştır. Almanya'nın önde gelen ekonomi derneği olan *Verein für Socialpolitik*'in, Dresden'deki yıllık konferansına davet edilen Rüstow'un, bu konferansta yaptığı '*Freie Wirtschaft, Starker Staat*' (*Serbest Ekonomi, Güçlü Devlet*) başlıklı konuşması birçok yerde tekrar tekrar yayınlanmıştır. Dönemin neoliberal ruhunun manifestosu olarak kabul edilen bu konuşmada Rüstow, nasyonal sosyalizmin aşırı müdahaleciliğine de karşı çıkmış ancak klasik liberalizmden de farklı olarak ekonomik davranış kurallarını belirleyen ve kurallarına uymayı zorunlu kılan bir devlet sistemi önermiştir. Rüstow, bir akademisyen olarak sonraki yaşamı boyunca, neoliberal vizyonunu geliştirmek için çok sayıda çalışmaya da imza atmıştır (Hartwich, 2009: 4-22).

Sonuç olarak Freiburg Okulu'nda Walter Eucken, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow ve Alfred Müller-Armack gibi ekonomistlerin fikirleri temelinde gelişen Alman neoliberalizmi, bir ideoloji olmaktan öteye geçerek İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın yaklaşık yirmi yıllık başarılı büyüme döneminde özellikle 1949-1963 yılları arasında Alman kamu politikalarında etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında "*Alman Ekonomik Mucizesi*" (*Wirtschaftswunder*) olarak bilinen politikalara öncülük eden ekonomi bakanı Ludwig Erhard, dönemin Alman neoliberallerinin önerdiği reçetelerin çoğunu uygulamıştır ve Alman neoliberalizmi ile özdeşleşmiştir. Bununla birlikte Erhard, Almanya'da uygulanan kalkınma modeline sosyal piyasa ekonomisi olarak da atıfta bulunmuştur. Bu doğrultuda 1950'lerde ve 1960'larda yayınlanan çalışmalarda neoliberalizm, Almanya'nın politikalarıyla ve özellikle Freiburg Okulu ile Walter Eucken, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow ve Alfred Müller-Armack gibi ekonomistlerle ilişkilendirilmiştir (Boas ve Gans-Morse, 2009: 147).

2.2. Alman Neoliberalizminin Temel Fikirleri

Alman neoliberalizminin temel fikirleri, 1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonraki dönemde, önde gelen liberal ekonomilerin kriz yaşadığı, akademik ve politik çevrelerde liberal ilkelere

olan bağlılığın zayıfladığı şartlar altında ortaya çıkmıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009: 145). Devlete rekabetçi düzenin koruyucusu olarak hareket etme işlevi yükleyen Freiburg Okulu mensupları, niteliksiz herhangi bir devletin kamu yararı için rekabetçi düzenin koruyucusu olarak hareket etmesinin beklenemeyeceğini kabul etmiş ve gerekli anayasal düzenlemeleri yapmadan hükûmetlerin tamamen kamu yararına hareket edemeyeceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Eucken, mevcut siyasi düzenin değiştirilemez olarak görülmemesi gerektiğini, reformlarla iyileştirilebileceğini ve bu nedenle mutlaka ekonomiyle ilgili anayasal reformların yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu çerçevede devletin rekabetçi düzenin koruyucusu olduğuna güvenmeden önce, anayasal sistemde reformlara ihtiyaç olduğunu vurgulayarak, bu reformların da yine siyasi süreçlerle gerçekleştirilmesi gerektiğinden hareketle, söz konusu süreçte hiçbir pozitivist garanti olmadığını, bu sorunun ise ekonomi-politik olguların doğasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda liberalizmin özgür toplum ve piyasa rekabeti şeklindeki ideali, Freiburg Okulu mensubu neoliberaler tarafından *laissez-faire* ilkeleriyle değil anayasal hareketlerle gerçekleştirilecek bir ideal olarak görülmüştür (Vanberg, 2004). Bu doğrultuda Freiburg Okulu mensuplarının geliştirdiği Alman neoliberalizmi, klasik liberalizmin benimsediği pozitivist indirgemeciliğe karşı neo-Kantçı fikirleri benimsemiştir (Davies, 2014: 312).

Freiburg Okulu'nun ortaya koyduğu fikirlere dayanarak en kapsamlı kamu politikası ve ekonomi politikası çalışmalarına imza atan isimlerden biri olan Rüstow, neoliberal olarak adlandırdığı programında, Alman toplumculuğunu, refah devleti anlayışının temel hedeflerini ve genel bir devlet müdahalesi kuşkuculuğunu bir araya getirmiştir. Rüstow'un görüşleri ana hatlarıyla şu ilkelerden oluşmuştur: (1) Piyasa gücü, siyasi güçten çok daha zararlı olabilir. Bu nedenle rekabette adaleti sağlamak için devlet tarafından işletilen bir piyasa polisi olmalıdır. (2) Toplum algı yönetimi teknikleriyle aldatan, küçük işletmelerin aleyhine manipüle eden, büyük şirketlerin lehine haksız kayırmalara neden olan gazete, radyo ve sinemalardaki reklamlar kontrol altına alınmalıdır ve gerekirse yasaklanmalıdır. (3) Başarısızlıkları durumunda piyasada zincirleme bir yıkımı peşinden getirecek kadar büyümüş olan şirketler, çeşitli vergi düzenlemeleri ile daha uygun boyutlara küçültülmelidir. (4) Tüm demiryolu şirketleri, savunma sanayi şirketleri, doğal veya teknik tekel hâline gelen tüm şirketler kamulaştırılmalıdır. Büyük, planlı ve gelişmiş bir enstitüler ağı ile çiftçilik eğitiminin geniş kapsamlı ve sıkı bir örgütlenmesi sağlanmalıdır. (5) Asgari ücret uygulamalarına gerek olmamakla beraber, ekonomik canlanma zamanlarında yüksek fiyatlar üzerinden alınan vergilerle geçici ücret sübvansiyonlarını, zorunlu işsizlik sigortasını, devletin işlettiği istihdam

hizmetini ve kriz zamanlarında yapısal değişimleri desteklemek için aktif bir sanayi politikası izlenmelidir. (6) Toplumun genelini kapsayan yeniden dağıtım politikaları ve kapsamlı ücretsiz eğitimin finansmanını sağlamak için yüksek servet vergileri yoluyla toplumsal gelir adaleti devletin kalıcı hedefi olmalıdır. Rüstow, bu görüşlerini ortaya koyarken neoliberalizmin her şeyi ekonomiye indirgeyen ekonomizmi paleo-liberalizmden (klasik liberalizm için kullandığı niteleme) farklı olduğunu, ekonomik işleyişin ekonomi üstü konulara tabi kılınması gerektiğine olan inancını vurgulamıştır (Hartwich, 2009: 19-22).

Alman neoliberallerinin, klasik liberal öğretilerin güçlü ve zenginlerin lehine olduğuna dair endişeleri, 1929 Ekonomik Buhranı'nın ortaya çıkardığı sonuçlar çerçevesinde oldukça belirgin olmuştur. Freiburg Okulu'nun kurucularından Eucken, neoliberal programın hayata geçirildiği yıllarda, 1952'de sosyal güvenlik ve sosyal adalet konularının, dönemin en büyük kaygıları olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer önde gelen neoliberal Wilhelm Röpke ise klasik liberalizmi çağdaş dünyanın derinlerde yatan entelektüel ve sosyal kötülüklerine karşı kör olmakla nitelendirmiştir. Alman neoliberaler, bu dönemde Keynesyen istihdam politikalarına veya kapsamlı bir refah devletine karşı olmayı sürdürmekle beraber, sosyal politikalar konusunda gerek klasik liberalizmden gerek günümüzde neoliberalizmle özdeşleştirilen piyasa köktenciliğinden açıkça ayrılmışlardır (Boas ve Gans-Morse, 2009: 146). Dolayısıyla bu dönemde Almanya neoliberalizmi, piyasanın depolitize edilmiş bir tasvirine dayanan ve piyasayı homo economicus bireylerin toplamından ibaret gören modern neoliberal görüşlerle tamamen zıt bir içeriğe sahip olmuştur (Venugopal, 2015: 166).

Alman neoliberalizminin temellerini oluşturan bu fikirler, Almanya'nın kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını etkileyerek önemli başarılar elde etmiş ve elde edilen başarı "*Alman Ekonomik Mucizesi*" olarak adlandırılmıştır. Almanya'nın politikalarından ilham alan Batı Avrupa ülkeleri, ABD, Kanada ve Japonya gibi ülkelerde de kendi iç dinamikleri doğrultusunda Keynesçi uzlaşma, refah devleti, sosyal devlet ve kalkınmacı devlet eğilimleri güç kazanmış ve kapsamlı refah politikaları uygulanmıştır. 1970'li yıllara kadar yüksek büyüme oranları, etkin kamu politikaları, istikrarlı teknolojik ilerlemeler, sosyal güvenlik konularındaki genişlemeler, sağlık sistemlerinde köklü gelişmeler, geniş kitlelerin alım gücünün iyileşmesi, refah seviyesinin yükselmesi ve düşük işsizlik oranlarıyla karakterize edilen bir süreç yaşanmıştır. Bu başarılı dönem, dünyanın birçok bölgesinde 1970'lerdeki petrol krizi ve stagflasyon sarmalının başlangıcına kadar sürmüştür (Dumenil ve Levy, 2014: 25).

3. Neoliberalizmin Dönüşümü

3.1. Neoliberalizmin Dönüşümünde Etkili İki Kurum: Mont Pelerin Cemiyeti ve Chicago Okulu

Neoliberalizm, Almanya'dan sonra, ikinci durağı olan Latin Amerika'da kamu politikalarında ve ekonomi politikalarında etkin olmadan önce, köklü bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşümün temellerinin atılmasında, iki kurum önemli rol oynamıştır. Bu kurumlardan ilki, Mont Pelerin Cemiyeti'dir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1947 yılında İsviçre'de Mont Pelerin'de, Avusturya Ekonomi Okulu'ndan siyaset bilimci ve ekonomist Friedrich August von Hayek öncülüğünde Mises ve Röpke gibi isimlerin de dâhil olduğu bir toplantı düzenlenmiş ve burada Mont Pelerin Cemiyeti kurulmuştur. Milton Friedman, George Stigler ve Walter Eucken de toplantıya katılmıştır. Kısa bir süre sonra Alexander Rüstow da cemiyete katılarak toplantılara aktif olarak katkıda bulunmuş ve kendi tabiriyle paleo-liberaller ile neoliberalerler arasında gerilimin sürdüğü 1950-1961 yılları arasındaki etkinliklerde çeşitli konuşmalar yapmıştır. Bu süreçte Alman neoliberalizmi ile özdeşleşen Almanya Şansölyesi Ludwig Erhard ve ekonomist Alfred Müller-Armack gibi isimler de cemiyete dâhil olmuştur. Cemiyetin düzenlediği toplantılarda, klasik liberal görüşleri savunan paleo-liberaller ile klasik liberal görüşlerin bazı temel ilkelerini terk eden neo-liberaller arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Öyle ki kuralsızlaşma ve finansallaşma taraftarı görüşlerle desteklediği klasik liberal fikirleri savunan Mises, Alman neoliberaleri "hepiniz bir avuç sosyalistsiniz" diyerek eleştirmiştir (Hartwich, 2009: 26).

İlk neoliberalerlerle sert tartışmalara girmelerine rağmen 1970'lerden sonra neoliberalizmle özdeşleştirilen isimler arasında yer alacak olan Hayek ile Chicago Ekonomi Okulu'ndan ABD'li ekonomist Milton Friedman'ın neoliberalizmle ilişkileri, bu dönemde oldukça sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda örneğin Hayek, Alman neoliberalerin yer aldığı ORDO dergisinde yazmasına rağmen; Alman neoliberalerin aksine devletin ekonomiye müdahalesine, hatta Alman neoliberalizminin en önemli karakteristik farklılıklarından birini teşkil eden anti-tekel yasalarına dahi şiddetle karşı çıkmıştır ve bu dönemde neoliberal olarak anılmamıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009: 147). Buna rağmen Mont Pelerin Cemiyeti'nin düzenlediği toplantılarda Freiburg Okulu çizgisindeki neoliberaler ile sert tartışmalara giren Mises, Hayek, Friedman gibi isimler de dâhil olmak üzere bu toplantılarda katılanların tamamı, kısa zaman sonra görüş fark etmeksizin neoliberal olarak anılmıştır (Hardin, 2014: 11).

Neoliberalizmin dönüşümünün temellerinin atılmasında rol alan ikinci kurum Chicago Okulu'dur.⁴ Mont Pelerin Cemiyeti'nin kuruluşundan sekiz yıl sonra 1955 yılında *Chicago Üniversitesi*'nde, çeşitli şirketler tarafından finanse edilen ve bir grup Şilili öğrencinin ekonomi alanında lisansüstü eğitim almak üzere Chicago'ya davet edildiği bir program başlatılmıştır. Bu eğitim programında Hayek ve Friedman ile onun takipçisi Harberger gibi isimler yer almıştır. Chicago Üniversitesi'nde eğitim aldıktan sonra ülkelerine döndüklerinde Chicago Boys olarak da adlandırılan bu öğrenciler, kendilerini neoliberal ve fikirlerini de neoliberalizm (neoliberalismus) olarak adlandırmış ve köşe yazarı, akademisyenlik, ekonomi danışmanlığı, müfettişlik, bakanlık gibi konularda yer almıştır. Böylece Freiburg Okulu çizgisindeki ekonomistlerle sert tartışmalara giren Hayek ve Friedman ile Harberger gibi isimlerden öğrendikleri Chicago Okulu öğretilerini ve politika önerilerini neoliberalizm adı altında yaymak ve hayata geçirmek için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Rüstow, bu faaliyetlerin gerçekleştirildiği 1960'larda, o güne kadar ortaya koymuş oldukları neoliberalizmin tam olarak paleo-liberalizme (klasik liberalizm) tepki olarak ortaya çıkan bir fikir sistemi olmasına rağmen, paleo-liberalizmin o dönemki çağdaş temsilcilerinin kendilerini neoliberal olarak adlandırmasından yakınmıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009).

Bu bağlamda Mont Pelerin Cemiyeti'ndeki toplantılarda Alman neoliberallerle tartışmalara giren Mises, Hayek ve Friedman gibi isimlerin fikirlerini benimseyen Chicago Okulu, şirketler tarafından finanse edilen, şirketlerin desteklediği konularda fikirler üretilen ve üretilen fikirlerin farklı ülkelere ihraç edildiği bir fikir yayma merkezi olarak işlev görmüştür (Hardin, 2014: 17). Daha sonra, çeşitli vakıflar, enstitüler, gazeteler, dergiler ve internet siteleri aracılığıyla akademisyen, yazar ve halkla ilişkiler uzmanlarından oluşan devasa boyutta uluslararası ağlar oluşturularak dünyadaki hemen hemen bütün ülkelere ihraç edilmiştir (George, 1999).

3.2. Latin Amerika'da Neoliberalizm Deneyimi

Chicago Okulu eğitim programına dâhil olan kadrolar ülkelere dönene kadar, Latin Amerika'da neoliberalizm (neoliberalismus), Alman Freiburg Okulu'nun fikirlerini ifade etmiştir. Bu doğrultuda Latin Amerika'da da Almanya'daki gibi hızlı büyümeyi sağlamak ve enflasyonu kontrol altına almak için söylemler ve çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Almanya'daki büyük şirketlerin tekelleşme eğilimlerinin önüne geçmek ve sosyal eşitsizliği yumuşatmak için devlet müdahalelerine başvurmak gibi fikirleri savunan ve devletin sosyal

⁴ Chicago Üniversitesi, 1890'da Amerika'nın ilk milyarderi ve kaydedilmiş tarihin en zengin insanlarından biri olarak gösterilen John D. Rockefeller tarafından kurulmuştur.

refahı temin etmek adına kamu politikaları ve ekonomi politikalarıyla aktif olarak hareket etmesi gerektiğini savunan bir anlayışı temsil etmiştir (Boas ve Gans-Morse, 2009: 147-148).

Ancak 1973 yılında Şili'de ABD destekli General Pinochet tarafından gerçekleştirilen askeri darbe sonrası Friedman'ın, Hayek'in ve onların entelektüel, akademisyen ve bürokrat olarak yetiştirdiği Chicago Okulu'ndaki öğrencilerinin görüşleri, uygulanan kamu politikalarını ve ekonomi politikalarını biçimlendirmeye başlamıştır. Askeri darbe yönetiminde Alman neoliberallerinin serbest piyasaya karşı eleştirel yaklaşımları, kısa sürede Friedman ve Hayek'in piyasa yanlısı köktenci fikirleri tarafından gölgede bırakılmaya başlanmıştır. 1975 yılından itibaren hızlı ve kapsamlı özelleştirmelerle beraber gümrük geçişlerinde ve ticaret engellerinde de kuralsızlaştırma reformları hayata geçirilmiştir. José Piñera'nın Çalışma Bakanlığı'nı devraldığı 1978'in sonlarından itibaren devletin rolü hızla küçültülerek; işçi-işveren ilişkileri, emeklilik, sağlık ve eğitim gibi alanlarda neoliberal reformlar hayata geçirilmiş ve neredeyse var olan tüm korporatist mekanizmalar tasfiye edilmiştir. Dolayısıyla Şili'de sadece devletin ekonomideki etkisi radikal bir şekilde azaltılmakla kalmamış, toplumsal ve politik örgütlenmenin doğasını temelden etkileyen adımlar atılmıştır. Bu çerçevede Şili'de makroekonomik boyutta önceki dönemde var olan ithal ikameci sanayileşme politikası terk edilmiştir. Sonuç olarak neoliberalizm, bu topraklarda, Alman neoliberallerin ekonomi-politik ideolojik çizgisinden uzaklaşmış ve klasik liberalizme kıyasla dahi radikal ölçüde serbest piyasa taraftarlığını temsil eden politikalarla özdeşleştirilen bir boyut kazanmıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009).

1980'lerden itibaren Alman entelektüellerin, neoliberalizmin entelektüel ataları olduğu görüşü neredeyse tamamen terk edilmiş ve neoliberalizm Hayek ve Friedman gibi isimlerin teorileriyle özdeş hale gelmiştir. Hayek ve Friedman'ın kendi programlarını neoliberalizm olarak tanımlamamış olmaları, buna engel olmamıştır. Boas ve Gans-Morse'ye göre, 1970'lerde Hayek ve Friedman'ın fikirlerini hayata geçirirken kendilerini neoliberal olarak tanımlayan kadrolar, hayata geçirilen reformların krize yol açmasının ardından 1980'lerden itibaren neoliberal etiketini kullanmayı bırakarak kendilerini modern liberal yazarlar gibi kavramlarla nitelendirmeye başlamıştır. Buna karşın uygulanan politikaları eleştiren akademisyenler, politikacılar ve araştırmacılar, söz konusu politikaları neoliberalizm olarak tanımlamayı sürdürmüştür (Boas ve Gans-Morse, 2009). Aynı zamanda Almanya'da da 1970'li yıllardan itibaren Alman neoliberalizmini ifade eden fikir ve politikalar sadece sosyal piyasa ekonomisi olarak anılır hâle gelmiştir. Kendilerini neoliberal olarak adlandıran Freiburg Okulu ekonomistleri ise, 1948 yılında yayınlanan ORDO dergisindeki yazarlıklarına atfen ORDO-

liberal gibi kavramlarla anılmaya başlamıştır (Hartwich, 2009: 27). Hartwich'e göre bu durumun sonucu, artık kimsenin kendisini neoliberal olarak tanımlamak istememesi olmuştur. Alman neoliberalizmini savunanlar, Alman neoliberalizmin orta yol felsefesini ifade edecek başka kelimeler bulmuşken, Chicago Okulu öğretilerini savunanlar ve Latin Amerika'da hayata geçirilen politikaları savunmuş olanlar ise klasik liberalizmle ilgili tartışmalara geri dönerek neoliberalizm hakkında yazmayı bırakmıştır (Hartwich, 2009: 27).

SONUÇ

1929 yılında liberal ekonomilerin içine girdiği kriz çerçevesinde başlayan çözüm arayışları içinde Freiburg Okulu öncülüğünde Eucken, Müller-Armack, Röpke ve Rüstow gibi ılımlı liberal ekonomistler, klasik liberalizmin bazı temel ilkelerine yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirilerin odağında klasik liberalizmin kapsamlı özelleştirme, vergilerin düşürülmesi, devlet harcamalarının azaltılması, finansal kuralılaşdırma, sendika karşıtlığı, şirketlerin almak istedikleri risklerin önündeki yasal engellerin kaldırılması gibi ilkeleri yer almıştır. Devletin kapsamlı düzenleyici müdahalelerine dayalı bir piyasa anlayışını benimseyen Alman ekonomistler, ortaya koydukları yeni fikirleri, liberal kelimesinin başına neo etiketi ekleyerek neoliberal olarak adlandırmıştır. Alman ekonomistlerin ortaya koydukları bu fikirler, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Almanya'nın kamu ve ekonomi politikalarını şekillendirmiştir.

Almanya'da hayata geçirilen kamu politikalarının ve ekonomi politikalarının başarısı Latin Amerika'da dikkat çekmiştir. Neoliberalizm, Latin Amerika'da ilk dönemde Freiburg Okulu'nun ortaya koyduğu ekonomi-politik ideolojiyle özdeşleştirilen bir içeriğe sahip olmuştur. Ancak bu durum, 1955 yılında Chicago Okulu'nda başlatılan programda eğitim alan ve Chicago Boys olarak adlandırılan kadroların Şili'ye geri dönmesinin ardından, 1973'te başa geçen askeri darbe yönetiminin neoliberal olarak adlandırdığı reformlarla beraber değişmeye başlamıştır. Şili'de hayata geçirilen reformlar, 1947 yılında kurulan Mont Pelerin Cemiyeti'ndeki toplantılarda, Alman neoliberaleri sert biçimde eleştiren Mises, Hayek, Friedman'ın görüşleri doğrultusunda biçimlendirilmiştir. Latin Amerika'da bu geçiş döneminde Eucken, Müller-Armack, Röpke ve Rüstow gibi isimleri eleştirmelerine ve kendi programları için neoliberal kavramını kullanmamış olmalarına rağmen Mises, Hayek ve Friedman'ın neoliberal olarak görülmesinde Mont Pelerin Cemiyeti'nde yer almaları ve bu cemiyette yer alan herkesin neoliberal olarak nitelendirilmesi temel etken olmuştur.

Şili'de askeri darbe yönetiminin hayata geçirdiği reformlar, kısa zamanda Chicago Okulu görüşleri ile Alman neoliberalizminin görüşleri arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmıştır. 1980'li yıllarda bu farklar belirginleşmiş ve daha sonra modern neoliberalizmin Alman neoliberalizmi ile bağı tamamen kopmuştur. Öte yandan Almanya'da ise Alman Ekonomik Mucizesini yaratan politikalar ve Alman neoliberalizmini ifade eden ekonomi-politik ideoloji için zamanla sosyal piyasa ekonomisi kavramı öne çıkmış ve ilk Alman neoliberal ekonomistler için de ORDO-liberal kavramı tercih edilmeye başlanmıştır.

Buna rağmen bazı çalışmalarda Alman neoliberalizmi ile Alman neoliberalleri sert biçimde eleştiren ekonomistlerin fikirlerine dayanan modern neoliberalizm, aynı bütünün parçaları olarak ele alınmaktadır. Oysa Mises, Hayek, Friedman gibi ekonomistlerin fikirlerine dayanan modern neoliberalizmin, Eucken, Müller-Armack, Röpke, Rüstow gibi ekonomistlerin fikirlerine dayanan Alman neoliberalizmi ile birbirine sert eleştiriler yönelten ve en temel ilkelerde farklı görüşlere sahip olan iki rakip ekonomi-politik ideoloji olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Chicago Okulu öğretileri doğrultusunda biçimlenen modern neoliberalizm, Alman neoliberallerin klasik liberalizmin ilkelerine karşı eleştirilerini ve devleti merkeze alan çözüm önerilerini tamamen rafa kaldırarak, eleştirilen ilkelerin uygulayıcısı olmuştur. Buna rağmen, birbirine en temel konularda dahi sert eleştiriler yönelten iki farklı ekonomi-politik ideolojinin neoliberalizm çatısı altında aynı bütünün parçası olarak ele alınması, neoliberalizmi her şeyi absorbe edebilen bir kavram hâline dönüştürmektedir. Bu sebeple Alman neoliberalizmi, modern neoliberalizmin bir parçası olarak ele alınmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Boas, T. C. ve Gans-Morse, J. (2009). Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan. *Studies in Comparative International Development*, 44(2), 137-161. doi: 10.1007/s12116-009-9040-5
- Davies, W. (2014). Neoliberalism: A Bibliographic Review. *Theory, Culture & Society*, 31(7-8), 309-317. doi: 10.1177/0263276414546383
- Dean, M. (2014). Rethinking Neoliberalism. *Journal of Sociology*, 50(2), 150-163. doi: 10.1177/1440783312442256
- Dumenil, G. ve Levy, D. (2014). Neoliberal (Karşı) Devrim. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (2. Basım). (ss.25-41). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ferguson, J. (2010). The Uses of Neoliberalism. *Antipode*, 41(s1), 166-184. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2009.00721.x>
- French, D. (2013). Hayek and Mises. R. Leeson (Ed.), *Hayek: A Collaborative Biography: Part 1 Influences, from Mises to Bartley*, Archival Insights into the Evolution of Economics Series içinde. (ss. 80-92). London: Palgrave Macmillan UK. doi: 10.1057/9781137328564_6

- George, S. (1999). A Short History of Neoliberalism. *Transnational Institute (C. 24)*. Economic Sovereignty in a Globalising World. <https://www.tni.org/en/article/short-history-neoliberalism>, Erişim Tarihi: 08.09.2022.
- Gledhill, J. (2018). Neoliberalism. *The International Encyclopedia of Anthropology*. (ss. 1-11). doi: 10.1002/9781118924396.wbiea2073
- Hardin, C. (2014). Finding the 'Neo' in Neoliberalism. *Cultural Studies*, 28(2), (ss. 199-221). doi: 10.1080/09502386.2012.748815
- Hartwich, O. M. (2009). *Neoliberalism: The Genesis of a Political Swearword*. St Leonards, N.S.W.: The Centre for Independent Studies.
- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik (Teorileri-Metodolojisi-Aktörleri-Tarihi-Karakteristiği-Kavramları)*. (F. Şammedov, Çev.) (1. Basım). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Heywood, A. (2010). *Siyasî İdeolojiler: Bir Giriş*. Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset*. (F. Bakırcı, Çev.) (19. Baskı). Ankara: BB101 Yayınları.
- Magness, P. W. (2018, 10 Aralık). The Pejorative Origins of the Term "Neoliberalism". *American Institute for Economic Research: AIER*. <https://www.aier.org/article/the-pejorative-origins-of-the-term-neoliberalism>, Erişim Tarihi: 17.03.2022.
- Oxford Learner's Dictionaries. (t.y.). Neoliberalism. *Oxford Learner's Dictionaries*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/neoliberalism>, Erişim Tarihi: 22.09.2022.
- Vanberg, V. J. (2004). *The Freiburg School: Walter Eucken and Ordoliberalism* (Working Paper No: 04/11). Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungswirtschaft. <https://www.econstor.eu/handle/10419/4343>, Erişim Tarihi: 18.09.2022.
- Venugopal, R. (2015). Neoliberalism as concept. *Economy and Society*, 44(2), (ss. 165-187). doi: 10.1080/03085147.2015.1013356.

GÜRCİSTAN'IN SİYASAL DÖNÜŞÜMÜ: BAĞIMSIZLIKTAN GÜNÜMÜZE (Georgia's Political Transformation: From Independence to Present)

Seda KAYA KARABULUT¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 20.10.2022

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1192059

ÖZ

1990'lı yılların siyasi konjonktürü SSCB'nin dağılmasının devamında, demokrasi tartışmalarını ve bu tartışmalara bağlı olarak siyasal sistem-rejim tartışmalarını da gündeme getirmişti. Batı literatürünün de başını çektiği genel hava bir barış döneminin başladığını, demokrasi düzeninin oturacağını ve dahası liberal demokrasinin ön plana çıktığı bir düzen öngörmüşlerdi. Batı'ya yakın ülkeler için bir Avrupalılaştırma tahmini yapılırken, Orta Asya devletleri için İslami bir çizgi öngörülmüştü. Burada Gürcistan, Batı'nın Avrupalılaştırılacağına dair tahminlerinin hedefinde olmasıyla diğer SSCB ardılı devletlerden ayrılmaktadır. Bu çalışma Gürcistan hakkında bu öngörülerin gerçekleşip gerçekleşmediğini, Gürcistan'ın siyasi kurumlarını, sosyal ve siyasi yapısını, seçim sistemleriyle beraber bir Batı ülkesi olup olmadığını ortaya koymaya çalışacaktır. Bunu yaparken Batı'dan gelen desteklerin Gürcistan'ı gerçekten bir Avrupa ülkesi olarak Batı sistemine entegre etme çabalarının samimiyetini de tartışmaya açarken, Gürcistan iç siyasetinin SSCB kalıntılarından kopmaya çalışırken ülkenin Batı ve Rusya Federasyonu arasında yaşadığı stratejik gel-git politikalarına da değinecektir.

Anahtar Kelimeler Gürcistan, Siyasal Rejim, Sovyetler Birliği, Avrupa, ABD

ABSTRACT

The political conjuncture of the 1990s brought the discussions of democracy and the political system-regime discussions to the agenda, following the disintegration of the USSR. The general atmosphere, which was also led by the western literature, had drawn up a project of order in which a period of peace began, the order of democracy would sit, and moreover, liberal democracy came to the fore. An Europeanization forecast was made for countries close to the West, while an Islamic line was foreseen for the Central Asian states. Here Georgia is separated from other USSR successor states with the target of the West's predictions that it will become European. This study will try to show whether these predictions about Georgia have been realized, whether Georgia is a Western country with its political institutions, social and political structure, election systems. In doing so, Georgia will open up the sincerity of the efforts to integrate Western support into the Western system as a European country, while discussing the strategic tidal policies of the country between the West and the Russian Federation while trying to break with the remains of Georgian domestic politics.

Keywords Georgia, Political Regime, Soviet Union, Europe, USA

¹ Arş. Gör., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, seda.kaya@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1383-8414

GİRİŞ

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra siyaset bilimi çevresi, ortaya çıkan yeni SSCB sonrası devletlerin yönetim biçimlerine yönelik yeni demokrasi kuramları geliştirmişlerdir. Kırgızistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi Orta Asya ülkelerini hariç tuttuğumuzda, ki bu devletler özel bir araştırma konusudur, Gürcistan'ın diğer SSCB ardılı devletlerden farkını ortaya koymak karşılaştırmalı siyaset bilimi literatürü için bir gerekliliktir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yakın tarihlerde Sovyet topraklarında bağımsızlığı için mücadele etmeye başlayan millet sayısı artmış ve Gürcü halkı da bu milletlerin başını çekmiştir. Gürcü halkının milliyetçi hassasiyetlerine hitap eden Zviad Gamsakhurdia isimli lider daha sonra bağımsızlığını ilan eden Gürcistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Gamsakhurdia %86'lık oy oranı ile çok güçlü bir seçmen desteği almış olmasına rağmen bu desteği devletin inşası sürecinde yeterli verimde kullanamamıştır. Genel görüş Gamsakhurdia'nın bu başarısızlığını kullandığı milliyetçi dile bağlayarak Abhazya ve Güney Osetya halklarını rahatsız ettiği şeklindedir. Üstelik devlet inşası sürecinde farklı toplulukları barındıran devletlerin ihtiyacı olan kurumsal demokratik geleneğin tam anlamıyla yerleşmediği bir Gürcistan için milliyetçi politik söylem seçmen davranışını olumsuz yönde etkilemiş ve Gamsakhurdia hükümetini zor durumda bırakmıştır. Gamsakhurdia'nın siyasal anlamda Sovyet karşıtı ve Batı yanlısı bir politik portre çizmesi bir süre olumlu sonuç vermiş olsa da Batı'dan beklediği desteği görememesi ve kamuoyundaki otoriter Gamsakhurdia algısı, iktidarın kısa bir süre sonra başka otoriter lidere devri ile sonuçlanmıştır. Bu lider eski Komünist parti sekreteri Eduard Şevardnadze'dir. İktidar Şevardnadze'ye darbe ile devrolunmuştur (Jintcharadze, 2014:17-20).

Gamsakhurdia liderliği zamanında başkanlık sistemi uygulamalarını devreye soktuğu için zamanla yönetimin başındaki kişi kim olursa olsun otoriterleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Böylece otoriter bir lidere dönüşen Gamsakhurdia'dan kalan yönetim mirası, yeni lider Şevardnadze tarafından meclis hükümeti sistemine dönüştürülerek parlamentoya daha demokratik bir nitelik kazandırılmış ve parlamento başkanlığı adında bir yeni makam meydana getirilmiştir. 1992 yılında gerçekleşen parlamento seçimleri ile rakibi olmayan Şevardnadze %96'lık oy oranı ile iktidara geldikten sonra SSCB döneminden kalan eski yerel-bürokratik bağlarını kullanmış, kısa zamanda iktidarını pekiştirecek yeni reformlar gerçekleştirmiş, ülkede sıkı bir istikrar sağlamıştır. İktidara geldikten kısa bir süre sonra mirasını devraldığı Gamsakhurdia gibi siyasal sistemi yeniden başkanlık sistemine çeviren Şevardnadze de zamanla otoriter bir lidere dönüşmüştür. Ancak otoriter bir lider olarak koltuğunu tehlikeye atacak önemli bir hata yapmış, kritik makamlara reformist ve otoriter yönetimi kabul etmeyecek

ölçüde liberal hassasiyetleri olan kişileri atayarak liderliğinin ömrünü kısaltmıştır. Bu reformist ekip içerisinde Şevardnadze'den sonra başkan olacak olan Batı yanlısı liberal Mikheil Saakaşvili yer almaktadır.

Bu arada 1999 Parlamento ve 2000 Başkanlık Seçimleri Gürcistan siyasi yapısı açısından kayda değerdir. Bu seçimlerde 1999 parlamento seçimlerine vatandaşların katılım oranı %67 olurken, 2000 başkanlık seçimlerine katılım oranı %76 olarak gerçekleşmiştir. (Freedom House, 2003). Bunun anlamı ileride inceleyeceğimiz gibi halkın partiler için değil, lider için seçime gittiğini göstermektedir. Şevardnadze'nin GVB (Gürcistan Vatandaşlar Birliği) partisi parlamento seçimlerinden birinci çıkmış ve başkanlık seçimlerini Şevardnadze yeniden kazanmıştır. Bu seçimleri önemli kılan etken, 1999 seçimlerine kadar olan seçimler genel itibarıyla demokratik kaidelere uygun olarak nitelendirilmişken, bu iki seçim kusurlu seçim olarak kaydedilmiştir. Öncelikle AGİT seçim gözlemcileri, seçimlerde usulsüzlükler saptamış, OSCE/ODHIR seçim yasasında iktidarın seçim sürecine etki edebilmesini kolaylaştırdığını, seçim sürecinin yeterince şeffaf olmadığını dile getirmiştir (AGİT, 2000:1). Başkanlık seçimlerinde AGİT tarafından saptanan diğer kusurlu unsurlar, medyanın tarafsız kalamaması ve oy sayımında hile şeklindedir (Freedom House, 2003).

Otoriter rejimleri zayıflatan en önemli faktör, liderin etrafında kurmuş olduğu ekibin lidere karşı örgütlenmesidir. Liderin bu süreci tamamen kontrol altında tutması gerekir. Bu ekipte olması gereken en büyük özellik sadakattir. Lidere karşı bağlılığın yüksek olduğu bu ekip içerisinde patronaj ağlarının da kuvvetli olması gerekmektedir. Azerbaycan ile karşılaştırıldığında aynı tarihlerde Aliyev'in "Nahçıvan" ve "Yarez" klanlarını etrafında tutarak gücünü pekiştirdiği görülmüştür (Mammadova, 2016: 50). Bu farklılığın bir başka önemli sebebi de tabii iki ülke arasındaki doğal kaynak hacim farkıdır. Gürcistan'ın petrol, doğalgaz benzeri Batı'nın ilgi duyduğu herhangi bir kaynağının olmaması ülke ekonomisinde dışarıdan beklenen maddi desteğin eksikliği nedeniyle bir kötüye gidiş yaratmış, lidere karşı bahsedilen sadakatin olmaması ancak patronaj ilişkilerinde yüksek bir yolsuzluğun gözlemlenmesi de Gürcistan siyasetini derinden etkilemiştir.

2003'e kadar otoriter siyasi liderlerin yönetimi altında olan Gürcistan için, bu tarihten itibaren bambaşka bir yol haritası belirlemiştir. 2002'de düzenlenen yerel seçimlerde başkan Şevardnadze'nin GVB partisi ciddi bir oy kaybı ile karşı karşıya kalmıştı. Bu seçimlerde oylarını arttırarak güçlenen muhalefet partileri 2003 parlamento seçimlerine daha yoğun bir çalışma ile hazırlandılar. 2005'de düzenlenecek olan başkanlık seçimlerine Şevardnadze'nin aday olmayacağını açıklamasıyla beraber, siyasi arena partiler arasında başkan çıkarmak için

daha da rekabetçi bir ortama sahne oldu. Ancak AGIT/ODHIR 2003 seçimlerinde de ciddi seçim kusurları tespit etti. Bunlardan bazıları, seçim sandıklarının yok edilmesi, Acara'da seçmenlerin hükümet yetkililerince tehdit edilmesi (Freedom House, 2004), önceden işaretlenmiş oy pusulalarının kullanılması, resmi seçim şikayetlerinin dikkate alınmaması şeklindedir (OSCE/ODHIR, 2004: 19).

Bu sorunlu seçim sonrası Gül Devrimi ile beraber Sovyet mirasının tam anlamıyla terk edilmeye çalışıldığı bir süreç başlamıştır. Bu süreç sonrasında siyasi, ekonomik ve sosyal her alanda Batı'ya AB'ye ABD'ye dönük, kurumsal ve demokratik entegrasyonunu başlatan bir Gürcistan ile karşı karşıya kalınmaktadır. Devrimden sonraki ilk seçim, 2004'te Saakaşvili'nin oyların %96'sını alarak seçildiği Başkanlık ve Parlamento seçimleridir. Bu seçimlerde de eksik seçmen listeleri ve iktidar partisinin devlet kaynaklarını sınırsız kullanması gibi kusurlu demokratik uygulamalar saptanmıştır (Freedom House, 2005). Ancak buna rağmen, 2004 seçimleri Gürcistan için, küresel kamuoyunda demokratik düzenin başladığı yönünde bir gidişat olarak görülmüştür (Çelikpala, 2012:13). Bu açıdan saptanması gereken bulgu şudur; Gürcistan bu tarihe kadar yarı otoriter bir yapıya sahip iken bu tarihten itibaren hibrid rejim türlerinden rekabetçi otoriter rejim sınıflandırmasına tabii olmaya başlamıştır. Bu süreç Gürcistan'ın demokrasi kurallarını oturtmaya çalıştığı bir süreçtir.

Devletlerin demokratikleşme sürecinde kendi içlerindeki faktörlerin ne ölçüde etkili olduğu tartışılırken küresel durum ihmal edilir veya ülkelerin küresel konjonktürdeki durumu arka plana atılırdı (O'Donnell vd., 1986: 5). Bu bakış açısının soğuk savaşın bitişiyle kırıldığını söylemek mümkündür. SSCB dağıldıktan sonra değişen dünya düzeninde ortaya yeni çıkan devletlerin siyasal sistemlerine yönelik olarak 1993'te Avrupa Birliği'ne üyelik şartları gündeme getirilmiştir. Bu örnek üzerinden artık küreselleşmenin, uluslararası toplulukların ve bu topluluklara entegrasyon gibi kavramların, ülkelerin karar alma ve siyasal kaderlerini tayin etmede kendisine atıfta bulunulan kavramlar oldukları görülmüştür. Dolayısıyla küresel dinamikler de demokratikleşme açıklamalarına eklenmiştir. 1980 sonrası ülkelerde, siyasal rejimlerin şekil almasında yalnızca içsel dinamiklerin etkili olmadığına, demokrasi teşviki, demokratikleşme dalgaları (Huntington, 1991) gibi oluşumların her biri açık örneklerdir. Demokrasi teşviki adına uluslararası bazı oluşumlarda demokratik normları yerleştirme ve uygulama koşulları aranmıştır. Geçiş süreci denen transitoloji (Rustow, 1970) çalışmalarından ilki olan "Transitions to Democracy Toward a Dynamic Model" ülkelerin demokrasiye entegrasyonlarının siyasal elitlere bağlı olduğu bir süreç dizayn etmiştir. Bu süreç sonunda ülkelerde oluşan demokrasilere hibrid rejim adı verilmiştir. Bu rejim türleri, illiberal demokrasi

(Zakaria, 2007), delegasyoncu demokrasi (Özbudun, 2008), proto demokrasi, sınırlı demokrasi gibi (Mammadova, 2016) tanımlar altında incelenmiştir. Burada da görüldüğü üzere tam anlamıyla bir demokratikleşme gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla Carothers'e göre geçiş süreci paradigmasının sonu gelmiş, SSCB sonrası beklenen liberal demokratikleşme gerçekleşmemiştir (Carothers, 2002: 5-21). Hibrid rejim, "bir sistemde demokratik kurumlara yer verilmesine rağmen rejimin işleyişinde otoriter sürekliliğin korunabildiği rejimleri tanımlamak için kullanılan bir kavram olarak nitelenebilir" (Alkan, 2011: 9). Bu geniş literatür şunu göstermektedir. Özellikle üçüncü dünya ülkelerindeki demokratikleşme süreçlerini dikkate aldığımızda demokrasinin gelişimine dair tek bir şablonun tüm örnek ülkelere oturtulmasının zor olduğu görülmektedir. Dolayısıyla her ülkenin sosyo-kültürel gelişimini, tarihsel geleneklerini içeren kendine ait bir rejim tipi mevcuttur.

Yukarıda Gürcistan'ın 2003 Gül Devrimi'nden sonra rekabetçi otoriter rejim olarak adlandırıldığı not edilmişti. Saakaşvili'nin gerçekleştirdiği belli başlı reformlar ülkeyi demokratik bir görünüme büründürse de 2003 öncesi "demokrasiye geçiş" vaatleri tam anlamıyla oturtulamamış, kurumsallaşamayan devlet organları arasında zayıf bağlar yarı otoriter bir rejim tanımını Gürcistan için mümkün kılmıştır (Nodia ve Scholtbach, 2006: 5). Saakaşvili'nin en önemli vaadi demokratikleşmeyi sağlamaktı ancak iktidara geldikten sonra zamanla otoriter bir yönetim kurarak hükümeti, 2012 seçimlerinin başında İvanişvili'nin olduğu Gürcistan Rüyası Koalisyonuna kaptırmıştır. Bu dönem AGİT raporuna göre, Gürcistan'nın "tek partinin hâkim olduğu gevşek çok partili sistem" olarak muhalefet partileri ve iktidar partisi arasında rekabet ağırlıklı olan bir siyasal sistem görünümündedir (Nodia ve Scholtbach, 2006: 116).

1. 2010 Sürecine Götüren İç Siyaset

2003 Gül Devriminden itibaren siyasal yöneliminin daha "demokratik" bir planda ilerleyeceğine yönelik beklentilerin ne ölçüde gerçekleştiğini 2008 Başkanlık ve Parlamento erken seçimlerine gidilen süreçte analiz etmek gerekmektedir. Şevardnadze'nin otoriter bir yapı kurduğu eleştirisi ile iktidara gelen Saakaşvili, bu süreç içerisinde 2004'te anayasada yaptığı değişikliklerle Şevardnadze'den daha güçlü ve otoriter bir Başkan profili oluşturmuştur.

2004 Anayasa değişikliklerine yönelik kısa bir analiz için önceki anayasaya ve hangi maddelerde, nasıl değişiklikler yapıldığına dikkat çekmek gerekmektedir. Bu değişimler şu şekildedir: Yürütme görevini direkt olarak cumhurbaşkanına veren yeni düzenleme ile önemli bakanlıkları atama yetkisi de yine aynı makama ait olmaktadır (Çelikpala, 2012: 13). Anayasa

değişiklikleri ile cumhurbaşkanı parlamentoyu feshetme hakkı kazanmış ancak bu güç kaybı karşılığında parlamentoya herhangi bir ekstra güç verilmemiştir. Yeni koşullar altında başbakan adayının üç kez reddedildiği durumda cumhurbaşkanı parlamentoyu feshetmek ve başbakanını atamak hakkına sahip olmuştur. Ayrıca kabinedeki bütün bakanları yine cumhurbaşkanının onaylaması zorunlu kılınmış, içişleri ve savunma bakanlarını ise doğrudan kendisinin atama hakkı tanınmıştır. (Lansoky ve Areshidze, 2008:160). Yeni sistemde esasen bütçe hazırlığını başbakan yapacak ve cumhurbaşkanının onayından sonra parlamentoya gönderecektir. Parlamentosunun bütçeyi üç kez reddetmesi durumunda cumhurbaşkanı parlamentoyu feshedebilecektir (Fairbanks, 2004: 118). Şubat 2004'te yapılan Anayasa değişiklikleri öncesinde bakanların atanması ve bütçenin kabul edilmesi için parlamentosunun onayı gerekmektedir ve cumhurbaşkanı parlamentoyu feshedemezdi (Freedom House, 2008).

Tüm bu değişiklikler sonucu Saakaşvili'nin vaat ettiği "yeni demokratik bir düzen", 2004'ten sonra merkezîyetçi, dar kadrocu ve otoriter bir yapıya dönüşerek hayal kırıklığı yaratmıştır (Çelikpala, 2012: 16). ODIHR'ın (OSCE/ODIHR Seçim Gözlem Misyonu Raporu) Gürcistan'ın 2008 erken başkanlık seçimine giden sürece yönelik raporunun özeti şu şekildedir:

Saakaşvili 2003 Gül Devrimi sonrası iktidara gelir gelmez Acaristan, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarını çözme vaadi vermiş ancak hedeflerini gerçekleştirememiştir. Bununla beraber sadece Acaristan'da güçlü bir denetim sağlamayı başarmış ancak özerklik talep eden Güney Osetya ve bağımsızlık isteyen Abhazya'ya gelindiğinde Rusya'nın muhalefeti ile karşılaşmaktadır. Bu sebepten dolayı Ocak 2006'dan sonra Rusya-Gürcistan ilişkilerinde siyasi kriz baş göstermiştir. Devamında Saakaşvili gittikçe otoriterleşmiş, devrimi beraber gerçekleştirdiği kabinesini siyasetten uzaklaştırarak "Gül Devrimi" sırasında destek gördüğü Batı ülkelerini de şaşkırtacak şekilde demokrasinin gerekliliklerine zarar vermeye başlamıştır (ODIHR, 2008: 7).

Saakaşvili'ye yönelik artan muhalefet 2008'de erken seçime giden yolu açmıştır. Seçime kadar gerçekleşen protestolarda özellikle hükümetin uygulamalarında şeffaf olmadığı dile getirilmiş, hesap verilebilirliği tartışılmıştır (International Crisis Group, 2007: 3). Bu protestolarda sokaklara dökülen muhalif halka "orantısız kuvvet" uygulandığı saptanmıştır (Human Rights Watch Report, 2007). Eylemler sonucu Saakaşvili OHAL ilan etmiş, medyaya karşı kısıtlayıcı uygulamalar getirmiştir. Ülkelerin demokrasi kriterlerini takip eden AB komisyonunda görevli bir ekip Gürcistan'a gelerek, Saakaşvili'ye medya kısıtlamasını ve OHAL'i kaldırması yönünde baskı yapmıştır. Saakaşvili kendisine duyulan saygıyı geri kazanmak ve Batı'nın desteğini kaybetmemek amacıyla erken seçimi kabul etmiş ve geri adım

atmıştır (Mammadova, 2016: 86). Bu geri adım atışın hızlı olmasının bir sebebi, muhalefetin seçim kampanyası sürdürmesi için yeterli fırsat vermemektir. Böylece Saakaşvili devletin tüm kaynaklarını seçim kampanyasında kullanmış; ucuz krediler dağıtmış, elektrik ve doğalgaz borçlarını kapatmış, fakir çocuklara bilgisayar hediye etmiş, emeklilere kamu hizmeti temin etmiştir (Mammadova, 2016: 87). Böyle bir rekabet ortamında gerçekleşen 2008 erken seçimlerinde Saakaşvili %53,47 ile yeniden başkan seçilmiştir (DW, 2008). Fakat bu kez bir önceki oy oranı ile karşılaştırıldığında ciddi bir düşüş gözlemlenebilmektedir.

Tüm bu olumsuz havaya rağmen 2008 Başkanlık ve Parlamento erken seçimini izleyen uluslararası platformlar seçim sürecini demokratik açıdan olumlu değerlendirmiştir. Söz konusu seçimler NATO tarafından Gürcistan'ın demokratikleşmesi açısından olumlu bir adım olarak değerlendirilmiş; AGİT, Avrupa Konseyi, ABD ve AB seçimlerle ilgili olumlu görüş bildirerek Saakaşvili'yi desteklemişlerdir.

Batı'nın bu seçimlere yönelik görüşleri tarafımızca değerlendirilmesi gereken bir çelişkiyi içermektedir. Seçim sürecinde ve seçime götüren nedenlere bakıldığında Saakaşvili'nin iktidara geldikten sonra dile getirdiği demokratik düzen vaatlerinin birçoğu hayal kırıklığı olarak kalmıştır. Nitekim seçim sürecinde muhalif parti ve gruplara yönelik devlet kaynaklarını kullanarak yapılan baskılar demokratik olmaktan çok uzak bir süper otoriter başkan portresini apaçık çizmektedir. Tüm bu koşullar dikkate alındığında ülkelerin demokratik entegrasyonlarını seçim sistemlerinden medya, sivil toplum, siyasi parti gibi kurumsal tüm bürokratik mekanizmalarda arayan Batılı kuruluşlar Saakaşvili'yi desteklemeye neden devam ettiler? İkinci bir sorun, demokrasi açısından görünür bir geriye gidiş sergileyen Gürcistan'ın 2008 erken seçimleri kısmen sorunlu olmasına rağmen demokratikleşme yolunda neden olumlu bir adım olarak değerlendirildi? Bu iki çelişki Batılı kurum ve kuruluşların demokrasi endişelerinin samimiyetini bir çıkar ve strateji endişesinden ibaret kılmaktadır.

2. 2013-2018 Margvelaşvili Dönemi

2003 senesinde Saakaşvili liderliğinde meydana gelen Gül Devrimi eksenindeki gelişmelere bakıldığında birçok alanda kaydedilmiş somut başarılarla karşılık, önceki Sovyet devletlerinde yerleşmiş olan yolsuzluk tecrübelerinin ve otoriter politik kalıpların yok edilemediği görülmektedir. Saakaşvili hükümetinin ilk senelerinden 2013'e kadar bazı uzmanlarca "güç zehirlenmesi" şeklinde bir değerlendirmeye tabii tutulacak kadar yoğun bir anti-demokratik profil çizmesi buna örnektir. Ayrıca yakın müttefiklerini dahi kendisinden uzaklaştırması ve hatta İvanişvili'yi iktidara getirecek kadar önemli olan diğer bir kamusal

sorunun ülkede sık sık görülen yolsuzluklar olması, demokrasideki geriye gidişi kanıtlamaktadır. İlgili sürece bakıldığında Avro-Atlantik Dünya, demokrasinin koşulları olan hesap verebilir ve çoğulcu bir Gürcistan hayallerine ulaşamamış ancak sadece tüm “yönettikleri” devletler için istedikleri istikrarlı yönetim idealinin yalnızca istikrar unsurunun istedikleri ölçüde gerçekleştiğine tanıklık etmişlerdir. Gürcistan için bu 10 senelik yerinde sayan istikrarın anlamı, Batı ve Rusya arasında kurmuş olduğu taraflı siyasetinin bir adım bile ötesine gidemediği, ne AB'ye gereğince yakınlaşabildiği ne de NATO'ya üye olabildiği bir zaman dilimine işaret etmektedir. Batı'dan istediği imajı elde edemeyen Saakaşvili hükümeti uydusu rolünü üstlendiği müttefiklerini memnun etmek adına, Rusya karşıtı bir siyasi tutum izlemiş, bu da ülke ekonomisinin ciddi manada zedelenmesine, Gürcistan'ın bazı bölgelerinin Rus ordusunca birkaç günlüğüne de olsa işgal edilmesine ve ayrılıkçı bölgeler olan Güney Osetya ile Abhazya'nın Rusya'nın desteğiyle bağımsızlıklarını ilan etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla 2013'e gelindiğinde Saakaşvili hükümetinin, Gül Devrimi gibi o dönem için Gürcü halkında yarattığı heyecan ve devrim esnasında elde ettiği başarılarından ziyade 10 senelik süreçte gerçekleştirilen başarısızlıklarla değerlendirilmesi daha doğru olacaktır ki Saakaşvili iktidarına güç kaybettiren koşulları analiz etmek açısından bu ayrıca kolaylaştırıcı olacaktır.

2008 seçimlerinden sonra, Saakaşvili döneminin kapandığını gösteren seçimlerden ilki 2012 Parlamento seçimleridir. Parlamento seçimlerinde Saakaşvili'nin partisi 65 sandalye ile, 85 sandalye alarak parlamentoda birinci olan Gürcistan Rüyası Hareketi partisinin gerisinde kalmıştır. GRH partisinin bu başarısında, partinin başındaki isim milyarder, iş adamı Bidzina İvanişvili'nin ekonomik gücü oldukça etkili olmaktadır. İvanişvili'nin kişisel geliri devletin 2012 yılındaki tüm gelirinden daha yüksek bir maddi güce karşılık gelmektedir. Ekonomik nüfuz ve bağlantılarının güçlü olduğu bir aktörün iktidardaki partiyi yerinden edebilmesi, siyasi başarı ile finansal gücü arasındaki bağlantı, Gürcistan siyasetinde iş adamlarının rolü ve buna bağlı olarak rant ilişkileri ve patronaj ağları ayrıca analiz edilmesi gereken bir konudur. Burada ayrıca İvanişvili'nin Rusya ile ilişkileri de göz önünde bulundurularak Rusya ve AB-ABD-NATO gibi liberal Batı temsilcilerinin arasında gelgitli bir siyasete sahip olan Gürcistan'dan da bahsedilmesi zaruridir. Bunlar ilerleyen bölümlerde açıklanacağı için burada yalnızca kısa bir hatırlatma uygun bulunmaktadır.

Yeni bir dönemin ikinci sinyali de 2013 Başkanlık seçimleridir. 27 Ekim 2013 Başkanlık seçimlerinde Gürcistan siyasi tarihinde, ilk kez bir Cumhurbaşkanı'nın oylama ile değiştirebildiğine tanıklık edilmiştir (Mammadova, 2016: 94). Saakaşvili 10 senedir sürdürdüğü liderliği Eğitim Bakanı Georgi Margvelaşvili'ye kaptırmıştır. Bu iki seçim

Gürcistan'ın “siyasi olgunlaşması” şeklinde yorumlanmıştır (Civil.ge, 2013). Bu siyasi olgunlaşma tanımlamasının arkasında 2010 yılında yapılmaya başlanıp 2012-2013'te yürürlüğe konulan (giren) yeni seçim yasası değişikliklerinin payına dikkat çekmek gerekmektedir. Bu değişiklik yürütme organının rolünü arttırmakla beraber parlamento seçimlerinin önemini de arttırmaktadır (Mammadova, 2016:90). Yeni bir gelişme de seçim yasasındaki iyileşmeler hakkındadır. Aralık 2011'de seçim yasasına ilişkin ciddi iyileştirmeler yapılmıştır. Yeni seçim yasası temel olarak adil ve eşit seçim kampanyası, dengeli oylama sağlamış ve özgür rekabetçi seçimler için kurumsal çerçeve sunmuştur. Seçim yasasına yönelik demokratik seçimlere olumlu katkı sağlamış ancak hala iyileştirilmesi gereken koşullar mevcuttur.

Seçim yasasında yapılan değişikliklerle partilerin eşit rekabet şansı artırılmıştır. Buna göre, %5 barajını geçen siyasi parti veya siyasi bloklar devletten kampanya masraflarını geri talep edebilmektedir. (EuroasiaNet, 2012). Yeni seçim yasasında Gürcistan Merkezi Seçim Komisyonunun yetkileri azaltmış böylece MSK sadece seçime odaklanan şeffaf bir kurum olarak işlerliğini devam ettirmiştir. MSK aldığı tüm kararları basına açık olmak üzere sık sık toplantılarla duyurmuştur (Freedom House, 2013). 2013'e gelindiğinde Batı yanlısı Mihail Saakaşvili, Anayasa'da devlet başkanının görev süresine getirilmiş iki dönem sınırlaması sebebiyle aday olamadı. Saakaşvili'nin rakibi olarak Margvelaşvili, seçimlere girdi. Başbakan Bidzina İvanişvili'nin yani Gürcü Rüyası Koalisyonu'nun desteklediği Georgi Margvelaşvili, Saakaşvili'nin desteklediği aday (David Bakradze) karşısında ikinci tura gerek kalmadan büyük bir zafer elde etmiştir. Ancak Gürcistan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin %46'lık katılım oranı gibi siyasal meşruiyet noktasında tartışmalara yol açabilecek kadar düşük seviyede olması yorumlanması gereken bir konudur. Bunun sebeplerinden en önemlisi, Gürcistan halkının devlet başkanlığı seçimlerinin ülkenin geleceği bağlamında önemsiz bir rol oynayacağını düşünmesi olabilir. Diğer bir sebep bilinçli seçmenin İvanişvili'nin koltuğa oturmayı tercih etmemesinin altındaki devlet başkanlığı makamını önemsiz bir hale getirme hedefini görerek, seçimlere katılmama gibi bir tercih yapmaları olabilir. Son olarak liderler üzerinden ilerleyen Gürcü siyasi geleneği düşünüldüğünde, Saakaşvili'nin anayasa gereği bu seçimlere giremiyor oluşu, sadece Saakaşvili için sandığa giden seçmenin katılım oranını azaltıcı yönde etki etmiş olabileceği tahmin edilebilir (Ray, 2016).

Georgi Margvelaşvili'nin devlet başkanlığı değerlendirildiğinde Gürcü Rüyası Koalisyonu'nun kurucusu ve temel toplumsal/siyasal meşruiyet kaynağı olan Bidzina İvanişvili'nin Margvelaşvili yerine devlet başkanlığı koltuğunu yönettiğini söylemek yanlış olmaz. Başbakanlık koltuğunda oturan İvanişvili, yaptığı ve yapacağı anayasal değişiklikler ile

başbakanlık makamını daha işlevsel ve etkin bir konuma getirmeyi ve devlet başkanlığı makamını temsili bir görev hâline getirmeyi arzuladığı için, bu pozisyona düşük profilli ve iyi anlaşabileceği bir ismi getirmeyi tercih etmiştir (UPA, 2013). Margvelaşvili, Saakaşvili'nin iktidara geldikten sonra geri planda bıraktığı yönetim kadrosu içerisinde bir isimdi, Başbakan yardımcısıydı ve o zamandan Saakaşvili ile siyasi uzlaşmazlık yaşamıştı. Burada değinmeden geçilmemesi gereken diğer bir husus, Gürcü Rüyası Koalisyonu içerisinde ılımlı ve sakin bir profil olan Margvelaşvili'den başka karizmatik ve görünür birkaç isim daha vardır ki bunlardan biri bir sonraki Cumhurbaşkanı olarak Gürcistan'ın ilk kadın Devlet Başkanı olacaktır: Salome Zurabişvili.

Gürcistan içinde Batı karşıtı görüş, yönetim değişikliği ile ilgili olarak, M. Saakaşvili'nin görevden gitmesini özellikle Washington'ın desteklediğini dile getirmektedir. Ancak bunların aksini düşünen görüşe göre, Rusya, Gürcistan'ın yeni liderlik seçimine müdahale etmeyerek ve “demokratik seçimlerin” gerçekleşmesine engel olmayarak şu iki hedefine ulaşmaktadır: Öncelikle, Batı yanlısı politikalarıyla Rusya'yı Gürcistan'dan uzak tutmaya çalışan piyon lider Saakaşvili'yi iktidardan düşürmektedir. İkincisi, Rusya bu yeni seçimlerde de Batı'nın boş durmadığını bildiğinden, Batılı müdahalecilerin faaliyetlerinde başarı kazanmadığı durumda, Gürcülere, genellikle, Batı standartlarına uygun demokratik seçim yapılmasının bir kurtuluş olmadığını göstermiş olacaktır (Politika Akademisi, 2013). Ancak seçim sonuçları ile ilgili olarak şaşırtıcı bir biçimde hem AB ve ABD, hem de Rusya özgür ve adil seçimler gerçekleştiği yorumunu yapmışlardır. Bu durum aslında iki tarafın da tek istediklerinin istikrar ve öngörülebilirlik olduğunu, bu seçim sonuçları da iki aktör için de sürpriz yaratmadığını göstermektedir.

Seçimlerin ikinci tura bile kalmamış olması, Bidzina İvanişvili'nin Rusya ve Avro-Atlantik cephe (dünya) arasında dengeyi kurabilecek bir Gürcistan hedefinin halk tarafından da istendiğini ve onaylandığını göstermektedir (AA, 2018). Gürcistan üzerinde iki aktörün bu mücadelesi aslında, Gürcistan'ın Avro-Atlantik Dünyası açısından değerli bir proje ülkesi olmasından kaynaklanmaktadır. Genel fikre göre, coğrafi ve siyasal görünümü itibarıyla Rusya ile sınır komşusu ve Karadeniz kıyısında bulunan Gürcistan, bir NATO yan kurumu olan ve eski Sovyet ülkeleriyle ilişki kurmak niyetiyle kurulan Avro-Atlantik Dünyası için, doğuya veya Karadeniz-Hazar gibi hassas bir bağlantı noktasını kontrol altında tutma niyetiyle “truva atı” olarak kullanılmak istenmiştir. Gürcistan bu açıdan iç işlerinde çok güçlü olmaması ve Batı müdahalesine açık bir ülke olması ile uygundur. Ayrıca ülkenin Abhazya ile Güney Osetya tabanlı bir ayrılıkçılık ile karşı karşıya olması bu görünümü sağlayan bir başka etmendir. Avro-

Atlantik Dünyası Rusya'ya hissettirmeden doğu-batı enerji aktarım (Orta Asya-Hazar-Azerbaycan-Türkiye-AB) hattının üzerinde yer alan bu bölgede hâkim olmak niyetindedir ve böylece Rusya'ya da yakın olacaktır.

İvanişvili'nin Saakaşvili'ye göre Rusya ile daha yakın olması ve Gürcistan halkının politikalarını desteklemesi liderin halk nezdinde meşruluğunu arttıran bir etkidir. İvanişvili'nin Rusya ile yakınlaşmanın yanı sıra AB ve ABD ile de dengeli ilişkiler kurmaya devam edeceğini gösteren açıklamaları ise Gürcistan'ın, Saakaşvili dönemine kıyasla daha diplomatik ve politik bir yönetime sahip olacağına işaret etmiştir. Gürcistan'ın değişen bu dış politika yönünden en çok Rusya memnun görünmekteydi çünkü sınırında sürekli kendisine sorun çıkaracak kadar AB yanlısı ve AB- ABD müdahalesine açık bir ülkenin varlığı, kendisini tedirgin etmekteydi. Bununla birlikte yeni iç siyaset ile sınırlarında kısmen öngörülür ve sürprize açık olmayan bir gidişat hakimdi. Yeni siyaset aracılığıyla hem Rusya hem de AB, ABD ve Türkiye ile eşit mesafede ticari, siyasal ve sosyal ilişkiler geliştirmeye çalışan ve İvanişvili'nin iş adamı kimliğinden de hareketle, küresel kapitalizme eklenerek ülkenin ekonomik potansiyelini işletmeye çalışacak bir Gürcistan görüleceğine dair beklentiler oluşmuştur (TUİÇ Akademi, 2013). Eski Eğitim Bakanı Georgi Margvelaşvili'ye gelince, %62 gibi bir oran ile devlet başkanı olmasının devamında, İvanişvili'nin uygulamalarını onaylayan ve ona karşı çıkmayan bir temsil makamı görünümünde siyasi sahnede yer almaktadır (DW, 2013). Bu tutum geçmişte İvanişvili'nin kabinesinde yer alan bir bakan olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca devlet başkanı olduğunda yeni makamının sağlayıcısı olarak Margvelaşvili'ye teşekkür ettiği konuşmaları bunu kanıtlayan etmenlerdir (DW, 2013).

3. Son Başkan Salome'den Günümüze (2018 – Günümüz)

2018 başkanlık seçimleri 25 aday ile Gürcistan siyasal hayatında en fazla aday çıkaran seçim olmuştur (Civil.ge, 2018). Adaylar içerisinde zaferle ayrılan Salome Zurabişvili Fransa'da, göçmen bir Gürcü ailenin kızı olarak dünyaya geldiği için çifte vatandaşlığa sahip bir figürdür. Başkan adayı olabilmesi için çifte vatandaşlığa sahip olanların da aday olabilmesinin önünü açan yasanın meclisten geçmesi gerekmekteydi. Bu sebeplerden Zurabişvili'nin 2013'teki başvurusu reddedilmiştir. 2018 Temmuz'da Gürcü Rüyası Partisi'nin desteği ile Zurabişvili'nin adaylığını kolaylaştırmak adına, ikinci vatandaşlığı reddedilen çifte vatandaşların başkan adayı olabilmelerinin önünü açan yeni bir yasa değişikliği parlamentodan geçmiştir. İvanişvili'nin ekonomik nüfuzu siyasi yarışta adaletsiz hale getirmekteydi. Seçim sürecinde kullanılan dil negatif ve agresif olmakla birlikte, Salome Zurabişvili, İvanişvili'nin "aslan evladı" rolündeydi, yani en güçlü halefiydi. Kadın olması ise Gürcistan'daki eşitliği ve

modernliği, özellikle de Batı'ya göstermek açısından iyi bir fırsattır (Lejava ve Depenbrock, 2019). Yeni başkana halk nezdinde destek fazla olmamıştır. Fransız vatandaşı olarak bir geçmişinin yanı sıra, Saakaşvili'nin 2008 yılında Güney Osetya'daki savaşı başlattığına dair tartışmalı ifadeleri buna neden olabilir. Ayrıca Azerbaycan ziyaretinde Zurabişvili, Dağlık Karabağ konusunda komşularına karşı jeostratejik anlamda tarafsız kalması gerekirken, Azerbaycan'dan ayrılan bu bölgede Ermenistan'ın işgalci olduğunu dile getirerek tepki çekmiştir (BBC, 2020).

Gürcistan'da 20 Haziran 2019 tarihinde kuvvetli bir rüzgar esmiş, hükümete karşı halk ayaklanması başlamıştır. Bu protestolar daha önceleri ülke tarihinde gerçekleşen protestolardan farklı bir özelliğe sahiptir. Önceki halk ayaklanmaları çoğunlukla muhalefet partilerinin ya da siyasetçilerin yönlendirmesiyle ortaya çıkmışken, bu sefer gösterileri başlatanlar sivil toplum temsilcileri ve gençlerdir. Gürcistan'ın başkentinde yapılan 26. Ortodoks Parlamentolar Arası Genel Asamblesi, Rus heyeti üyelerinden Sergey Gavrilov'un Gürcistan Parlamentosu'nda Rusça konuşma yapmasına tanıklık etmiştir (İnsamer, 2019). Bu olay sonra ülke çapında gösterilere neden olmuş, muhalif parti üyelerini de içeren gösteriler yönetim karşıtı protestolara dönüşmüştür. Protesto eden halk, karışıklıkları sonlandırmak için yönetimden üç şartın yerine getirilmesini talep etmiştir. Konumuz açısından bunlardan en önemlisi genel seçim sisteminde değişiklik yapılması talebidir. Bunun üzerine iktidar partisi lideri İvanişvili seçim sisteminde değişikliğe gidildiğini duyuran bir basın açıklaması gerçekleştirmiştir. Böylece Gürcistan çoğunluk sisteminden nisbi temsil sistemine geçiş yapmıştır. Devamında %5 baraj sisteminin 2020 seçimleri için 2025 seçimlerine kadar kaldırıldığı da kayıtlara geçmiştir (Euronews, 2019).

Tiflis'te meydana gelen Rus karşıtı eylemler genellikle Rusya ve Gürcistan ilişkileri üzerinde araştırma yapılmasına neden olmuştur. Ancak Gürcistan'ın siyasi dinamikleri, lider yaklaşımları ve iktidar-muhalefet ilişkileri de oldukça önemlidir. Bu yüzden Gürcistan'daki siyasi krizi iki başlık altında yorumlamak gerekmektedir: İktidarla muhalefet arasında devam eden güç mücadelesi ve Rusya-Gürcistan ilişkileri. Bu açıdan ilk yorum, Gürcistan'da aniden meydana gelen bu siyasi krizin, İvanişvili'nin partisinin iktidarda kalmasını sağlayan; İvanişvili iktidarının halka karşı ılımlı olduğu ve Rusya ile ilişkilerin normalleştirilmesinde başarılar elde ettiği şeklindeki iki inanın bittiğine işaret etmektedir. Polis kuvvetlerinin 20 Haziran'da Tiflis meydanlarındaki protestoculara karşı aşırı güç kullanması, İvanişvili iktidarı için olumsuz bir kırılma noktası olmuştur. Her ne kadar yeni yönetim Saakaşvili rejimine nazaran kendini, 2003-2012 daha ılımlı ve halkçı olarak tanımlasa da son protestolarda çok sayıda göstericinin

yaralanması, halkın İvanişvili hükümetine karşı olan olumlu inancını büyük ölçüde değiştirmiştir (Kharşildze, 2019).

İvanişvili'nin siyasete girdiği dönemdeki dış politika vaatleri özellikle Rusya-Gürcistan ilişkilerinin düzeltilmesi üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bununla beraber İvanişvili, NATO ve AB gibi Batı eksenli kuruluşlara üyelik için mücadele içerisinde olacağını da belirtmekteydi. Ancak İvanişvili iktidarında meydana gelenler ve protestolar, Gürcü halkının 2012'de iktidara geldiğinden beri, deyim yerindeyse "bir ipte iki cambaz oynatma" politikası İvanişvili iktidarına olan güven ve inancın kaybolduğunu gösteriyor. 2018'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de açıkça görülmekteydi ki, iktidar partisi Gürcü Hayali Partisi, halkın desteğini yavaş yavaş yitirmekteydi. İlk turda muhalefet partisi ile neredeyse aynı olan iktidar partisi aday Salome Zurabişvili ikinci turda bütün idari ve finansal kaynakların seferber edilmesiyle seçimleri kazanmıştı. Her ne kadar kendi partisi seçimleri kazansa da İvanişvili'nin halk karşısındaki itibarı zayıflamıştı. Muhalif seslerin kısıldığı, ekonomik büyümenin gerilediği ve suç oranlarının oldukça arttığı Gürcistan'da, Tiflis'teki halk iktidarın politikalarını protesto etmeye başlamıştı. Çok önemli bir ayrıntı daha vardır ki, Gürcü gençlerinin bir önceki nesil ile arasındaki siyasi düşünme biçimi farklılığıdır. Genç nüfus, Rus karşıtı portestocuların çoğunluğunu oluşturmaktadır. Yeni jenerasyon ulusal heyecanları yüksek bir kuşak olarak, Rusya'yı Gürcistan'ın bağımsızlığını zedeleyecek nitelikteki müdahaleleri nedeniyle işgalci olarak adlandırmaktadırlar (Euronews, 2019).

Gürcü halkının sokağa çıkma nedenleri arasında yalnızca Rusya'nın siyasi nüfuzu değil, İvanişvili'nin ülke içi politikaları ve Rusya ile yürüttüğü diplomatik stratejilerin etkisi de büyüktür. Ayrıca Rusya için düşünüldüğünde, kendilerine en yakın olan siyasi lider İvanişvili'nin halk tarafından protesto edilmesi, Gürcü halkının zamanla baş gösteren Rusya karşıtlığı ve bir sonraki seçimlerde İvanişvili'nin partisi GHP'nin parlamentodaki çoğunluğu kaybetme ihtimalinin yüksek olması, Rusya'nın da İvanişvili'den umut kesmesine neden olmuş görünmektedir. Ayrıca Devlet Başkanı Salome Zurabişvili'nin Avrupa yanlısı söylemleri de Rusya'yı Gürcistan'dan uzaklaştırmaktadır. Buna en önemli örnek, Abhazy'a'nın cumhurbaşkanını seçtiği yakın zamanda, Zurabişvili'nin bu seçimi Gürcistan toprak bütünlüğü ve ulusal egemenliğine saldırı şeklinde nitelendirmesidir. Zurabişvili, Gürcistan'ın her koşulda Avrupa'ya paralel politikalar izleyeceğini belirtmekle beraber, Rusya'nın olumlu yaklaşımda bulunması halinde siyasi diyaloga açık olduğunu belirtmektedir (Euronews, 2019). Bir başka açıklamasında şu cümleleri sarf etmiştir;

Benim önceliğim Gürcistan'ı Avrupa'ya getirmek. Gürcistan'da daha fazla Avrupa isteyen ve Avrupa'da daha fazla Gürcistan isteyen bir toplum tarafından seçildim." dedi.

'Putin bizim için bir tehdit'

"Vladimir Putin'in sınırlarımıza saldırısı hiç durmadı. (Euronews, 2018)

Yeni seçilen cumhurbaşkanı ayrıca, "*Diğer sınırimız olan Karadeniz'deki güvenlik konusunda da endişeliyiz. Ukrayna'da bugün yaşananlar yine endişe veren başka bir sorun. Avrupalı, Amerikalı ve NATO ortaklarımızdan hiç olmadığı kadar yardım ve destek bekliyoruz. Bizim güvenliğimiz doğrudan onlara bağlı.*" ifadelerini kullandı (Euronews, 2018).

Bu açıklamalar Gürcistan'ın tamamıyla Avrupa- ABD çizgisinde ilerleyeceğine işaret birer örnek olmakla beraber 2017'de Gürcistan Savunma Bakanı Levan Izoria'nın başkanlığında Gürcü heyetin, ABD'nin Almanya, Hohenfels'deki 7. Ordu üssüne ziyaret düzenlemesi, Gürcistan'ın Rusya ile ilişkilerini ayrıca zedelemiştir. Izoria görüşmeyi "tarihsel bir gün" olarak nitelendirmiş, tarafların Hohenfels'tekine benzer bir "hazırlık merkezi" kurma konusunda detayları konuştuğunu kaydetmiştir. Izoria, bu merkezin Gürcü askerlerin yetiştirmesini hedefleyeceğini ve Gürcistan Silahlı Kuvvetleri'nin Gürcistan'ın uluslararası ortaklarına destek olma kapasitesini arttıracakını ifade etti. Izoria merkezin bu yıl içerisinde tamamlanacağını duyurmuştur (TRTHABER, 2017).

SONUÇ

Bu çalışmada liderler üzerinden ilerleyen siyasi tarihe odaklanılarak, gerçekte demokratik özerkliğini kurmaya çalışan Gürcistan'ın konsolidasyon sürecindeki hamleleri gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda ulaşılan nokta şudur: Gürcistan'ın Sovyetlerden ayrıldıktan sonra bağımsız ve demokratik bir ülke hâline gelebilmesi için Rusya ve Batı küresel rekabeti arasında kalmaktan sıyrılabilmek yeteneğini hem siyasi liderleriyle ve daha sonra tüm siyasi kurumlarıyla gösterebilmesi gerekmektedir. Özellikle siyasi aktörler, gerçek anlamıyla demokrasiye uygun, rekabete açık ve adil bir seçim süreci içerisinde seçmen tercihini şeffaf bir biçimde yansıtacak siyasi ortamlarda yer almalıdırlar. Gürcistan, eğer Batı kanadına yakın bir siyasi çizgide ilerlemek istiyorsa liberal demokrasinin gerekliliklerini yerine getirdiği ölçüde demokratik konsolidasyonunu sağlayacaktır.

Gürcistan Rusya ile Batı arasında kurmaya çalıştığı denge politikasında rasyonel dış politik hamleler yapmak zorunda kalmıştır. Hem coğrafi sebepler hem de ülkenin geçmiş Sovyet mirasının halk nezdindeki karşılığı nedeniyle denge politikası vazgeçilmezdir. Çalışmada, siyasi aktörlerin kurmak zorunda oldukları denge politikasının önemi vurgulanmıştır. Aktörler denge ibresini Batı ya da Rusya tarafına kaydardıklarında

karşılaştıkları şey egemenlik kaybı olmuştur. Bağımsızlığını 1992'de kazanmış bir ülkenin 20 yıl içerisinde hem egemen bir devlet olabilmesi hem de devlet kurumlarının konsolide olabilmesi için zamana ihtiyacı olduğu göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte küresel ölçekte iki rakip güç olan Rusya ve Batı (ABD ve AB) arasında kurmak zorunda oldukları denge bir başka zorluk olarak yer almaktadır. Güncel gelişmeler Gürcistan'ın siyasi bağımsızlığında nasıl bir sürece evrildiği noktasında tartışmalı bir alan oluşturmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AA, “Gürcistan'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Kişiselleşen Siyaset”.
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/gurcistanda-cumhurbaskanligi-secimleri-ve-kisisellesen-siyaset/1308860>, Erişim Tarihi: 19.12.2019
- Akhiyadov, M. (2019). “Gürcistan'daki Siyasi Krizin Arka Planı”.
<http://ajanskafkas.com/gorus/gurcistandaki-siyasi-krizin-arka-plan/>, Erişim Tarihi: 25.11.2019
- Anderson L. (1987). The State in the Middle East and North Africa. *Comparative Politics*, 20, 1-18.
- Bader, M. (2007). Making Parties Fit for Democracy Georgia, Ukraine and the Challenge for Democracy Assistance. *Working papers European Studies Amsterdam*, No. 7.
- Batum Başkonsolosluğu (2019). “Gürcistan Bilgi Notu”. <http://www.mfa.gov.tr/gurcistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa2016>, Erişim Tarihi: 18.12.2019
- Beacháin, D. Ó. ve Frederik, C. (2014). Go West: Georgia's European identity and its role in domestic politics and foreign policy objectives. *Nationalities Papers*, 42(6), 923-941.
- Beblawi, AL.H. (1990). The Rentier State in the Arab World. G. Luciani içinde, *The Arab State* (ss.85-98). London: Routledge.
- Beblawi AL. H. ve Luciani G. (1987), *The Rentier State: Nation, State and Intergration in the Arab World*. London: Croom Helm.
- Benli Altunışık, M. (2014). Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal. *Uluslararası İlişkiler*, 11(42), 75-91.
- Carothers, T. (2002). The End Of Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 12, 5-21.
- Civil.ge (y.y.). News, <https://civil.ge/>
- Çelikpala, M. (2012). Başarısız Devlet- Demokratik Model Ülke Sarmalında Gürcistan'ın 20 Yılı. *OAKA*, 7(14), 1-35.
- Çelikpala M. (2005). From the Failed State to a Weak One? Georgia and Turkish-Georgian Relations. *The Turkish Yearbook*, 36.
- Dahl, R. A. (2019). *Demokrasi Üzerine* (Çev. Betül Kadioğlu), Ankara: Phoenix.
- DW, (2013). <https://www.dw.com/tr/g%C3%BCrcistan%C4%B1n-yeni-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-margvela%C5%9Fvili/a-17186881> Erişim Tarihi: 20.12.2022

- Huliaras, A. ve Sotiropoulos, D.A., The Crisis in Greece: The Semi-Rentier State Hypothesis. *Hellenic Observatory Euroean Institute*, GreeSE paper No.120.
- Fairbanks, C.H. Jr. (2004). Georgia's Rose Revolution. *Journal of Democracy*, 15(2).
- Georgian Parliament. (2000). "Georgia and the World: A Vision and Strategy for the Future". http://www.parliament.ge/files/1_886_192675_nato_vision.pdf, Erişim Tarihi: 25.11.2019.
- Georgia U.S. Embassy. (2008). USS Stout to Make Port Call in Batumi. <http://georgia.usembassy.gov/latest-news/2009-pressreleases/uss-stout-to-make-port-call-in-batumi-july-14.html>, Erişim Tarihi: 25.11.2019.
- Gökçe, G. ve Gökçe, O. (2012). Suriye Sorunu: 'Başarısız veya Çöken Devlet' Modeli Türkiye için Suriye Politikasında Uluslararası Kamuoyunu Harekete Geçirmenin Bir Aracı Olabilir mi?. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(23), 179-200.
- Günaydın, E (2018), "Gürcistan'ın yeni cumhurbaşkanı: AB'ye yaklaşmak istiyoruz, Putin'in tehditleri sürüyor" <https://tr.euronews.com/2018/11/29/video-gurcistanin-yeni-cumhurbaskani-ab-ye-yaklasmak-istiyoruz-putin-in-tehditleri-suruyor>
- Jakopovich, D. (2007). The 2003 Rose Revolution in Georgia: A Case Study in High Politics and Rank-and-File Execution. *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 15(2).
- Jintcharadze, N. (2014). Gürcistan Gül Devrimi ve Dış Politik Sonuçları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- International Crisis Group. (2004a). "Saakashvili's Ajara Success: Repeatable Elsewherein Georgia?". ICG Europe Briefing. <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/southcaucasus/georgia/b034-saakashvilis-ajara-success-repeatable-elsewherein-georgia.aspx>, Erişim Tarihi: 20.12.2022.
- International Crisis Group. (2004b). "Georgia: Avoiding War in South Ossetia". ICG Europe Report No: 159. [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/159_georgia_avoiding_war_in_south_osseti](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/159_georgia_avoiding_war_in_south_osseti), a Erişim Tarihi: 20.12.2022.
- International Crisis Group. (2008). "Russia vs Georgia: The Fallout". Europe Report No: 195. http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/195_russia_vs_georgia__the_fallout.pdf, Erişim Tarihi: 20.12.2022.
- Insamer, "Gürcistan'daki Siyasi Krizin Arka Planı". https://insamer.com/tr/gurcistandaki-siyasi-krizin-arka-plani_2277.html, Erişim Tarihi: 19.12.2022.
- Lanskoy, M. ve Areshidze, G. (2008). Georgia's Year of Turmoil. *Journal of Democracy*, 19(4), 154-168.
- Lejeva N. Ve Depanbrock L. (2019). <https://tr.boell.org/tr/2019/05/31/aslanin-evladi-gurcistanin-ilk-kadin-basbakani-salome-zurabisvili>

- Mahdavy, H. (1970), The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran. M.A. Cook içinde, *Studies in the Economic History of the Middle East* (ss.428-468), Oxford: Oxford University Press.
- Mammadova, L. (y.y.). “Sovyet Sonrası Dönem Gürcistan ve Azerbaycan’da Otoriterleşme Eğilimleri”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
- Nodia G. ve Scholtbach A. (2006). *The Political Landscape of Georgia*. Delft Eburon Academic Publishers.
- O’Donnell, G., Schmitter, P.C. ve Whitehead, L. (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Johns Hopkins University Press.
- OSCE-ODHIR Seçim Gözlem Raporu. (2008). Georgia Extraordinary Presidential Election. OSCE / AGİTPA.
- Politika Akademisi. (2019). <http://politikaakademisi.org/2013/11/16/gurcistan-secimden-sonraki-tercih/>, Erişim Tarihi: 18.12.2019.
- Ray, H. (2016). <https://birikimdergisi.com/guncel/7993/gurcistan-siyasal-sistemi-secimler-ve-ongoruler>, Erişim Tarihi: 20.12.2022.
- Saakashvili, M. (2009). Why Georgia Send Troops to Afghanistan. The Telegraph. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/georgia/6809222/Why-Georgia-sends-troops-to-Afghanistan.html>, Erişim Tarihi: 20.12.2022.
- Schmidt, M.G. (2002). Political Performance and Types of Democracy: Findings From Comparative Studies. *Institute for Political Science, University of Heidelberg, Germany European Journal of Political Research*, 4, 147–163.
- Transparency International. (1999). “Corruption Perceptions Index 1999”. http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_1999/0/, Erişim Tarihi: 20.12.2022.
- TUİÇ AKADEMİ. (2019). “Gürcistan’da Saakaşvili Dönemi Resmen Sona Erdi” <http://www.tuicakademi.org/gurcistanda-saakasvili-donemi-resmen-sona-erdi/> Erişim Tarihi: 11.11.2019
- Weiner, M. (1987). Empirical Democratic Theory and the Transition from Authoritarianism to Democracy. *Cambridge University Press*, 20(4), 861-866.
- Wheatley, J. (2005). *Georgia from National Awakening to Rose Revolution: Delayed Transition in the Former Soviet Union*. Ashgate: Hapshire and Burlington.
- Yapıcı, M. (2007). Kafkasya’nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya. *Orta Aya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*. 2(3), 71-104.

NURİ BİLGE CEYLAN SİNEMASI'NDA POSTMODERN ESİNTİLER VE GÜNDELİK HAYATIN ELEŞTİRİSİ: AHLAT AĞACI ÖRNEĞİ

(*Postmodern Inspirations And Criticism Of Daily Life In Nuri Bilge Ceylan Cinema: The Example Of The Wild Tree*)

Melek KAHRAMAN¹

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 17.06.2022

Makale Kabul Tarihi: 26.12.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1131911

ÖZ

Tüketim toplumunun son görünümü olan postmodern kültür, 20. yüzyılla birlikte değişen toplumsal alışkanlıkların da simgesi konumuna yükselmiştir. Postmodernizm ve postmodernizmde yer alan parçalanmışlıklar, bulmacalar ve eksiklikler yaşamın her noktasında tamamlanması gereken bir boşluk bırakmış ve geleneksel olan her şeyi, başta da değerleri alt üst etmiştir. Dolayısıyla gündelik hayat ve onun çeşitli temsilleri de değişmiştir. Sinema bilhassa 1980'lerden sonra bu değişime ayak uydurmuş, hem Türk hem de dünya sinemasında bağımsız filmler ön plana çıkmıştır. Mahremiyetin dönüşüm yaşadığı, sorgulayan ve davranışlarında aşırıya kaçan bireylerin donattığı çevre git gide insan hayatındaki değişiklikleri de kendi perspektifinden yansıtmaktaydı. Bu çalışmada Nuri Bilge Ceylan'ın Ahlat Ağacı filmi ele alınmış, postmodern perspektiften gündelik yaşamın ne şekilde filmde eleştirildiği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Ahlat Ağacı, Gündelik Hayat, Postmodernizm*

ABSTRACT

Postmodern culture, which is the last aspect of consumer society, has become a symbol of the changing social habits with the 20th century. Postmodernism and the fragmentations, puzzles and deficiencies in postmodernism left a gap that must be completed at every point of life and turned everything traditional, especially values upside down. Therefore, daily life and its various representations have also changed. Especially after 1980s, cinema kept pace with this change and independent films came to the fore in both Turkish and world cinema. The environment, which was transformed by privacy, questioned by the individuals who questioned and behaved excessively, reflected the changes in human life from its perspective. In this study, Nuri Bilge Ceylan's Ahlat Ağacı (Film of the Tree of Ahlat) is discussed, and from a postmodern perspective, how life is criticized in the film is emphasized.

Keywords: *Ahlat Tree, Everyday Life, Postmodernism*

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, kahramanmelek.56@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0146-7134

GİRİŞ

Postmodernizm, 1960'lerden sonra özellikle güç kazanan, Foucault'un modern topluma ve akla yönelttiği eleştirilerle birlikte oluşmaya başlayan bir kavram olup, kavramın tam anlamıyla tanımlaması yapılamamaktadır. Başlı başına bir tanımlama ortaya konulamayan postmodernizm, ancak kendisinin öncesinde var olan modernizmden yola çıkılarak tanımlanmakta, dolayısıyla modernizme bir antitez şeklinde anlam kazanmaktadır. Postmodernizm tanımlamalarında gidilen bu yol bilhassa Keller ve Habermas'ın tercih ettiği şekilde *muhafazakâr bir tepki* şeklinde ele alınırken, Lyotard gibi onu başlı başına sanayileşmenin bir ürünü olarak ortaya çıkan bunalım şeklinde tanımlayanlar da olacaktı (Jeanniere, 1994: 120).

Postmodernizmin çıkış noktası olan Modernizm hareketi, kaynağını 18. yüzyıldaki *Aydınlanma* düşüncesinden alan bir olgudur. *Aydınlanma çağı*; totaliter monarşik yönetimlerden, feodal topraktaki insan ayrışmalarından, dinin ve krallıkların birbirini beslediği, dolayısıyla insanı katı bir inanma ile yürüttüğü projelerden ayırarak onu bir birey olarak ele alan çağdır. Sanayileşme, öncesinde Rönesans'la birlikte toplumda artık insan aklının bir değer olarak ön plana çıkmasını sağlamış; monarşik bir yapılanmanın da arka plana itilmesine neden olarak bireyi, bireyin aklını ve özgürlüğünü savunmuştur. Dolayısıyla Kant'ın bahsettiği gibi insanın kendi aklından başka kılavuzu kalmamış ve bu süreç modernleşmeyi başlatmıştır. Latince *modernus* kelimesinden gelen modernizmin kökü *modo* yani *hemen şimdi*'dir. Zamanı geçmişten ayırmak için kullanılan bu kelime, yeni başlayacak ve eski ile bağı kalmayacak süreci temsil etmek için kullanılmaktadır. Bir aydınlanma projesi olan modernizmle birlikte bireyin toplumdaki konumu hukuk, sosyal hayat, siyaset, kültür gibi birçok alanda değişmiş, öncesinde krallıklarla denetim altında tutulan kişiler artık kendi fikirleriyle topluma yön veren bireyler hâline gelmişlerdir. Hukuki alanda sözleşmeler yapılmış, bireyin hakları koruma altına alınmış, monarşik yapılardan demokratik yapılara geçilmiş, bireye her şeyi yaratma, düzeltme, akli ile gerçeğin peşinden gitme olanağı verilmiştir. Dolayısıyla geleneksel toplumlardaki cemaat ile var olan kişi gitmiş, başlı başına bir birey sayılan ve önemiyle toplumda yer alan insanoğlu gelmiştir (Kızıılçelik, 1994: 87; Dochherty, 1995: 14).

Modernizmin yücelttiği insanoğlundan postmodernizme geçiş süreci oldukça karmaşık ve algılanması zor bir süreçtir. Bu süreçle ilgili henüz üzerinde uzlaşılan bir zaman skalası olmamakla birlikte gelenekselden modernizme geçiş sürecine bir zaman aralığı veya bir anlam yüklenirken, modern bireyden postmodern bireye geçişle ilgili birçok çelişki bulunmaktadır.

Hatta sürecin ötesinde postmodernizmin başlı başına kendisi bir tartışma konusu olmaktadır. Örneğin; Habermas böyle bir dönem olmadığını, çünkü henüz modernizmin tam anlamıyla tamamlanmadığını söyler, dolayısıyla ona göre modernizm sonrasının da olması imkânsızdır. Kavram ilk defa 1939 senesinde Arnold Toynbee tarafından kullanılmıştır. Kullanıldığı dönem de göz önüne alındığında II. Dünya Savaşı'yla birlikte dünyanın yaşadığı değişime de ışık tutan, bu değişimle ilgili ele alınacak bir kavramdır. Sanayi devrimiyle birlikte yaşamı değişen birey toplumda kurallar koyan, ardından çeşitli istek ve rantlar uğruna o kuralları yıkan bir birey hâline dönüşmüştür. Postmodernizmin söylemek istediği de budur: modern birey kendi kendine yabancılaşmış, bununla birlikte postmodern yani yaptıklarını bilerek yapmadığını düşünen şizofreni bir birey ortaya çıkmıştır. Bu bireyin en önemli özelliği her türlü genel kalıpları reddetmesi, evrensel söylemlere karşı çıkması, farklılıkların değerli olduğunu öngörmesi ve dolayısıyla bireyi genele hapseden ve olumlayan olguları bir kenara itip başlı başına küçük değerlere odaklanmasıdır (Habermas, 1994: 31-44).

Postmodern bireyin, onun eşliğinde postmodern toplumun en önemli özelliği tüketime dayanmasıdır. 20.yüzyılın Fordist üretim mekanizmalarıyla ilerleyen *hızlı yap ve hızlı sat* mantığıyla üretilen her şeyin satılması gerektiği fikri, insanları sonsuz bir tüketim alışkanlığı içerisine itmiştir. Bu süreçte bireye aşılana tüketme fikri, onun eşyayı tüketirken aynı zamanda eşyaya anlam yüklemesi, dolayısıyla sürekli almaya devam etmesi fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada tüketimle birlikte bireyler de değişmiştir. Çalışan işçileri motive etmek ve daha fazla üretmelerini sağlamak adına ödüller, statüler ve çeşitli ücret politikaları uygulanmış, tüketici kitlesi bireylerin ise almaya devam etmelerini sağlayacak promosyon, reklam, halkla ilişkiler uygulamaları, kitle iletişim araçları ortaya çıkmış ve toplum kısır bir döngüye saplanmıştır (Touraine, 1995: 25-26).

Harvey (1998) *Postmodernliğin Durumu* adlı eserinde postmodern toplumda dünya tek bir mekân, insanların ise tek ve kalıplaşmış bireyler hâline geldiklerini, bireylerin tüketim toplumunda sadece metaları değil, aynı zamanda kendilerini ve değerlerini de tükettiklerini ifade etmiştir. Çalışmamızda postmodernizm ve gündelik hayat eleştirisinden yola çıkılarak Nuri Bilge Ceylan'ın 1 Haziran 2018 tarihinde gösterime giren ve 9 dalda 10 ödüle aday gösterildiği filmi *Ahlat Ağacı* üzerine çalışma yapılmıştır. Film Çanakkale'de yaşayan Sinan'ın kendi yazdığı Ahlat Ağacı adlı kitabı bastırmak isterken yaşadıklarını, aynı zamanda çevresi ile sürtüşmelerini konu edinmektedir. Çalışmamızda filmde yer alan postmodern unsurlar ve gündelik yaşamın ne şekilde eleştirildiği konu edinilmektedir (Harvey, 1998: 21).

1. Postmodern Sinema

Gerçek ve imgenin iç içe geçtiği postmodernizm; estetiğin özbilinç yarattığı, sanatçıların kuralları yıkarak kurdukları dünyada sanatın anlatım olanaklarının değiştiği bir süreci ifade etmektedir. 60'lı yıllarla birlikte yükselen bu sürece birçok sanat dalı gibi sinema da eşlik etmiştir. Sinemada paradoks, çift anlamlılık ve belirsizliğin hâkim olduğu öğelerin kullanımıyla modern filmlerden, modern filmin anlatım yapısından uzaklaşılana yeni bir dünya kurulur. Kimi zaman *avangard* olarak da adlandırılan bu dünya Adorno'nun da dediği gibi bozuk olan reel şeyleri ortaya dökmüş ve haklılaştırmıştır (Öztürk, 1997: 26).

Borges postmodernizmi yolları çatallanan bir bahçeye benzetir. Nitekim modernizmde yer alan her önemli unsur postmodernizmin bir sorunu ve o sorunun bir kaynağı olarak çözümsüzlüğü ön plana sokan bir halindedir. Zamanı, mekânı ve bireyi parçalayan, parçalanmış kimlikler ortaya çıkaran postmodernizm için dünya heterojen bir yapıdadır ve birey de bu yapı içerisinde anlamsızlığına anlam arayan, adeta kayığıyla akıntıdan geriye doğru kürek kullanan biri gibidir. Postmodernizmin temsil ettiği bu dünya sanata da yansımıştır. Edebiyat, resim, sinema ve daha birçok alanda anlatılar büyük bir çoğulculuk ile karmaşıklığa sürüklenmiştir. Bilhassa sinema 1980'lerden itibaren büyük bir dönüşüm yaşar ve başı sonu belli Hollywood filmlerinden anlamsızlığın ön plana çıktığı, biçimsiz, duygusuz, kahramanların hal ve ruhlarının belirsiz olduğu, aşırılığa kaçan davranışlar ve pornografik unsurlarla süslenen sahnelerle bezenir. Büyükdüvenci ve Öztürk (1997) bu filmleri kendi içerisinde iki kategoriye ayırarak değerlendirir: birleştirici ve yıkıcı filmler. Birleştirici filmler içerisinde yer alan ortak anlatım unsurları ile anlatan filmler olurken, yıkıcı filmler ise anlatmakla kalmayan, bunu bir tepki hâline getirerek sunan ve postmodern dünyayı eleştiren filmlerdir (Büyükdüvenci ve Öztürk, 1997: 23). Birleştirici filmler; yüzeysel olmayan kendine özgü yaşantısını, kültürel gelişimini aktarmaya çalışan filmlerdir. Star Wars, Robocop, İlk Dans İlk Aşk, Sıcak Vücutlar; bu filmlerden bazılarıdır. Diva, Mavi Kadife filmleri ise yıkıcı filmlere örnek verilebilir. Bu filmler, birleştirici filmlerden farklı olarak, çoğulcu ve yüzeysel filmlerdir. Postmodern sinemayı cesur bir şekilde ortaya koyabilen, sorgulayan, sorgulatan, toplumsal cinsiyet, çevre, sanat, gibi konuları ele alabilen eleştirel filmlerdir (Oliver, 2014: 48-49).

Postmodern sinemada kahramanlar, olay, zaman, mekân ve anlatı tamamen geleneksel sinema anlayışından değişmiş, bağımsızlaşmıştır. Çalışmamızda Nuri Bilge Ceylan'ın *Ahlat Ağacı* filminde de ele alınacağı üzere olaylar sıradan hayatta göz ardı edilen ancak kahramanların dünyasında önemli hale gelen olaylar olmuştur. Zaman ve mekân, olayın akışıyla birlikte kopmuş, bir bütünlükten çok kahramanın gözündeki imajıyla ele alınan

yerlerdir. Kamera kimi zaman saatlerce durmakta, dünyanın tüketim kültürüyle birlikte evrildiği anlayışı bu hareketsizliğindeki çaresizliğiyle temsil etmektedir. Çalışmamızın bu kısmından sonra verilecek bilgiler, çoğunlukla Ahlat Ağacı'nın incelenmesi noktasında postmodern sinemanın unsurlarında yer alan değişiklikler ile ilgilidir.

Postmodern sinemada epistemolojik olan yerini ontolojik olana bırakmıştır. Dolayısıyla kurgu ve kahramanlar da bu değişimle birlikte yeniden ele alınmış, bilgi ve yoruma ilişkin sorulardan öte var olanın ne olduğunu ve neden var olduğunu ele alacak sorunlarla ilgilenen özneler dönüşmüşlerdir. Sinemadaki kahramanlar için varlık sebepleri müphem ve sorunsal şekilde ortaya çıkmakta, hangi çağda ve dönemde yaşadıklarını bilmeyen, dolayısıyla olayda yer alma nedenleri de ontolojik sebeplere dayanan kahramanlardır. Bu kahramanların benlikleri parçalanmış, çeşitli zaman ve mekânlara yayılmıştır. Dolayısıyla filmde şizofrenik bir algı içerisinde benliklerini tamamlarlar. Jameson bu durumu göstergebilimsel açıdan ele alıp *değerlendirdiğinde gösteren ile gösterilen arasındaki nedensiz ilişki* olarak açıklar. Filmde ortak paydada bulunan birden çok kahraman vardır; ancak bu ortak paydada olma nedenleri ise asla açıklanamamaktadır (Jameson, 2005: 50).

Modernizmde kırdan kente göçen ve yeni bir yaşam biçimiyle karşılaşan, dolayısıyla önce doğaya, ardından kendi kimliğine yabancılaşan bireyin yerini postmodernizmde şizofrenleşen birey almaktadır. Postmodernizmin kimliği parçalanan bireyi modern bireyden farklı olarak özüne ilişkin sorular sorup tanıma ve anlam arama yoluna gitmez, aksine varoluşunu değerlendirir ve onun üzerinde ısrar eder. Postmodern sinemadaki kahraman bu hususta sürekli hatırlamalar yapan, önceki yaşamını kendi kimliğinde hatırlayarak tekrar eden ve düzenleme yoluna giden bir birey hâline gelir (Büyükdüvenci ve Öztürk, 1997: 12-20).

Kahramanların en önemli özelliklerinden biri de kayıtsızlıkları, tepki verilmesi gereken durumlara karşı geliştirdikleri kopukluktur. Seyirci için bu durum kahramanın çaresizliğini yansıtacak bir algı sunar. Modernizmi aşan ve postmodern aşamaya gelen bireyin çaresiz, olaylara müdahale etse de sonuç alamayacağını bildiği bu hali insanlığın çöküşünü temsil etmektedir. Bu çöküş hissizleştirmeyi, olaylara tepki vermemeyi ve tüm bunların sonunda nihilizme varılmasını temsil eder. Artık insan, *boşlukta asılı duran bir ceset* gibidir. Ölse dahi kendisini konumlandığı bir yer yoktur. Sinemada da yansıtılan kahramanlar çoğunlukla nihilist, agnostik olabilecek türde, kendi varlığı ile meselesi olan ve bu meseleyi aşamayan tiplerdir. Bu tiplere en iyi örneklerden biri Fight Club filmindeki Tyler Durden'dir. Durden filmin bir yerinde seyirciye dönerek “-Sen işin değilsin. Sen bankada ne kadar paran olduğu değilsin. Sen sürdüğün araba değilsin. Sen cüzdanındakiler değilsin. Sen üstündekiler değilsin.

Sen şarkı söyleyen, dans eden dünyanın lanet olası yaratığısın” demiş, insanın silikleşen kimliğini bu şekilde dile getirmiştir (Corrigan, 1997: 20-30).

Kamera ve seyircinin bakışı dışında üçüncü bir göz olan karakterlerin birbirine bakışı söz konusu olduğunda erkeğin aktif özne olarak ön plana çıktığı, mahremiyeti yıkıcı bir şekilde kadın bedeni üzerinden cinselliğin yansıtıldığı görülmektedir. Hitchcock ve Antonioni'nin filmlerinin en iyi örnekler arasında sayılabileceği bu filmlerde temelde anlatılmak istenen toplumun yok ettiği cemaat bilinci ve kadın kimliği yanılığısıdır. Kieslowski'nin *A Short Film About Love* filminde Tomek'in kendinden yaşça büyük olan Magda'nın evini gözetlemesi ve onun mahremini öğrenmesiyle birlikte yaşamının gittikçe kötüye gitmesi de önemli bir toplumsal eleştiridir. Film temelde kadın cinselliği üzerinden yapılan bu mahremiyet yıkımını eleştirerek toplumdaki olası sonuçlarını da kişilere sunma görevini üstlenmiştir (Olivier, 2000: 39).

Kahramanların parçalanmış kimlikleri ve yeni kazandıkları şizofren ruh halleri onların davranışlarında da aşırıya kaçmalarına neden olmuştur. Postmodern sinema kahramanları bu nedendir ki daima aşırıya kaçan, aklın sınırlarını zorlayan ve anlamlandırılmayan hareketler sergilemektedirler. Teknolojinin gelişmesi de bu durumun bir nedenidir. Teknolojiyle birlikte kayıt altına alma durumları, özel ile kamusal alanın iç içe geçmesine neden olurken insanın mahrem anlayışını da dönüşüme uğratmıştır. Postmodern sinemada bu durum bilhassa cinselliğin sıkça vurgulanacak şekilde sergilenmesiyle ön plandadır. Filmlerde sık sık pornografiye kayan anlatımlar, öpüşme ve sevişme sahneleri, yersiz şekilde çıplaklık ve çıplaklık üzerinden anlatılan duygular sıkça yer alır. Foucault *Cinselliğin Tarihi* kitabında cinsellik ile iktidarı eşitler. Dolayısıyla insanlık tarihinde mahrem şekilde yer alan cinselliğin aslında postmodern dönem sinemasında sıkça vurgulanması da iktidarın yetkilerini sonsuz şekilde sergilemek istemesi anlayışından kaynaklıdır. Bununla beraber sunulan bir başka şey de sado-mazoşist eylemler ve arzulardır. İnsanın aslında bilinç altında yer alabilecek bu türden duygular postmodern sinemada bireyler tarafından açıkça sergilenir. Birey birçok şeyi tüketme alışkanlığını duygularına da kazandırır ve arzularını toplumsal sınırları zorlayacak şekilde ortaya koyar. Hatta bu durum o denli uç noktalardadır ki kahramanlar sık sık sapkınlık ve aşırılık derecelerindedir. 1982 yapımı *Blade Runner* fantastik filmde fütüristik olarak 2019 yılına gidilir ve Deckard ile Rachael isimli android kadın arasındaki aşk anlatılır. Uçlarda ve şizofreniyle bütünleşen bu aşk aslında beraberinde toplumsal bir eleştiriye de sunar. İnsan olmayı ve insanın gerçek doğasını özleyen Deckard ona duyduğu arzuyu bir android kadına yönelterek tatmin etmeye başlamıştır (Connor, 2005: 25-35).

Postmodernizmde sürekli tekrar eden ve birbirinin devamı olan tarih anlayışı yoktur. Her şeyin parçalanması gibi zaman ve mekân da parçalanmış, olaylar sonsuz bir şimdi içerisinde hapsolmuş ve dolayısıyla geçmiş ile gelecek de müphemleşmiştir. Sinemada zaman unsuru ele alındığında olayların öncesi veya sonrası yoktur. Olaylar sadece bir durumu, bir anı veya bir koşulu yansıtabilmektedir. Seyirci olayın nedenini anlamak adına öncesiyle bağlantı kurmak istediğinde büyük bir engelle karşılaşır. Nitekim zaman *şuan*'ın sınırları içerisinde gizlenmiştir ve *şu an* sürekli olarak *şimdiki zamanda* seyretmektedir. Yer yer hatırlamalarla zamandaki atlamalar veya hayal unsuru ile geleceğe gidişler ise ne geçmişi ne de geleceği anlamlandıracak düzeyde bir zaman algısı sunmamaktadır (Olivier, 2000: 39-45).

Postmodern sinema özellikle 1980'lerle birlikte yükselişe geçen bir sinema türü olmuştur. Lynch'in ve Tarantino'nun sinemasında abartılan üslupların, şiddet, mahrem ve insan doğasının yıkılmasıyla başlayan süreç 1990'larda da devam etmiş ve aynı şekilde günümüze gelmiştir (Sayıcı, 2011: 120-130).

Postmodern sinemanın ana odağında sıkıntılı birey vardır. Modern dünyanın kendisini kuşattığı her şeye karşı özüne yabancılaşan modern insanın yerini, postmodern dünyada artık özünün farkında olmadan, şizofrenik bir ruh halinde yaşayan ve kendi kendisine olan yabancılaşmasını da algılamayan bir birey vardır. Dolayısıyla filmlerde bireyin gündelik hayatı da karmaşık ve müphemlik içerisinde. Her şeyden evvel bireyin gündelik yaşamına konu olan şeyler *sıkıntılıdır*. Birey ister taşrada yaşasın, ister kentte bulunduğu ortamda daima bir sıkıntı vardır, nitekim buna sebep olan şey bireyin kendi iç sıkıntısı ve olaylara bakış açısıdır. Birey adeta gündelik yaşamını bir boşlukta yaşar. Bu da can sıkıntısının bir sebebidir. Kierkegaard'ın da dediği gibi canı sıkılan bireyin ruh hali boşlukta yaşama hissi ile doludur. Bu nedenle postmodern bireyin de gündelik yaşamındaki sıkıntıları, onun adeta bir boşlukta yaşamasına neden olmaktadır. Bu da sinemaya yansıdığı uzun saatler amaçsız, hiçbir şey yapmayan, olaylara müdahale etmeyen kahramanlar ortaya çıkaracaktır. Seyirci bu filmleri izlediğinde uzun bir süre içinden “neden şurada şunu yapmıyor?”, “neden hareketsiz?” gibi ifadelerle eleştirilerde bulunabilecektir (Sayıcı, 2011: 20-23).

2. Türk Sinemasında Postmodern Eğilimler

1960'lardan sonra kültür ve sanat alanında yükselen postmodern düşünce Türk sinemasını da etkilemiş, sinemadaki geleneksel anlatım kalıpları yıkılmış; anlatı yapısından, sinematografik unsurlara değin birçok şey değişime uğramıştır. Sinemanın klasik yapısı parçalanır ve yerine çağdaş ve zamana uygun olarak insanı ve onun hikâyesini anlatabilecek bir yapı gelir. Sinemanın klasik yapısına bakıldığında Aristoteles'in *katharsis* düşüncesinin hâkim olduğu bir anlayışla, daha çok bir olayın aktarılması ve seyirci tarafından çözümlenmesi

süreci hakimdir. Dolayısıyla tüm kurgu bu şekilde bir düzen üzerine kuruludur. Önemli olan seyirci ile özdeşleşme, onun filmi algılaması ve zihninde tamamlamasıdır. Bu süreçte izleyici modern bireydir. Oysa 60'lerden sonra dünyadaki yaşanan değişimlerle insan değişmiş, dolayısıyla sinema da değişmiştir. İzleyici için artık sinema bir *arınma* aracı olmaktan çıkmış, bir rahatsızlığı yansıtıcı, dolayısıyla seyirciyi de rahatsız edici bir araç hâline gelmiştir. İşte çağdaş sinemanın başladığı bu noktada Türk sineması da postmodern bir eğilim içerisine girerek zamana uyum sağlamıştır. Çağdaş filmlerin meseleleri ön plana çıkmış, dolayısıyla kurgu arka planda ezilmiştir. Neden – sonuç ilişkisiyle devam eden çatışmalar, zengin-fakir şeklindeki karakter kalıpları, olayların başı ve sonunun bilinmesi durumları terk edilmiş, konular aşk, sevgi, ihanet gibi çerçevelerden çıkarak küçük bir dünyada daha büyük meselelerle ilgilenen ve bu ilgileriyle paranoyak bir dünya kuran kahramanların meseleleri hâline gelmiştir (Sayıcı, 2011: 120-130).

12 Eylül 1980 Askeri darbesinden sonra Türkiye'de yaşanan değişim sinemaya da yansır. Darbenin sosyal hayattaki yıkıcı etkileri, halkın fakirleşmesi, yasaklar, işsizlikle başlayan kırdan kente göç durumları Türkiye'de toplumsal bir yaşamın da dönüştürücüsü olur. Bu süreçte Sinan Çetin, Mustafa Altıoklar gibi yönetmenler 90'ların ilk bağımsız filmcileri hâline gelirler ve kendilerine has bir dille film çekmeye başlarlar. Ancak bu kuşağın özellikle 2000 sonrasındaki isimleri olan Nuri Bilge Ceylan, Reha Erdem, Zeki Demirkubuz ve Yeşim Ustaoglu gibi isimleri esas bağımsız tarzda ve meselelere büyük pencereden bakacak isimler hâline gelirler. Filmlerinde otoriteyle mücadele, insanın çıkmazları, yalnızlık, aidiyet sorunu, köy-kent çıkmazı, doğa sorunları gibi kişinin bireysel sorunlarından öte toplumsal norm içerisinde sıkışarak oluşan sorunları ele alan konuları işlerler. Zeki Demirkubuz bunu varoş semtlerde yaşayan kişilerin bireysel sıkıntılarını aktararak yaparken, Reha Erdem ise otorite ile süregelen mücadeleleri aktararak yapar. Yeşim Ustaoglu'nun filmlerinde ise kimlik, göç, terör ve ardından gelen bellek sıkıntıları aynı şekilde olayların ana temasına yerleşir. Nuri Bilge Ceylan ise yine bu isimlerle birlikte ön plana çıkan, çalışmamızın asıl odağındaki isim olarak bilhassa yer almakta ve bir sonraki başlıkta detaylı şekilde incelenmektedir (Pösteği, 2005: 10-30).

3. Nuri Bilge Ceylan Sineması

Boğaziçi Üniversitesi Elektrik-Elektronik bölümü mezunu olan Nuri Bilge Ceylan, fotoğrafçılık yapmış ve ardından sinemaya adım atmış bir isimdir. Ulusal ve uluslararası alanda birçok ödüllü filmin sahibi olan Nuri Bilge Ceylan'ın en önemli özelliği filmlerinde varoluş

sıkıntısını ince bir dille aktarması, modern hayatın karmaşasından uzakta insanların dikkatini çekmeyecek olan ayrıntıların dile getirilmesi ve sunulmasıdır (Atam, 2010: 281).

Nuri Bilge Ceylan filmlerinde yapı ve film unsurları klasik sinemadan farklı olarak gelişmiş, postmodern yapı içerisinde anlam kazanmıştır. Her şeyden evvel filmlerde bir hikâye anlatma zorunluluğu yoktur. Film bir durumu veya bir anı konu alabilecek yapıdadır. Bu nedenle film bir amaç-sonuç sınırında başı ve sonu olan bir yapılanma değildir. Kahramanların tanıtılma veya anlaşılma gayesi yoktur. Hatta temel amaçlanan zaten anlaşılmamak, olağan akışın getirisi ve gerekliliklerini yansıtmaktır. Bir yönetmen olarak Ceylan, seyirciye bir mesaj verme kaygısında değildir. Bu nedenle seyirci film üzerine düşünebilmekte, hatta düşünceleriyle filmin anlamını zenginleştirme olanağı elde edebilmektedir (Alam, 2011).

Nuri Bilge Ceylan filmlerinde konu gibi kahramanlar, zaman ve mekânın, anlatı yapısının da olağan bir seyri ve standardı bulunmamaktadır. Kahramanlar daima bir hiçlik, anlamsızlık, yabancılaşma ortasındaki endişeli tiplerdir. Kendi varlıklarını anlamlandıramayan bu tipler, belirsiz duygu ve ruh halleri içerisinde hareket ederler. Trajik ve ironik bir yapıları vardır. Kahramanı anlamak adına seyirci çaba sarf etmelidir. Bunun bir nedeni de Ceylan'ın bilgiden öte sezgiden faydalanması, kahramanların akli yerine kalpleriyle ve kendi varlıklarıyla hareket etmesini sağlamasıdır. Mekânın bir önemi ve anlamı yoktur. Aynı şekilde zaman da belirsizdir. Kimi zaman uzun bir süre zaman akmaz ve sonsuz bir şimdi yaşanır. Kahramanlar zamanın içerisinde durağan şekilde yer alır ve zamanla birlikte ilerlemeyi beklerler. Kamera da bu akışa uyum sağlar. Sadece bir noktaya odaklanıp sabit bir şekilde beklediği sahneler azımsanmayacak kadar çoktur (Aytaç vd., 2011).

Nuri Bilge Ceylan'ın ilk filmi 1995 senesindeki *Koza*'dır. *Koza*'dan *Ahlat Ağacı*'na geçen sürede Ceylan; kasaba – kent ikilemini; yurtsuzluğu, doğa – insan ilişkilerini ve daha birçok şeyi filmografisine konu edinmiştir. Arayışın kendisinden beslenen Nuri Bilge Ceylan sineması küçük insanın büyük yaşamına odaklanan, bu yönüyle de bir akıma veya anlayışa bağlı kalmadan oluşturulan bir yapıyı da simgeleyen, bağımsız bir sinema anlayışının izinden gitmektedir. *Koza*'nın ardından Ceylan'ın *taşra üçlemesi* olarak adlandırılan *Kasaba* (1997), *Mayıs Sıkıntısı* (1999) ve *Uzak* (2002) filmleri gelir. Bu filmlerde Ceylan'ın yoğun vurgusu taşrada geçirilen yaşamın zorlukları ve var olma çabalarıdır. *Uzak* ulusal ve uluslararası platformda toplamda 47 ödül alarak Türk sinemasının en çok ödül alan filmi olma unvanını da elde etmiştir (Savaş, 2014: 110). 2009 yılında *Üç Maymun*, 2011'de *Bir Zamanlar Anadolu'da* ve 2014'te *Kış Uykusu* ve 2018'deki *Ahlat Ağacı* da yazarın diğer uzun metraj filmleri arasındadır.

4. Nuri Bilge Ceylan'ın Ahlat Ağacı Filminde Gündelik Hayatın Eleştirisi

Ahlat Ağacı, Nuri Bilge Ceylan'ın sekizinci uzun metraj filmi olup 2018 senesinde vizyona girmiştir. 71. Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye adayı olan film, Sinan adlı genç bir adamın üniversitede öğretmenlik okuduktan sonra doğduğu yer olan Çan'a dönüşü ve devamında gelişen hikâyeleri anlatmaktadır (Savaş, 2014: 110).

Postmodern sinemada gündelik hayat var olduğundan daha karışık, bireyin içerisinde yaşadığı sorunlarla ele alınan bir yapıda, olağan akışından farklı olarak bir sıkıntıyı, bireyin amaçsızlığını dile getiren bir noktada yer almaktadır. Nuri Bilge Ceylan da *Ahlat Ağacı* filminde tam olarak taşradaki insanın gündelik hayatını bu çerçevede ele almış ve yorumlamıştır.

Nuri Bilge Ceylan sinemasında taşra bir çıkışsızlık mekânı olarak gündelik hayatın yaşandığı bir yer olur. *Ahlat Ağacı*'ndan önceki filmlerinde de taşra ve taşrada sıkışan insanların yaşamını anlatan Ceylan'ın *Kasaba* (1997) ve *Mayıs Sıkıntısı* (1997) ve *Uzak* (2002) filmleri ise *taşra üçlemesi* olarak anılacak kadar ön plana çıkar. Gerek ekonomik sıkıntılar gerek sosyal sorunlar ve imkansızlıklar taşra insanının gündelik yaşamını bir çıkmaz hâline sürükler. Nuri Bilge Ceylan filmleri bu noktada İstanbul ve diğer iller gibi, Türkiye genelinde yer alan kent-taşra ayrımında kentin dışında kalan insanların yaşamlarına odaklanan, onların sıkıntılarını eleştirilerle dile getiren filmler olmaktadır. *Ahlat Ağacı* da kahramanı Sinan'ın çerçevesinde aynı sorunları yansıtan, bir nevi postmodern insanın gündelik hayatından şeritler sunan bir filme dönüşür (Savaş, 2014: 110).

Ahlat Ağacı'nın ana kahramanı Sinan, bulunduğu köyden üniversite eğitimi için ayrılan, ardından eğitimi bittikten sonra köyüne geri dönen biridir. Sinan kente gittiğinde aldığı eğitimle birlikte kendini geliştirmiş ve hatta *Ahlat Ağacı* adında bir kitap yazmıştır. Fakat atanamadığı için kendince belli bir süre için doğduğu yer olan Çan'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Döndüğü bu kasaba onun için eğitim aldığı kentten farklı olarak çıkmazlar ve imkânsızlıklar içinde olan bir yerdir. Sinan'ın da burada bir planı yoktur. Aslında hayata dair bir planı olmayan Sinan için yapacağı tek şey kitabını bastırmaktır. Bu nedenle gündelik hayatı kentte olduğundan farklı amaçsızlık içerisinde. Aldığı eğitim ve hayallerinden farklı olarak kısa süre için kasabada tutunmaya çalışan Sinan'ın yaşamı, burada amaçsızca ve günlerini geçirerek geçer. Aslında bunun bir nedeni de kasabada ona uygun yapacak bir şey olmayışı, eğitim aldığı kentte de maddi durumu olmadığından ötürü kalamayıştır. Bu durum filmin ilk sahnelerinde Sinan'ın kasabaya geldiğinde karşılaştığı eski tanıdıkları Gürcan Kuyumculuk'un sahibi ile konuşmasında da ortaya çıkmaktadır. Kuyumcu Sinan'a kentin nasıl olduğunu sorduğunda

“para olmayınca bir şey yok” yanıtını alır. Bu yanıt aslında Sinan’ın uzun zaman geçirdiği kentte kalamama nedenini, dolayısıyla tüketim kültürünün ana belirleyicisi olan paranın insan hayatına etkisini de ortaya çıkarmaktadır. Sinan’ın bu saatten sonra yaşadığı amaçsızlığın temel nedeni de parasızlık olacaktır. Postmodern kültürün odak noktasında yer alan tüketim kültürünün belirleyicisi “para”dır. Özellikle batılı ülkelerin büyümesi ve refah seviyesini artırarak dünyaya yaydıkları küresel çaptaki yarışın malzemesi de “para”dır. Çünkü para bir tüketim nesnesi olurken, aynı zamanda da tüketimi sağlayacak bir varoluş nesnesidir de. Postmodern kültür bireye yaşadığı evrende parçalanmış bir kimlik kurarken bu kimliğin kurulma nedenini de “para” olarak açıklar. Garnham, (1997) modern toplumun tıkanıdığı noktada gelen amaçsızlığın tesadüfi olmadığını, küresel güçlerin dünyada görünür olma noktasında maddi kaynakları ön plana çıkardıkları için maddi gücün varlığının aynı zamanda bir kimlik sahibi olmayla eşdeğer görüldüğü bir dünyaya evrilme yaşandığını söylemiştir (Garnham, 1997: 285). Dolayısıyla Sinan’ın “para olmayınca bir şey yok” demesinin bir nedeni de aslında para olmayınca güç sahibi olamayacağı, toplumda bir yer edinemeyeceği için kendisini kimliksiz hissetmesinden kaynaklanmaktadır.

Sinan’ın hayatının odak noktasında Ahlat Ağacı adlı kitabı vardır. Kitap, atanamadığı ve hayata tam anlamıyla başlayamadığı için onun için bir *merkez*, bir *çıkış kapısı* konumundadır. Köye geldikten sonra kitabını bastırmak için Çan Belediyesi’ne gider ve başkana kitabını gösterir. Başkan’a 2 bin TL gibi bir masrafa kitabını yayınlatabileceğini söyler ve kitap hakkında bilgiler verir. Onu dinleyen başkan, bütçeden böyle bir pay ayrılarak kendisine yardım edilemeyeceğini söyler. Sinan ise gerekirse belediyede çöpçülük yaparak parayı borç olarak alabileceğini de belirttiğinde ise başkan, aynı şekilde bir başka çalışanın şiir kitabı çıkardığını, bunu da Sinan’a gösterebileceğini söyler, vitrine bakar, ancak önem ve değer vermediği için o çalışanın da şiir kitabını bulamaz. Başkan ile Sinan arasında geçen bu diyaloglar aslında gündelik yaşamda sanatın ne denli ikinci plana atıldığını, bürokratik işler içerisinde önemsiz kaldığını göstermektedir. Modern toplumlardaki kitleleşmeyle birlikte üretimin arttığı ve sıkı şekilde bir bürokrasi olma eğilimi görülmüştü. Bu eğilim 1970’lerden sonra yerini bilgi teknolojileri ve internet alanında sıkı çalışma ve gelişmelere bırakmış, özellikle gündelik yaşamdaki değerlerin ve yapılanmanın internetin gelişimiyle birlikte öneminin azalmasına neden olmuştur. Sanat da bu noktada gündelik hayat içerisindeki sıradan insan için önemsizleşmiştir. Çünkü sıradan insanın yaşamında kendini var etme çabası, maddi kazanç sağlama telaşı ve var olmak için daima olan uğraşın yanında sanat ikinci planda, lüks ve anlamsız kalmaktadır. Başkan’ın Sinan’a eski çöpçülerinin şiir kitabı çıkardığını söylemesi

de aslında Sinan'ın sanatla uğraşmasının bir özeli olmadığını, önemsiz ve değersiz olduğunu göstermek adına girilen bir çabadır.

Çan'da hayat oldukça tek tiptir. İnsanlar benzer faaliyetlerde bulunur, kente göre yaşam sıkıcıdır, çünkü kentte yer alan AVM'ler, eğlence merkezleri yoktur. İnsanlar daha çok günlük faaliyetlerini yapar ve bu faaliyetler de birbirine benzerdir. Sinan da aslında bunu bilir; çünkü daha önce bu kasabada yaşamıştır. Ancak kente gitmesi, kent kültürü alması sebebiyle değişmiş, kendini geliştirmiş ve geri döndüğünde aynı kişi olmayacak olan birine dönüşmüştür. Sinan kasabayı sevmemektedir. Kasaba o ve hayalleri için yetersiz bir yerdir. Sinan, kitabını Başkan'a gösterdikten sonra onun tavsiye ettiği İlhami beyin yanına gider, onu da bulamaz. Ardından yolda yürürken eski okul arkadaşı Hatice ile karşılaşır. Hatice ile konuşmaları onun neden kasabayı sevmeyeceğine dair de fikirler sunmaktadır. Hatice liseden sonra eğitimine devam etmemiştir. Sinan'ın ne yapacağını, kasabada kalıp kalmayacağını sorar. Sinan ise "sevmiyorum buraları, dar kafalı-sıkıcı, bezelye taneleri gibi birbirine benzeyen insanlar var" diye yanıtlar. Bu yanıt Hatice'yi kızdırsa da Sinan'ın kasabaya bakış açısını ortaya çıkarır. Kasaba ve köyler daha çok cemaatin ön plana çıktığı yapılanmalardır. İnsanlar homojen şekilde dağılmıştır. Herkes birbirini tanır ve bilir. Bu nedenle kalıplaşmış gelenek ve görenekler vardır. İnsanlar bu gelenek, görenekler çerçevesinde bir yaşam standardı oluşturmuş ve dışına çıkanlara da olumsuz bir bakış açısı sergilemektedirler. Sinan, Hatice'ye "burada çürümek istemiyorum" der. Onun bu sözleri kasabadaki insanların aslında boş ve gereksiz bir hayat sürdürdüklerini düşündüğünü de ortaya çıkarır. Hatice bu sözlere bozulduğunda ise "erkek için zor, iş bulmak falan..." diye geçiştirmeye çalışsa da Hatice aslında Sinan'ı ve Sinan'ın okuduğu kente duyduğu özlemi anlamıştır. Hatice de kent hayatına özlem duymaktadır. Okuyamamıştır ve kasabada kalmıştır. Ancak elinden başka bir şey gelmediği için bu arzusunu bastırmaktadır. Bu noktada Hatice'yi değerlendirmek gerektiğinde öncelikle postmodern kültürün gelenekle kurduğu ilişkiye bakmak gerekir. Modernizm gelenekle çatışıp bireye özgürlük, liberalizm, eşitlik gibi söylemler kazandırırken, postmodernizm ise bu söylemlerin tamamen yalan olduğunu ve havada kaldığını düşündürmektedir. Nitekim birey hiçbir zaman ne tam anlamıyla özgür, ne de diğer insanlara eşit olabilmiştir. Bu durum imkânsızdır. Çünkü kapitalizmin varlığıyla birlikte her birey diğerinden farklı kazanç sağlamakta, farklı konumlarda ve statülerde olmakta, dolayısıyla birbirlerinden farklı yaşamlar sürmektedir. O halde bireylerin farklı yaşamlarıyla zaten aynı noktada olmaları ve sayılmaları da bir ütopyadır. Postmodernizmin savunduğu şey de bireyler arasındaki farklılık ve göreceliktir (Anderson, 2006: 60-61). Hatice, Sinan ile konuşmasında hayatta güzel şeylerin olduğundan bahseder ve başını açar. Ardından ise bu sözlerinin boş olduğunu düşünür ve geri alır. O, tam anlamıyla

olduğu yerin farkında olan ve Sinan'a göre ayakları daha yere basan biridir. Filmde kendinden yaşça büyük bir kuyumcu ile evlenmesi de aslında içinde yaşadığı hayatın farkında olması ve ona karşı direnmek ve mücadele etmenin kendisine anlamsız gelmesinden kaynaklıdır.

Sinan'ın kasabadaki sıkışmışlığını, kasaba insanının tekdüze gündelik yaşamını, kaderciliğe varan boyun eğişini en güzel anlatan cümle Hatice'nin Sinan'a sorusudur: "İnsan neden en yakınındaki hayatı seçip onu yaşamak ister ki?". Hatice bu soruyu sorduğunda aslında kendi özlemlerini dile getirir. "Ilık akşamlar, güzel yemekler, uzaklara giden gemiler...", Hatice'nin özlemleridir. O da bu kasabada sıkışmıştır. Ancak onunkisi keşfedilmemiş bir sıkışmışlıktır. Sinan'ınki ise Hatice'den çok daha farklı, entelektüel bir sıkışmışlıktır. Sinan sadece o kasabaya değil, aslında hayata sıkışmıştır. Nitekim Hatice'nin verdiği örneklerle "hepsini gördüm, hiç birinde bir numara yok" şeklinde yanıt verir. Hatice ise "her şey aslında çok yakın gibi, ama çok uzak" der. Çünkü O, bu kasabaya ve kasabanın biçtiği hayata saplanmış ve mecbur kalmıştır. Maddiyat onun hayatını düzenleyecek tek şey gibidir. Bu nedenle yaşından büyük bir kuyumcu ile evlenme kararı alır. Bu kararı Sinan'a sorar. Sinan ise ona kalbinin sesini dinlemesini söyler. Hatice içinse kalbinin sesi duyulmayacak kadar uzaktır. Çünkü Hatice'nin yaşamı bu sıkışmışlık içerisinde kalarak devam edememektedir ve onun için tek çıkış yolu zengin biri ile evlenmek, dolayısıyla maddi olarak refaha ermektir. Hatice'nin özlem duyduğu hayat, hisleri ile beklentileri filmde birlikte bir sahnede gösterilmiş, dolayısıyla istenen ile gündelik hayatta olanlar birbirine çarpıştırılmıştır. Hatice Sinan'ı öpmüş, başını açmış, birkaç saniyelğine de olsa olmak istediği kişi olmuştur. Ancak bu durum, annesinin onu çağırması ile sona ermiş, açtığı başını kapamış, Sinan'ı öptüğü dudaklarını bırakarak suya koyduğu bidonları alarak annesinin yanına dönmesi ile son bulmuştur. Bu yönüyle Hatice, kasaba insanının gündelik yaşamdaki sıkışmışlığını temsil eden en iyi kahramanlardan biridir. Bu temsilin kökeninde duygusuzluk yer almaktadır. Postmodernizmin gündelik hayatta bireylere yüklediği duygusuzluk ve bu duygusuzluk kaynaklı silikleşme Hatice'de tam anlamıyla görülür. Modernizmin vaat ettiği yaşamın bir türlü oluşmaması, insanların hak-adalet-eşitlik gibi birçok konuda umduklarını bulamamaları, aksine somut şeylerle dünya üzerinde belirlenen değerlerinin ön plana çıkması insanı derinden etkilemiş ve duygusuzlaştırmıştır (Rosenau, 1998: 30). Bu nedenle Hatice sadece olmak istediği kişiyi anlatırken duygulanmakta ve coşmaktadır. Sinan'ı öptüğünde veya var olan hayatından bahsettiğindeyse oldukça ruhsuz ve siliktir. Postmodern sinemanın kural yıkıcılığı, aynı zamanda kahramanlar arasında kadını özel bir yere koymuş, Laura Mulvey'in *Voyeuristic Gaze* terimiyle birlikte sinemada erkek bakışının hâkim olduğu bir kadın cinselliğinin çokça yansıtılmasına sebep olmuştur.

Postmodern kültür içerisinde birey silik, kalabalıklar içerisinde sönüktür. Modern toplumun dayattığı kalabalıklaşma olgusu, bireyin giderek tek başına bir değer olması durumunu yok etmiş, aksine kalabalık içerisinde birey söz hakkını, kendi varlığını ve anlamını yitirmiştir. Modernizmin toplumsal amaçlar uğruna inşa ettiği kentler, postmodern bireylerin hapishanelerine dönüşmüştür. Çünkü tek başına kimlik, toplumsal amaçlar uğruna harcanmış, ötelenmiş ve görmezden gelinmiştir (Harvey, 1998: 84). Hatice filmde kasabanın olağan akışını takip ederken, Sinan ise kent yaşamını temsil etmektedir. Hatice kaderine yenik düşerek Sinan'dan hoşlansa da kuyumcu ile evlenir. Sinan da bu durumu uzaktan izler. Çünkü yapabilecek bir şeyi yoktur. Kendisi henüz atanamadığı ve kitap çıkaramadığı için Hatice'ye bir gelecek sunacak konumda değildir. Hatice'nin düğününde silahlar atılır, eğlence düzenlenir. Düğünden biraz sonra Sinan arkadaşlarıyla bir göl kenarına gelir. Burada içinden şu sözleri söyler: “aslında o kadar da önemli biri olmadığımız ortaya çıktığında neden üzülüyoruz? Bunu temel bir aydınlanma alanı olarak ele alsak daha iyi olmaz mı?”. Sinan'ın durgun göle bakıp arkadaşlarıyla değil, kendi kendine konuşması ve bu konuşmalarda aşk, ayrılık gibi durumları gündelik hayatta normal şeyler olarak ele alıp tanımlaması önemlidir. Sinan'a göre her aşkın ve sevginin sonunda ayrılık vardır. İnsanoğlu gündelik yaşamda bu hadiseler olduğundan büyük anlamlar yüklemekte ve bu nedenle kendisini acıya sürüklemektedir. Sinan'ı bu bakış açısı aslında postmodern kültürün yarattığı dünyaya tutulan bir ayna gibidir. Sinan, üniversiteyi bir kentte okuduğu için kalabalıklara aşınadır ve insanın kalabalıklar içerisinde ne kadar anlamsız ve önemsiz kaldığını bilir. Aslında bunu çevresine, çevresindeki olaylara üzülen insanlara da söylemek ister. Ancak onların da kendisini anlamayacağını düşündüğü için içinden söyleme yoluna gider.

Postmodern insan bir benlik iddiasında olmayan, dolayısıyla eylemlerinden de doğrudan sorumlu olmayacak olan bir bireydir. Ortaya koymadığı benliğinde bir anlam arayışı vardır. Ancak bu arayış asla bir hakikatin izini sürme ve yerine bir başka gerçekliği koyma iddiasında bir çaba değildir (Rosenau, 1998: 97-98). Ahlat Ağacı'nda Sinan-babası İdris ve onun babası Recep arasındaki ilişkiler gündelik yaşamdaki amaçsız uğraşların ve insanların bu uğraşlardan vazgeçmeyerek anlam arayışlarını sürdürdüklerinin de bir göstergesidir. Sinan'ın babası İdris öğretmendir. Gençliğinde şiirler yazmış biridir. Ancak daha sonra kumara bulaşmış ve çeşitli borçlar yapmıştır. Buna rağmen çeşitli noktalarda ileri görüşlü fikirler öne sürer. Aslında Sinan da bu noktada babasının gençliğini temsil etmektedir. İdris'in babası Recep'in bir çiftliği vardır. İdris bu çiftliğe bir kuyu kazdırır ve modern yöntemlerle bu kuyudan su çıkaracaklarına inanır. Babası Recep ise yıllardır burada yaşadığını ve böyle bir şeyin imkânsız olduğunu söyler. Recep tipik bir kadereci kasaba insanıdır. Kendinde var olanın ötesini aşmak ve görmek istemez.

İdris ise var olan koşulları zorlar, gündelik yaşamın kendilerine sunduklarının ötesinde bir hayat için çaba harcanması gerektiğine inanır. İdris'in bakır tellere kurbağaları bağlayıp kuyuda ölçüm yapması da aslında kasaba kültürünün olağan akışından farklı bir zihniyetin zorlamalarını, çabalarını göstermektedir. Dolayısıyla İdris sisteme karşı gelen ve değişim isteyen birini de temsil etmektedir.

Yine Postmodern kültürde maddi ilişkilerin sosyal yaşamı belirlediği üzerine bir başka örnek sahne Sinan ile kumcu İlhami arasında geçen diyaloglardır. Ahlat Ağacı'nda Sinan ile kumcu İlhami'nin tanışması ve aralarında geçen diyaloglar gündelik yaşamdaki kalıplaşmış yargıların kültürü biçimlendirdiğini, üretimlerin ve yeniliklerin ikinci plana atılarak görmezden gelindiğini, *at gözlüğü takmış* bireylerin yaşamın her alanını kuşattığını, ekonomik ilişkilerin tüm değerleri yönlendirecek güçte olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. İlhami ile görüşmeye gelen Sinan ona kitabından bahseder. İlhami ise kitabın geçtiği mekân olan Çanakkale'ye takılmıştır. Çanakkale denildiğinde aklına sadece Truva ve şehitlik gelmektedir. Mekân ile olayları özdeşleştirmiş milliyetçi bir kişilik olan İlhami, kitabın bunun tam tersine bir şeyler içerdiğini, hatta şehitlik olan bir ilde sarhoş bir adamın bile anlatıldığını gördüğünde sinirlenir. Sinan ise birçok posterde firmalarının adını destek olarak gördüğü için geldiğini söylediğindeyse İlhami ekonomik ilişkileri nedeniyle destek olduklarını söyleyerek aslında Sinan'a yardımcı olamayacağını dolaylı yollarla anlatmaya çalışır. Dolayısıyla bu diyalog da gündelik hayatı yöneten şeyin merkezinde kapital toplumun yükselişiyle birlikte öne çıkan para ve maddi değerler olduğunu gösterir. İlhami için kitap ve içeriği aslında bir bahanedir. O, Sinan'la ekonomik bir ilişkileri olmamasından ötürü kitaba yardım etmenin de anlamsız olduğunu farkındadır ve bunu diyalogun sonunda dışa vurmaktadır. Postmodernizmin odak noktasındaki somutlaşma maddiyatın yaşamın her alanına tezahür etmesine neden olmuştur. Aslında şiir kitabı için görüşmeye gelen Sinan ile İlhami'nin konuşmalarının sonu da maddiyatın ilişkilerde ne denli belirleyici olduğunu göstermektedir.

Postmodernizm kuralsızlığı kural edinmiştir. Irk, inanç, memleket mensubiyeti, inanışlar, kavramlar ve daha birçok şeye dair kurallar yıkılmış ve yok edilmiştir. Çünkü tüm bu kavramların odak noktasında olan birey zaten parçalanmış bir kimliğe sahiptir. Dolayısıyla onun oluşturduğu her kavram da aynı şekilde bir parçalanmışlığı temsil edecektir (Tuğluk, 207: 462). Filmde gündelik hayatta maddiyatın önemini ortaya çıkaran ve bununla birlikte toplumsal değişim ve başkalaşımı da öne süren bir sahne Sinan'ın okuldan bir arkadaşıyla konuşmasıyla gerçekleşir. Sinan'ın arkadaşı atanamayınca çevik kuvvet polisi olmuştur. Bu durumu Sinan'a anlattığında da biber gazı sıkıp stres atmak veya birinin kafasına kalkan geçirip eğlenmek gibi tabirler kullanarak aslında sevmediği bir mesleği, para kazanmak için yaptığını,

bunu yaparken de eğlenceli hale getirmeye çalıştığını söyler. Arkadaşının sözleri bozulan düzen ve bürokrasinin gündelik yaşamda ne şekilde alay konusu olduğunu göstermektedir.

Gündelik hayatı belirleyen değerler sadece para üzerine kurulu değildir. Ün, makam ve bunun getirisi olan güç de bir değer yargısı oluşturmaktadır. Kalabalıklar içerisinde kimliğini kaybeden bireyler için kendisini bir başkasından farklı hissetmek postmodern kültürde önemlidir. Dolayısıyla birey, diğerlerinden farklı ve üstün olduğu noktada kendisini daha önemli ve değerli hissedecektir. Onun anlam boşluğunu giderecek olan bu farklılığın ne şekilde olduğunun, hak içerip içermediğinin ise bir önemi yoktur (Rosenau, 1998: 90). Sinan'ın sınav için Çanakkale'ye gittiğinde bir sahafa gidip evde bulduğu el yazması bir kitabı satmak istemesi sırasında ünlü bir yazarla karşılaşması da bu duruma örnek teşkil eder. Sahafta gördüğü ünlü yazarı tanıyan Sinan, onun tüm kitaplarını okumuştur. Yanına oturup onunla sohbet etmek ister. Ancak bakış açısı ve entelektüelitesi yazardan çok daha üstün olan Sinan, yazarı eleştirdiğinde ise karşısında büyük bir ego bulur. Sinan yazara “sempozyumdaki biyografilerde her yazarın mı kendi hayatını anlattığını, yoksa sempozyum komitesinin mi bu biyografileri hazırladığını” sorar. Bunu sorma amacını da bir kişinin kendi kendini anlatırken kullandığı üslubuyla ilgili düşünceleri olduğunu söyler. Sinan'a göre kendi hayatını gerçekten farklı yazan biri, ya da abartan biri kendi gerçekliğini görememektedir ve bu gerçekliğe uzaktır. Bunu dile getirmesi ise yazarı kızdırır. Sinan, bu sahnede gerçek hayatın akışında kendi kimliğine uzaklaşan ve bu durumu algılamayan kişilerin yüzüne tutulan bir ayna gibidir. Yazar kendisine yöneltilen eleştirilerin asla dinlemek ve duymak, hatta sorgulayıp yanıtlamak istemez. O, kendinden emin şekilde hayatını sürdürür. Sinan'ın onu eleştirmesi aslında var olan “ünlü yazar” kimliğini zedeleyeceği için bir tehlike olarak algılanır ve yazar bu noktada kendini savunmaya geçerek Sinan'ı kendinden uzaklaştırır.

Postmodern kültürde modernizmle birlikte kendine ve doğaya yabancılaşan insan ilişkilerinin daha ileri boyutları görülür. İnsanlar arasındaki iletişimsizlik artmış, ancak artık bu iletişimsizlik şikâyet edilecek bir boyuttan çıkarılarak daha olağan ve olması gerektiği gibi algılanmaya başlanmıştır (Rosenau, 1998: 40-41). Filmde Sinan'ın babası İdris sürekli iddia oynayan bir adamdır. Bu nedenle borçları vardır. Onun bir aile babası olarak sorumluluklarını unuttuğu bir noktada sürdürdüğü yalnızlığına eş köpeği olur. Köpeğiyle güçlü bir bağ kurar ve bunu da kendisini suçlamayan tek canlı olmasına bağlar. Ne gariptir ki ilerleyen sahnelerde Sinan, kitap parası için köpeği çalar ve satılığa çıkarır. Babasına bastırıldığı kitaptan vermeyen Sinan'ın yaptığı bir nevi babasını cezalandırmaktır. Sinan bu cezalandırmayı daha da vurgulayacak şekilde kitap kapağına annesine ithaf ettiğine dair bir yazı da bırakır. Sinan o arada askerliğini yapıp dönünce annesinin kitabı okumadığını ve hatta kitabın kapağını dahi

açmadığını fark eder. Babasına gider ve babasının kitabını defalarca okuduğunu görmektedir. Babasına karşı aldığı tavır da bu esnada pişmanlığa dönüşür.

Filmde gündelik yaşam ile kurgunun, gerçek ile hayalin iç içe geçtiği ve anlamın koptuğu bir akış söz konusudur. Hayatı boyunca ailesine sıkıntı çıkaran ve borç yapan İdris'in yapmadığı babalık görevi, Sinan'ın onun köpeğini çalarak onu cezalandırması son bölümde tam anlamıyla seyirciye yaşamın paradokslarını ortaya çıkaracak şekilde sunulur. Sinan kitabını çıkarır ve askere gider. Döndüğünde anne ve kardeşinin kitabını okumadığını görür. Babası ise çiftliğe yerleşmiştir. Babasını ziyarete gittiğinde ise aslında kitabı tek okuyan kişinin babası olduğunu öğrenir. Gündelik yaşamda sorumluluk bilincinden uzak biri olan baba, bu süreçte seyirciyi şaşırtacak bir konuma yükselmiştir. Belki de köpeğinin parasıyla da basılmasına katkıda bulunan kitabı aynı derecede sahiplenmiştir. Yine film son sahnesiyle de postmodern kültürün yansıması halinde bir özet sunmaktadır. Dünyada her şeye, hatta kendi varlığına yabancılaşan insan, sürekli bir anlam arayışı içerisinde ve nesnelere olduğundan fazla anlam yükler. Sinan'ın intihar sebebi kitaptır. Çünkü kitap, Sinan'ın anlamsız hayatına anlam katmaktadır. Aynı şekilde İdris'in de köpeği ve köpeğini kaybettikten sonra oğlunun kitabına yüklediği anlam, var olan anlamsızlık içerisinde bireyin sığınağını temsil etmektedir. Filmin sonunda içinde su olup olmadığı belirsiz bir kuyuda intihar eden Sinan, elinden kitabıyla birlikte hayatı, yani anlamı bulmaya çalışan birey olmaktadır.

SONUÇ

20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern toplumların geldiği noktayı eleştiren ve yeni bir oluşum olarak ortaya çıkan, tanımlanması zor postmodernizm; başta edebiyat olmak üzere, birçok sanatta kendini göstermekte ve göstermeye devam etmektedir. Çalışmamızda sinemada postmodernizmin gündelik yaşama yansıması konusu ele alınmış, bu konuda Nuri Bilge Ceylan'ın son filmi Ahlat Ağacı incelenmiştir. Ahlat Ağacı, Nuri Bilge Ceylan'ın sekizinci uzun metraj filmi olarak 2018 yılında gösterime giren bir filmidir. Film; diğer Nuri Bilge Ceylan filmleri gibi bireyin yaşadığı problemlere, ait olamama fikrine, bireysel sıkıntılar ve taşraya yönelik mesajlar içermektedir. Film ana kahramanı Sinan eğitilmiş ve entelektüel bir karakterdir. Kentte okumuş ardından yaşadığı kasabaya atanamadığı için geri dönmüştür. Sinan'ın bünyesinde filmde taşranın sıkıntıları, ekonomik ve sosyal sorunlar arasında sıkışıp kalmış birey ve bireyin var olma çabası anlatılmaktadır.

Çalışmamızda da ortaya çıkarıldığı gibi Ceylan, bir yönetmen olarak postmodernizmin anlam karmaşasını, kopukluğunu, gündelik yaşamı belirleyen para, ün, ego gibi olguları Sinan'ın

yaşam penceresinden ele almış, Sinan bünyesinde entelektüel bir kimlik yaratmış ve bu kimliğin taşraya yönünü dönmesiyle neler olabileceğini ortaya koymuştur. Sinan'ın babası, dedesi, diğer aile fertleri, Hatice ve arkadaşları birer semboldür. Onlar postmodern yaşamın gündelik hayatında birer yaprak gibi olağan akışı sürdüren simgelerdir. Sinan ise bu akışa karşı gelen ve kendi benliği ile hareket etmek isteyen biridir. Ancak zaman ve şartlar bu hareketi savurmakta ve engellemektedir. Sinan'ın film boyunca amacının kitap yayınlamak ve ünlü bir yazar olmak olduğunu görürüz. Sinan bu amaçla daima çabalar ve bir yandan da sınava hazırlanıp öğretmen olmak ister. Kentten köye gelen ve buranın yaşamına adapte olamayan, baş kaldıran Sinan filmin sonunda babasının içinde su olduğunu iddia ettiği kuyuda asılı olarak karşımıza çıkar. Aslında Sinan, postmodern kültüre kafa tutan, ancak başaramayıp birey olamayan birini temsil etmektedir. Onun yanında babası İdris, eski okul arkadaşı Hatice de var olan yaşamlarında Sinan gibi kentten gelmeseler de değişiklik çabasında bulunup gündelik yaşamın sıkıcı ve tekdüze kurallarını kırmak istemiş kişilerdir. Ancak film boyunca hiçbirinin bunu başaramadığı görülür. Denilebilir ki Nuri Bilge Ceylan, bu filmle Sinan bünyesinde aslında ilahi bir üçüncü göz yaratmak istemiş, ancak gündelik yaşamın kısır döngüsünde yarattığı bu kahramanın var olma çabasını da yönlendirmeyerek olağan akışı görme üzerine bir deney yapmıştır. Bu deney de bizlere postmodern toplumun evrildiği geleceği göstermesi adına önemli olmuştur.

KAYNAKÇA

- Alam, M. (2011). "Meselem insan denilen muammayı ve onun bağlı olduğu daha da büyük muammayı anlamlandırmaya çalışmak". (Söyleşi), Sinema Söyleşileri Kitabı 2011. http://www.mafm.boun.edu.tr/files/768_7_NBC.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2019.
- Anderson, P. S. (2006). *Postmodernizm ve Din*, (M. Erkan, A. Utku Çev.). *Postmodernizmin Eleştirel Sözlüğü* içinde (Ed.) Stuart Sim, İstanbul: Ebabel Yayınları
- Aytaç, S. Göl, B. Yücel, F. (2011). *Nuri Bilge Ceylan'la Kış Uykusu Üzerine*. (Söyleşi). http://www.altiyazi.net/soylesiler/nuri-bilge-ceylanla-kis-uykusu_uzerine, Erişim Tarihi: 25.12.2019.
- Büyükdüvenci, S. ve Öztürk, S. R. (1997). *Postmodernizm ve Sinema – Giriş*, (Ed.) Sabri Büyükdüvenci & Semire Ruken Öztürk, *Postmodernizm ve Sinema*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Connor, S. (2005). *Postmodernist Kültür-Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş*, (D. Şahiner Çev.), 2. Baskı, Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

- Corrigan, T. (1997). "Yerin Zamansallığı, Postmodernizm ve Fassbinder'in Metinleri", (S. Büyükdüvenci & Semire Ruken Öztürk Çev.), *Postmodernizm ve Sinema*, Sabri Büyükdüvenci ve Semire Ruken Öztürk (Ed.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Docherty, T. D. (1995). "Postmodernizm: Bir Giriş", *Postmodernist Burjuva Liberalizmi*, (Y. Alogan Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Garnham, N. (1997). Political Economy and the Practice of Cultural Studies. M. Ferguson & P. Goldings (Ed.). *Cultural Studies in Question* (ss. 56-73). CA: Sage.
- Habermas, J. (1994). "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje". (G. Naliş, D. Sabuncuoğlu ve D. Erksan Çev.), *Postmodernizm*. Necmi Zekâ. İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Hamblen, K. A. (1990). "An Art Education Future in two World Views." *Design for Arts in Education*. v. 91, 27-33.
- Harvey, D. (1998). *Postmodernliğin Durumu*, (S. Savran Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Jameson, F. (2005). *Kültürel Dönemeç*, (K. İnal Çev.), Ankara: Dost Yayınevi.
- Jeanniere, A. (1994). "Modernite Nedir?" (N. Tutal-Küçük Çev.), *Modernite versus Postmodernite*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kızıılçelik, S. (1994). "Postmodernizm: 'Modernlik Projesine' Bir Başkaldırı". *Türkiye Günlüğü*, (30).
- Olivier, B. (2000). "Modernite, Modernizm ve Postmodernist Film: Verhoeven'in Temel İçgüdü'sündeki Yüzeysellikler", (R. Öztürk Çev.), *Modernite Versus Postmodernite*, Mehmet Küçük (Ed.), 3. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- Olivier, B. (2014). *Postmodernizm ve Sinema*, (S. Büyükdüvenci, R. Öztürk Çev.), *Modernite, Modernizm ve Postmodernist Film: Verhoeven'in Temel İçgüdü'sündeki Yüzeysellikler*, Ankara: Dipnot Yayınları, 37-61.
- Öztürk, M. (1997). Avantgarde Film Sanatından Postmodern Sinemaya. *25.Kare Sinema Dergisi*. Sayı 18, 25-30.
- Pösteği, N. (2005) *1990 Sonrası Türk Sineması*, İstanbul: Es Yayınları.
- Rosenau, P. M. (1998). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*, (T. Birkan Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat/Ark Yayınları.
- Savaş, H. (2014). Utanma Eşiği II ve Kış Uykusu. *Sözcükler*, (5), 110-113.
- Sayıcı, F. (2011). 1990 Sonrası Türk Sinemasında Gerçekçilik, (Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Touraine, A. (1995). *Modernliğin Eleştirisi*, (H. Tufan Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tuğluk, A. (2017). İroni Nedir, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 6(29).

KİTAP İNCELEMELERİ

KİTAP İNCELEMESİ: AYDEDE 1922-1(Book Review: *Aydede 1922-1*)**Yenal ÜNAL¹****Kitap İncelemesi**

İnceleme Geliş Tarihi: 16.03.2022

İnceleme Kabul Tarihi: 06.08.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1088755

Hazırlayan: Mustafa APAYDIN
Basım Yılı ve Yeri: 2020, İstanbul
Yayınevi: İnkılap Yayınevi
Sayfa Sayısı: 534
ISBN: 978-975-10-3305-5

Refik Halit Karay, Türk edebiyatının yetiştirdiği en mümtaz şahsiyetlerden biridir. Vücuda getirdiği eserleri ve ortaya koyduğu eylemler göz önüne alındığında Türk edebiyatının

yanı sıra yakın dönem Türk tarihi ve sosyolojisi için son derece değerli ve verimli bir yazardır. Çünkü II. Meşrutiyet döneminden başlamak üzere vefat ettiği 1965 yılına kadar olan süreçte yarım asırlık bir zaman diliminden fazla, kaleme almış olduğu metinlerle Türkiye'yi her bakımdan en iyi tahlil eden simalardandır. Buradan hareketle rahatlıkla ifade edebiliriz ki Refik Halit, Türk edebiyatı için vazgeçilmez yazarlar arasına adını yazdırmıştır. Ancak onu sadece yazın bilim kalıpları içerisine hapsedme eğiliminde olan araştırmacıların fevkalade bir yanılığın peşinden gittiklerini de burada ifade etmek zorundayız. Örneğin II. Meşrutiyet (1908-

1918), İttihat ve Terakki (1913-1918) ve Millî Mücadele (1919-1922) dönemlerini araştıran bir tarihçi, klasik tarih araştırma yöntem ve usulleri dairesinde bu döneme ilişkin bir eser pek tabii kaleme alabilir. Fakat bu tarihinin ilgili dönemde kaleme alınmış edebî metinleri özellikle

¹ Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yunal@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4043-8424

Refik Halit'in kalem tecrübelerini göz ardı ederek vücuda getireceği eser hiçbir zaman mütekâmil bir eser rütbesine malik olamaz. Bir kere mütareke dönemi Türkiye'sinde Ankara ve İstanbul ekseninde gelişen olayları Refik Halit'in kaleme almış olduğu metinleri göz ardı etmek suretiyle anlamlandırabilmek mümkün değildir. Dolayısıyla Refik Halit, yakın dönem Türk tarihi üzerine siyasi, sosyal, ekonomik ve basın meseleleri cephesinden araştırmalar yapan tarih araştırmacıları için de göz ardı edilmemesi gereken ciddi bir kaynak hüviyeti taşımaktadır. Bu nedendir ki onun başta hatırat türündeki eserleri olmak üzere roman, hikâye, kronik, mizah, hiciv, gazete makale ve fıkralarını kaynak olarak kullanan tarih araştırmalarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Refik Halit, içinde yaşadığı zaman dilimini, mekânı ve olay örgüsünü mükemmel bir şekilde gözlemleyen ve bunu kusursuz bir Türkçe ile okuruna aktarmasını başarmış bir yazardır. Kullandığı Türkçedeki pürüzsüzlük ve taraf olduğu meseleleri dahi nesnel ve derinlikli bir biçimde analiz edebilmiş olması onu daha da önemli hâle getirmektedir. Dolayısıyla 1908-1965 aralığı üzerine tarih incelemesi ortaya koyan bir tarihçinin mutlaka uğrak noktalarından biri de Refik Halit olmalıdır.

Bu hususa temas edilmişken hemen belirtmelidir ki Refik Halit'in yakın dönem Türk tarihi adına en çok temayüz ettiği dönem 1919-1922 yılları aralığıdır. Karay bu süreçte 1919 ve 1920 yıllarında Damat Ferit Paşa Hükümetleri döneminde iki defa Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Anadolu Harekât-ı Milliyelerini en başından itibaren bir İttihatçı harekât olarak gören, bu harekâtın ülkenin daha da fazla mahvolmasına sebebiyet vereceğini düşünen Refik Halit, mütareke dönemi boyunca Mustafa Kemal Paşa ve başlattığı harekâta muhalif bir tavır takınmıştır. Posta-Telgraf Umum Müdürü sıfatıyla Müdafaa-yı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların çekilmemesi talimatını vermiştir. Bu emri Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'den alarak tatbik etmiş olmakla birlikte Karay'ın bizzat kendisi de Anadolu Harekât-ı Milliyesi'ne muhaliftir. İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalifliğinden dolayı 1913-1918 yılları arasında Anadolu'da beş yıl sürgün yaşayan Refik Halit'in, 1922-1938 yılları arasında 16 yıl boyunca Suriye ve Lübnan coğrafyasında ikinci sürgünlük dönemini geçirmesinin temel sebebi işte bu Damat Ferit Paşa Hükümetleri döneminde Millî Mücadele'ye karşı ortaya koyduğu muhalif siyasi eylemlerdir.

Bununla birlikte Refik Halit, mütareke döneminde sadece siyasi bir figür olarak ön plana çıkmamıştır. Onun en önemli meziyeti kalemینی ustaca kullanmasıdır. Nitekim Refik Halit, mütareke döneminde “*Alemdâr*”, “*Sabah*”, “*Peyâm-ı Sabah*” ve “*Aydede*” gazetelerinde siyasi mizah ve hiciv türlerinde kaleme almış olduğu metinlerle Millî Mücadele'yi ağır bir

biçimde tenkit etmiştir. Böyle bir harekâtın başarısının imkânsız olduğunu düşünen Karay’a göre harekâtın lider kadrosunun önemli bir bölümü eski İttihatçılardan oluşmaktadır. Ona göre bu harekât İtilaf Devletlerini daha fazla kızdırmak ve yine daha fazla toprak kaybına yol açmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bu nedenle kaleme aldığı gazete makale ve fıkraların hemen hemen tamamında kendi bakış açısıyla Anadolu Harekât-ı Milliyesi’ni kimi zaman mizah kimi zaman hiciv yoluyla eleştirmeye çalışmıştır.

Refik Halit’in bu kalem tecrübelerinin üzerinden neredeyse 100 yıl geçmiştir. Karay’ın savunduğu düşüncelerin tam tersine olacak şekilde o dönemde İtilaf Devletleri ve onların Anadolu’daki kukla kuvvetleri Yunanlılar, Millî Mücadele sonunda mağlup edilmiştir. Dahası millî harekâtın yeni teşekkül ettiği zamanlarda taslağı hazırlanan Sevr Antlaşması’na göre fiili manada bir Osmanlı Devleti’nin ortada kalmayacağı sonradan iyice belirginleşmiştir. Diğer bir ifadeyle Karay’ın, Anadolu Harekâtı’nın İtilaf Devletlerini kızdırıp daha fazla toprak kaybına yol açacağı ve durumun çok daha vahim hâle geleceği tezinin de daha o dönemde ciddi bir mesnedi bulunmamaktaydı.

Ulusal bir davanın aleyhinde olsalar bile mütareke döneminde Refik Halit’in kaleme almış olduğu kalem tecrübeleri o devrin anlaşılması hususunda bu satırların yazarına göre fevkalade öneme haiz birer arşiv vesikasından farksızdır. Çünkü bu dönemde İstanbul aydınının Millî Mücadele’ye bakışının anlaşılmasında hemen hemen en kuvvetli metinler Karay’ın kaleminden çıkmıştır. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele önderlerinin Refik Halit’in kaleme almış olduğu makale ve fıkraları dikkatlice takip ettikleri sonradan ortaya çıkmıştır. Hatta bir defasında Mustafa Kemal Paşa, Kemal Salih Sel’in ifadesine göre, Millî Mücadele’nin ilk yıllarında Adapazarı civarında dolaşırken İstanbul’dan gelen gazeteler içerisinde “*Peyâm-ı Sabah*”tan Refik Halit’in bir fıkrasını okutarak; “*aleyhimize yazıyor, ama güzel yazıyor*” demiştir (Halıcı, 2021: 167). Bu cümleden hareketle onun makalelerinin hem Millî Mücadele’nin hem de mütareke dönemi İstanbul’unun anlaşılması ve anlamlandırılmasında ne kadar mühim bir yer işgal ettiği daha iyi anlaşılacaktır.

Refik Halit’in üzerine bazı değerlendirmeler yaptığımız “*Aydede*” adlı dergi yine onun mütareke döneminde bizzat yayımlayıp, makale ve fıkralar kaleme almış olduğu bir yayın organıdır. Bir bütün hâlinde değerlendirildiğinde “*Aydede*” aslında iki farklı yayın döneminde okuyucu ile buluşmuştur. Derginin birinci yayın dönemi 1922 yılında toplam 90 sayı yayımlanmak suretiyle gerçekleşmiştir. İkinci yayın devresi ise Refik Halit’in, ikinci sürgün döneminin bitişinden 10 yıl sonra 1948 yılında başlamış ve 1949’da son bulmuştur. Yani dergi farklı tarihlerde toplam 3 yıllık bir dönemde yayımlanmıştır. Türkolog Prof. Dr. Mustafa

Apaydın tarafından Refik Halit'in bu dergide kaleme almış olduğu makale ve fıkralar toplam üç farklı kitapta “*Aydede 1922-1*”, “*Aydede 1948-2*”, “*Aydede 1949-3*” adlarıyla bir araya getirilerek neşredilmiştir.

Bu incelemede Apaydın tarafından yayına hazırlanmış olan “*Aydede 1922-1*” adlı çalışma hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bilindiği üzere içinde bulunduğumuz yıl Büyük Taarruz'un 100. Yıl Dönümü'dür. Büyük Taarruz'la ilgili etkinlik ve yayınların sayısında gözle görülür bir artış beklenmektedir. Bu nedenle Millî Mücadele'nin askerî aşamasının kesin bir zaferle taçlandırıldığı 1922 yılının birçok cepheden yorumlanması gerekmektedir. Bu noktada Refik Halit'in neşrettiği ve ilk yayın devresinde toplam 90 sayı çıkmış olan “*Aydede*” dergisinin yeniden gündeme gelmesinin son derece faydalı olacağı kanaatindeyiz. Tam 100 yıl önceki dönemde İstanbul münevverlerinin Millî Mücadele'ye bakışı, bu yıl boyunca Anadolu'da ve İstanbul'da yaşanan siyasi ve askerî gelişmelerin anlaşılmasında “*Aydede*”nin mükemmel bir örnek oluşturacağı aşikârdır. “*Aydede*” bu yayın döneminde hem Anadolu'da hem de İstanbul'da saray çevresinde sıkı bir biçimde takip edilen bir neşriyattır. Bu da derginin birçok muhit tarafından önemsendiğini göstermektedir.

Bu önemli derginin ilk yayın devresinde dergi, eski harfli olarak basılmıştır. Dolayısıyla Osmanlıca bilgisi olmayan kitlelerin bu önemli tarihi bilgi birikimini okuyabilmesi ve anlayabilmesi mümkün değildir. Ancak dergi Prof. Dr. Mustafa Apaydın tarafından günümüz alfabesine çevrilmiştir. Toplam 534 sayfadan müteşekkil bir kitap hâline gelen eser, İnkılap Kitabevi tarafından ilk baskısı 2013 yılında olmak üzere 2020 yılında okuyucuyla yeniden buluşturulmuştur. Kitapta Refik Halit'e ait yazılar kronolojik bir biçimde sıralanmakla birlikte “*Nakş-ı Berâb*”, “*Siyasete, Edebiyata, Gazetecilere Dair*” ve “*Çarşıya Pazara, Kadınlara Dair*” başlıklı üç bölüme taksim edilmiştir. Burada Apaydın, tematik bir tasnif gerçekleştirmek istemiştir. Kitabın sonuna özellikle genç okuyucuların istifade edebilmeleri amacıyla bir sözlük ile “*Refik Halit'in Aydede Yazıları Kaynakçası*” başlıklı bir kısım eklenmiştir.

Refik Halit bu dergide makale ve fıkralarını kaleme alırken kimi zaman “*Aydede*” ve “*Kirpi*” müstear adlarını kullanırken bazı yazılarını da “*Refik Halit*” imzasıyla yayımlamıştır. Bu isimler dışında söz konusu dergide imzasız yazılar da kaleme almış olması kuvvetle muhtemeldir ki bu çeşit makalelerin tam anlamıyla tespit edilebilmesi son derece güçtür. Dolayısıyla Apaydın, kitabın sonuna Karay'ın kullanmış olduğu adları da tasnif ederek hangi makalenin hangi imza ile kaleme alındığını okuyucuyla paylaşmak istemiştir.

Çok ilginçtir ki günümüzde de Refik Halit, kendi yarattığı pürüzsüz Türkçe ve mükemmel betimleme yeteneği ile hatırlanmaktadır. Kimi yazarlara göre Türk edebiyatında

Türkçeyi en iyi kullanan yazardır. Fakat Karay'ın 1922 yılında neşrettiği "*Aydede*" dergisinde kaleme almış olduğu makale ve fıkraların dili "*Memleket Hikâyeleri*"ndeki dil ve üslup özelliklerinden çok farklıdır. Yazar bu dergide bol miktarda Arapça ve Farsça tamlama ile yine ciddi miktarda bu dillere ait kelime, terim ve deyim kullanmıştır. Diğer bir ifadeyle yazarın bu dergide temayüz etmiş dili ve üslubu hiç de sade değildir. Dolayısıyla Prof. Dr. Mustafa Apaydın'ın bu çalışma için epey bir mesai ve emek harcadığını tahmin etmek hiç de zor değildir. Meseleye bu açıdan bakıldığında Apaydın'ın sadece edebiyat araştırmacıları için değil; tarihçiler için de büyük bir hizmet gerçekleştirdiğini burada ifade etmeliyiz.

2 Ocak 1922 tarihinden 9 Ekim 1922 tarihine kadar yayımlanmış olan "*Aydede*" toplam 90 sayı çıkmıştır. Derginin son sayısı Refik Halit'in İstanbul'dan ayrıldığı (kaçtığı?) gün basılmış olmakla birlikte Karay'ın herhangi bir yazısı yer almamıştır. Bir bütün hâlinde değerlendirildiğinde Refik Halit'in bu dergide 200 civarında yazısı yer almıştır. Dergide İtilafçılık, İttihatçılık ve Millicilik akımlarının memleketin faydasına politikalar üretmediği fikri temelinde bir yayın politikası takip edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle dergi Millî Mücadele'ye en muhalif basın-yayın organlarından biridir.

En genel manada değerlendirildiğinde Apaydın'ın, Refik Halit'in, "*Aydede*" dergisinde 1922 yılında kaleme almış olduğu yazılarını yeni Türk alfabesine aktararak "*Aydede 1922-1*" adıyla kitaplaştırmış olması o dönemin anlaşılması, yorumlaması ve anlamlandırılması noktasında önemli bir emek olarak karşımıza çıkmaktadır. Mütareke dönemi İstanbul'unun Anadolu'da yaşanan olaylara bakışının tespit edilmesinde Karay'ın makalelerinin birer derinlikli metin olarak daha fazla ön plana çıkması gerekmektedir. Kaldı ki Karay söz konusu makalelerinde sadece Anadolu'yu değil, İstanbul'da yaşanan siyasi meseleleri de hicvetmiş, bunlara ilişkin de can alıcı tespitlerde bulunmuştur. Bu yorumdan hareketle söz konusu eserin Millî Mücadele'nin başarıyla neticlendiği 1922 yılının 100. Yıl Dönümü'nde "*Aydede*"nin yeniden hatırlanması ve tarihçiler tarafından daha fazla değerlendirilmesi noktasında önemli bir boşluğu dolduracağı aşikârdır.

KAYNAKÇA

Şaduman Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2021, s. 167.

KİTAP İNCELEMESİ: GÖRME BİÇİMLERİ

Aydan ÜNLÜKAYA¹

Kitap İncelemesi

İnceleme Geliş Tarihi: 06.01.2022

İnceleme Kabul Tarihi: 20.06.2022

DOI: 10.53507/akademikdusunce.1054128

Yazar: John BERGER

Basım Yılı ve Yeri: 2020, İstanbul

Yayınevi: Metis Yayınları

Sayfa Sayısı: 168

ISBN: 978-975-342-083-9

İlk kez 1978 yılında Yankı Yayınları tarafından yayımlanan *Görme Biçimleri* isimli eserin, 2020 yılında Metis Yayınları tarafından 27. basımı yayımlanmıştır. Kitabın İngilizce baskısı ilk olarak 1972 yılında Penguin Books tarafından yayımlanmıştır. Yurdanur Salman tarafından çevrilerek Türkçe alanyazına kazandırılan kitabın orijinal ismi *Ways of Seeing*'tir. Bu çalışmada eserin Metis Yayınları tarafından yayımlanan son baskısı incelenmiştir.

Hem yazar hem sanat eleştirmeni hem de ressam olan John Berger'in en önemli eserlerinden biri olan bu kitap, reklamcılık açısından başucu kitabı niteliindedir. Kitap, yayınlandığı tarihten günümüze kadar eleştirel bir görme biçiminin manifestosu hâline gelmiştir. Görselliği ve imgeleri görme biçimlerine, toplumsal açıdan kadınları görme biçimlerine, yağlı boya resim geleneğinin çeşitli çelişik yanlarına ve son olarak reklam imgelerine odaklanan bu kitabın çıkış noktası, Berger ile yapılan BBC televizyon dizisindeki konuşmalarda yer alan bir takım önemli fikirler olmuş ve kitapta bu görüşler irdelenmiştir. Avrupa yağlı boya resim sanatını ele alan 1972 tarihli *Görme Biçimleri* isimli belgesel serisi dört bölümden oluşmaktadır. Metin yazarlığını Berger'in üstlendiği serinin yönetmenliğini İngiliz belgesel yapımcısı Michael Dibb yapmıştır. Berger, belgeselin ilk bölümünde bir sanat eserine bakış açısının kameranın ortaya çıkması ile birlikte nasıl değiştiğini, imgenin artık orijinalliğinden koparak çoğaltılabilir olduğunu ve imgenin bulunduğu ortam ile nasıl anlamın değiştiğini Avrupa yağlı boya eserleri üzerinden açıklamaktadır. Belgeselin ikinci bölümünde, yağlı boya eserlerinde resmedilen kadının konumlandırılışını çıplaklık ve nü kavramları ile açıklayan Berger, kadının esere bakan "erkek seyirci" için resmedildiğini ifade etmektedir. Berger, belgeselin üçüncü bölümünde Avrupa yağlı boya resimleri ile mülkiyet kavramı arasındaki ilişkiyi çeşitli örnekler üzerinden açıklayarak, bu resimlerin "özel zenginliği

¹ Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Reklamcılık Bölümü, aunlukaya@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5645-6192.

kutlamada bir aracı” olduğunu savunmaktadır. Belgeselin son bölümünde ise Berger, yağlı boya geleneğinin artık yok olduğunu ve bunun yerini reklamların aldığını ifade ederek, reklam sektörünün resim sanatında kullanılan imgeleri nasıl kullandığı üzerinde durmaktadır. Bu belgesel aynı yıl içerisinde Berger tarafından kitaplaştırılmıştır. Sven Blomberg, Chris Fox, Michael Dibb ve Richard Hollis de katkı sağladığı kitap yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın birinci, üçüncü, beşinci ve yedinci bölümlerinde hem sözsel hem görsel imgeler; ikinci, dördüncü ve altıncı bölümlerinde ise yalnızca görsel imgeler kullanılmıştır. Berger kitabın temel amacının, okuyucunun/seyircinin kafasında soru işareti uyandırmak olduğunu ifade etmektedir.

Kitabın ilk bölümü imgeyi tanımlayarak başlamaktadır. “Görme, konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk, konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir.” (s. 7) cümlesiyle başlayan kitapta, bizi kuşatan evrende var olduğumuz yeri görerek bulduğumuz, bu evreni kelimelerle anlattığımız ancak kelimelerin evrenle kuşatılmış olduğumuz gerçeğini değiştiremeyeceği ifade edilmektedir. Yazara göre düşündüklerimiz veya inandıklarımız nesnelere karşı görüşümüzü etkilemektedir.

Tüm imgelerin insan yapısı olarak değerlendirildiği bu kitapta yazar imgeyi; “yeniden yaratılmış ve yeniden üretilmiş görünümü” (s. 10) olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla imgeler ortaya çıktıkları zamandan itibaren görüşlerimizle birlikte yeniden anlam kazanarak devamlı olarak değişime uğramaktadır. Her imgede bir görme biçimi yattığını ifade eden yazar, ancak bir imgeyi algılayışımızın ya da değerlendirişimizin görme biçimimize bağlı olduğunu dile getirmektedir. Temelde imgeler aynıdır. Zamanla değişen şey, görme biçimimizdir.

Üçüncü bölümde sanatta kadın ve sanat eserinde özne olarak kadının rolü üzerinde durulmuştur. Kadınlar ve erkekler toplumda farklı algılanmaktadır. Bu farklılık Batı geleneğinde sanatta ve yağlı boya tablolarında açıkça kendisini göstermektedir.

Bir erkeğin varlığı, güç vaadine bağlıyken; bir kadının varlığı, kendisine karşı olan tutumunu ifade etmektedir. Yazar, erkeğe yüklenen otorite olma anlamıyla birlikte erkeklerin davrandıkları gibi, kadınların ise göründükleri gibi olduğundan bahsetmektedir. Erkeklerin kadınları seyrettiğini, kadınların ise seyredilişlerini seyrettiklerini ifade eden Berger, “kadının kendisini bir nesneye -özellikle görsel bir nesneye- dönüştürmüş” (s. 47) olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumla ilgili kitabın 46. sayfasında yer alan paragraf oldukça dikkat çekicidir.

Kadın olarak doğmak, erkeklerin mülkiyetinde olan özel, çevrelenmiş bir yerde doğmak demektir. Kadınların toplumsal kişilikleri, böylesine sınırlı, böylesine koşullandırılmış bir yerde

yaşayabilme ustalıklarından dolayı gelişmiştir. Ne var ki bu, kadının öz varlığının ikiye bölünmesi pahasına olmuştur. Kadın hiç durmadan kendisini seyretmek zorundadır. Hemen hemen her zaman kendi imgesiyle birlikte dolaşır. Bir odada yürürken ya da babasının ölüsünün başucunda ağlarken bile ister istemez kendisini yürürken ya da ağlarken görür. Çocukluğunun ilk yıllarından başlayarak hep kendi kendisini gözlemesi, bunun gerekli olduğu öğretilmiştir ona.

Böylece kadın içindeki gözleyen ve gözlenen kişilikleri, kadın olarak onun kimliğini oluşturan ama birbirinden ayrı iki öge olarak görmeye başlar.

Kitapta, kadınların devamlı olarak kendisini gözetleyen, diğer bir ifadeyle öz-disiplini sağlayan varlıklar oldukları, seyredilişlerini seyretmeleri ve erkekler tarafından seyir nesnesi konumunda olmaları Avrupa yağlı boya resim geleneğindeki tablolar aracılığıyla tasvir edilmektedir. Bu tablolarda yer alan seyirci-sahiplik ilişkisi kadınların ve erkeklerin resmediliş şekliyle ilişkilendirilmiştir. Kadınların bu tablolardaki bakışlarının, yüz ifadesinin, konumunun, duruşunun vs. seyircisi konumunda olan sahibine yönelik olduğundan ve kadının hep ikincil planda tasvir edildiğinden bahsedilmektedir. Bu doğrultuda, tablolarda bu şekilde resmedilen kadın ve erkeklerin toplum tarafından nasıl algılandığı ve bu tabloların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden inşa eden bir araç konumunda olduğu görülmektedir. Tablolar aracılığıyla toplumun kadına ve erkeğe yönelik görme biçimin nasıl olduğu sergilenmektedir.

Yazara göre yağlı boya resimlerine kodlanan toplumsal cinsiyet ilişkileri kitle iletişim araçları vasıtasıyla daha fazla yaygınlaştırılmaktadır. Erkek hala izleyici konumundadır ve kadın bir obje gibi kendisini izlemeye zorlanmaktadır. Berger, ideal seyircinin daima erkek olması gerektiğini, kadının da onu memnun etmek için konumlandırılmış bir imge olduğunu savunmaktadır. Günümüzün koşulları göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun değiştiği görülmektedir. Her ne kadar kadınların seyir nesnesi halinde olma durumları devam etse de özellikle sosyal medya platformları sayesinde artık erkekler de seyir nesnesi olarak konumlandırılmaktadır. Erkek bedeninin idealize edilerek metalaştırıldığı sosyal medya platformlarında seyircinin hem kadınlar hem de erkekler olduğu söylenebilir.

Kitabın beşinci bölümünde Avrupa yağlı boya resimlerinde mülkiyet kavramı üzerine odaklanılmıştır. Yağlı boya resimlerinde nesnelere genellikle oldukları gibi gösterilmesi üzerinde duran yazar, bu tabloların satın alınabilir olduğunu, gerçekte bir nesneye sahip olmakla o nesnenin yağlı boya resmine sahip olmak arasında bir fark olmadığını ve böylelikle bu tabloların zenginliğin göstergesi olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle kapitalist düzenin toplumsal ilişkilerde yarattığı etkiyi, yağlı boya resminin görünümle yaptığı ifade etmektedir. Çünkü yağlı boya resim ile her şey satılabilir hale gelmiş bir ürüne dönüşmektedir. Dolayısıyla bu tabloları satın alan kişiler kendi toplumsal statülerini çevrelerine göstermiş olmaktadır.

Kitabın son bölümünde yazar reklam imgesi üzerinde durarak kapitalizmin bir eleştirisini sunmaktadır. Kapitalist dünya düzeninin hâkim olduğu günümüz toplumunda kişilerin karşısına her gün yüzlerce reklam iletisi çıkmaktadır. “Tarihte başka hiçbir toplum böylesine kalabalık bir imgeler yığını, böylesine yoğun bir mesaj yağmuru görmemiştir” (s. 129) diyen yazara göre, kişiler bu reklam mesajlarını görmeden geçememektedir. Kitabın yayınladığı tarihten bu yana, enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve özellikle internetin hayatın vazgeçilmez bir alanı olduğu günümüz koşullarında kişilerin adeta reklam bombardımanı altında yaşadığı söylenebilir.

Berger, reklam imgelerinin anlık olduğunu ancak hiçbir zaman an’da olmadıklarını “Hiç durmadan yenilenip durmaları, zamana uydurulmaları bakımından da anlaktır reklam imgeleri. Oysa hiçbir zaman o andan söz edilmez reklamlarda. Çoğu zaman geçmişten, her zaman da gelecekte söz edilir.” (s. 129-130) cümleleriyle ifade etmektedir. Bu cümle reklam sektörü açısından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü reklamlar kişilere sürekli ürünlerin kullanımına bağlı olarak gelecek olan mutluluk duygusunu vaat etmektedir. “Reklamlarla her birimize bir nesne daha satın alarak kendimizi ya da yaşamlarımızı değiştirmemiz önerilir. Aldığınız bu yeni nesne der reklam, sizi bir bakıma daha zenginleştirecektir – aslında o nesneyi almak için para harcayarak biraz daha yoksullaşacak olsanız bile!” ifadesinde Berger (s. 131), reklamların kişilere geçmişteki -ürünün kullanılmadığı an- mutsuzluklarını satın alma eylemiyle giderebileceklerini ve kıskanılacak durumda olacaklarını -çekici olacaklarını- söylemektedir. Berger’in bir “çekicilik üretme süreci” (s. 131) olarak tanımladığı reklamcılığın asıl amacı, kişilerin aslında mutlu olmadıkları düşüncesini onlara aşılmasıdır. Böylelikle reklamlar, kişilere aşıladığı eksik ve mutsuz hayattan reklamı yapılan ürünü satın alarak kurtulabileceklerini vaat etmektedir. Bu doğrultuda reklamlar, etkinliğini arttırabilmek için hedef kitlesine mevcut hayat standartlarının eksik olduğunu gösteren örnekler sunmaktadır. Üstelik kapitalizmin hâkim olduğu yerlerde kişilerin bu reklamlara karşı özgür seçim hakları olduğu sanılmaktadır. Ancak reklamlar kapitalizmin devamlılığını sağlama işlevini devamlı olarak sürdürmektedir. Dolayısıyla kişilerin hangi ürünü aldıklarının bir önemi yoktur, önemli olan devamlı olarak tüketmeleridir.

Reklamların hiçbir zaman vaat ettiği mutluluk duygusunun gerçeğin yerini tutamayacağını belirten yazara göre reklamlar bu nedenle gelecekteki alıcıya seslenmektedir. Bu doğrultuda reklam, gelecekte ürünü alan kişinin sahip olacağı kıskanılan olma/çekici olma durumunu sağlamaktadır. Yazar bu durumu etkili bir şekilde ifade etmektedir (s. 134):

Seyirci-alıcının, ürünü edindiği zaman erişeceği durumuna bakarak kendini kıskanması beklenir. O ürünle, başkalarının kıskanacağı bir nesne durumuna dönüştüğünü düşünmesi amaçlanır. Bu kıskançlık, onda kendini beğenme duygusunu güçlendirecektir. Bunu başka türlü de anlatabiliriz: reklam imgesi alıcıdan, aslında onun kendisine karşı duyduğu sevgiyi çalar; sonra da bu sevgiyi ona, alacağı ürünün fiyatına yeniden satar.

Reklamlarda hedef kitleye gönderilen iletileri kuvvetlendirmek ve daha ilgi çekici olmalarını sağlamak için tarihi objelere ve eski sanat yapıtlarına uzanan çizgiler olduğu görülmektedir. Bu sentez yöntemi ile hedef kitle üzerinde reklamı yapılan ürünün bir zenginlik simgesi olduğu ve kültürel bir değeri olduğu gösterilmektedir. Yazar, özellikle reklamlarda yağlı boya resimlerinin izlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Ancak yazar, yağlı boya resimlerinde olan seyirci-sahip ilişkisiyle reklamlarda olan seyirci-alıcı ilişkisinin farklı olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü yağlı boya resimde tablonun sahibi zaten kendisine ait olan hayatı sergiliyorken, reklamlarda seyircinin sahip olmadığı hayat sunulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yağlı boya resme sahip olan kişinin mevcut statüsü tabloları sergilenmektedir. Tabloda o kişinin mülkiyetinde olan nesnelere yer almaktadır. Diğer taraftan, reklamlarda kişilere sahip olmadıkları nesnelere sunularak bu ürünleri satın almaları doğrultusunda statülerinin değişeceği vaat edilmektedir.

“Reklamın dayandığı temel huzursuzluk şu korkudan doğar: Hiçbir şeyin yoksa sen de bir hiç olursun” (s. 143) cümlesiyle Berger, tüketim toplumu içerisinde sıkışmış kişilerin ancak tüketerek varlığını sürdürebileceğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda reklam, kişileri metalara sahip olarak toplumdaki statülerini ortaya koymaya yönlendirilmektedir. Öyle ki, günümüz dünyasında bu durum en had safhaya ulaşmış ve tüketim toplumu gittikçe büyümüştür. Bu bağlamda, reklamın temel önermesinin metalara sahip oldukça toplumda varlık kazanıldığı düşüncesi olduğu söylenilebilmektedir. Oysa kişiler her ürünü satın aldıklarında karşılıklarını onları kendilerine eksik hissettirecek yeni bir ürün, yeni bir mutluluk vaadi çıkmaktadır. Bu durumda kişiler süregelen bir eksiklik hissetme duygusu içinde yaşamaya itilmektedir. Bu eksiklik hissi de onları daha çok tüketmeye yönlendirmektedir. Kapitalist düzen böyle bir kısır döngü ile varlığını sürdürmektedir.

Reklamlara kanmanın sınıflı bir toplumda sürekli çalışmak zorunda kalan kişiler için vazgeçilmez bir son olduğunu dile getiren yazar, kişilerin reklamlar aracılığıyla kendilerini gelecekte mutlu olacaklarına inandırarak dengelediklerini ifade etmektedir. Bu durumda yazara göre, “çalışan ben, tüketen beni, kıskanır” (s. 149). Bu bağlamda, çalışma hayatı içerisinde kişi devamlı olarak tükettiği anı -ürünün kullanımıyla eksikliğin giderileceği mutluluk anı- düşünmektedir. Reklamın yarattığı bu düşsel dünya kişiler için bir kaçış noktası hâline gelmektedir.

Reklamın bir başka toplumsal işlevinin de olduğunu belirten yazar, reklamcılığın demokrasinin yerine tüketimi konumlandığını vurgulamaktadır. Demokratik olmayan şeylerin üstünü kapatan reklam, dünyayı kendi diliyle yorumlamakta ve sürekli olarak düşsel bir hayatı sunmaktadır. Bir derginin içerisinde dünyada yaşanan acı olayların haberleriyle birlikte reklam imgelerinin aynı sayfada sunulduğu bir sarsıntı yaratmaktadır. Yazara göre buradaki önemli olan şey, bu uyumsuzluk içerisinde reklamların asıl niteliği hakkında bize anlattıklarıdır. “Reklam temelde olaysızdır” (s. 153) diye ifade eden yazar, reklamlarda sunulanların tamamının gerçeküstü olduğunu belirtmektedir.

“Reklam bu kültürün yaşamıdır -öyle ki kapitalizm onsuz varlığını sürdüremez- ve aynı zamanda bu kültürün ürünüdür de” (s. 153) cümlesiyle yazar, reklamların kapitalizmin devamlılığı açısından önemini vurgulamaktadır. Reklamlar kişilere düşsel bir hayat vaat etmekte, onlara sınıflı bir toplum düzeninde ürün kullanımıyla sınıf atlayabileceklerini söylemektedir. Ancak kişiler hiçbir zaman reklamı yapılan ürünü tüketerek vaat edilen mutluluğa ulaşamaz. Bireyler sürekli eksik oldukları hissine kapılır. Onlara devamlı eksik oldukları hissettirilir. Bireylere eksik ben duygusu aşılandıkça kapitalizm, sürekliliğini sağlamış olacaktır.

Literatürde, Berger’in bu kitapta reklamlar üzerine ortaya attığı argümanları destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Leiss vd. (1990: 18)’ne göre reklam, tüketicilere gereksiz ihtiyaçlar yaratarak pazarı kontrol eden ve tüm ihtiyaçların piyasadaki malların satın alınmasıyla karşılanacağı genel bir tüketim inancını yücelten manipülatif bir araçtır. İhtiyaçların karşılanması için malların tüketimine yapılan bu vurgu, nihayetinde mutluluk ve içerikten ziyade genel bir tatminsizlik duygusuna yol açmaktadır. Çünkü mallar, reklamlarda vaat edilen mutluluğu sunamamaktadır. Reklamlar, kişilere kendilerini özel, önemli ve biricik olduğu duygusunu yaratmaya çalışmaktadır. Kişiler bu duyguları hissedebilmek için reklamda sunulan ürüne sahip olmak istemektedir. Böylelikle, kişiler reklamlarda vaat edilen duyguları -örneğin başarı, göz önünde olmak, mutluluk, heyecan vs.- hissedecektir. Leiss vd. (1990: 30)’ne göre reklamın sürekli olarak talep yaratması gerektiğinden, sürekli olarak da tatminsiz tüketiciler üretmesi gerekmektedir. Dolayısıyla reklamlar, üreticilerin çıkarları doğrultusunda hareket edebilmek için tüketicilerde sürekli olarak yeniliğin talep edilmesini sağlamak ve eski ürünleri kullanan tüketicilere yenilerini ikame edemedikleri için mutsuzluk hissini yaşatmaktadır.

Reklamların olumsuz etkilerine rağmen toplumu bilgilendirmesi, ürün seçeneklerinin çoğalması, rekabet sebebiyle fiyatların düşmesi ve tüketicilerin alternatifleri değerlendirmesi

gibi pek çok olumlu etkileri de bulunmaktadır. Ayrıca sosyal, kültürel, toplumsal ya da ekonomik anlamda tüketicilerde yarattığı etkiler sebebiyle birçok eleştiri alan reklamların savunmaları da mevcuttur. Örneğin Kirtpatrick (1986: 3) reklamların, tüketicileri aldatarak veya manipüle ederek ihtiyaç duymadıkları veya istemedikleri ürünleri satın almaya yönlendirmesi eleştirisini reddetmektedir. Kirtpatrick bu eleştiriye, reklamların tüketicileri ihtiyaçlardan haberdar edebileceğini, talebi canlandırabileceğini ve tüketicilerin daha büyük ve geniş bir zevk yelpazesinden yararlanmasını mümkün kılabileceğini; ancak zevklerin, ihtiyaçların, isteklerin ve taleplerin hepsinin tüketiciden kaynaklandığını savunarak reddetmektedir. Ona göre tüm reklamlar, tüketicileri bilgilendirmek için yapılmakta ve dolayısıyla tüketicileri ikna etmeyi amaçlamaktadır. Kirtpatrick'in reklamlar hakkındaki görüşlerinde doğruluk payı olması rağmen, reklamlar tarafından “yaratılan” ihtiyaçların, isteklerin ve taleplerin göz ardı edilmemesi gerektiği söylenebilir.

Görme Biçimleri isimli eser en genel anlamıyla, dünyaya karşı görme biçimlerimizi sorgulamaya itmekte ve reklamlara karşı eleştirel bir bakış açısı kazanmamızı sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında eser, reklamcılar için bir başucu kitabı hâline gelmektedir. Özellikle tablolar üzerinden toplumun kadınlara karşı ve kadınların kendilerine karşı görme biçimlerinin çarpıcı bir şekilde sunulması ve bu durumun günümüz reklamlarında yer alan kadın imgeleri üzerinden karşılaştırılması oldukça etkilidir. Her ne kadar son yıllarda kadın imgesinin bazı reklamlarda değiştiği görülse de genel olarak ele aldığımızda bir reklamın içerisindeki kadın imgesinin tıpkı yağlı boya tablolarındaki sunumu gibi *seyirci-sahiplik* ilişkisi içerisinde olduğu görülmektedir. Reklamlardaki kadın imgesinin tıpkı bu tablolarında olduğu gibi onu izleyen sahibine hitap edecek şekilde konumlandırılışı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesine sebep olmaktadır.

Özellikle kitabın son bölümünde ele alınan reklam imgesinin tasviri çeşitli eleştirmenler tarafından reklama fazla önem atfedilmesi açısından eleştirilse de reklamlar aracılığıyla tüketim toplumunun nasıl devamlılığını koruduğu hakkında bir temel oluşturmaktadır. Reklam imgelerin yarattığı düşsel dünyanın sürekli eksik ben'i üretmesi, tüketim toplumunun yeniden inşa edilmesini sağlamaktadır. Sonuç olarak bu kitap, son yıllarda iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerle birlikte adeta reklam imgeleriyle kuşatılmış olan tüketici kitlesini anlamak açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Berger, J. (2020). Görme Biçimleri. (Y. Salman, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Kirtpatrick, J. (1986). A Philosophic Defense of Advertising! *Journal of Advertising*, 15(2), 42-64.

Leiss, W., Kline, S., ve Jhally, S. (1990). Social Communication in Advertising. Ontario: Nelson Canada.

YAZIM İLKELERİ VE KURALLARI

Akademik Düşünce Dergisi 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayımlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir. Yazarın/yazarların aşağıda yer alan yazım ilke ve kurallarına dikkat etmesi gerekmektedir.

YAZIM İLKELERİ

Derginin yayım dili Türkçe ve İngilizcedir.

Akademik Düşünce Dergisi'nde yayımlanması için siyaset bilimi, işletme, maliye, iktisat, kamu yönetimi, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, uluslararası ilişkiler, tarih, sosyoloji alanlarında özgün makale ve kitap incelemeleri kabul edilmektedir.

Akademik Düşünce Dergisi yayım sürecinde; yazarlar, hakemler ve editörlerden Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları öncelikle dikkate almaktadır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazara aittir.

Çalışmaların yayım kararı editörlere aittir. Hakem değerlendirmeleri sonucunda kabul edilen çalışmaların yayımlanma zorunluğu bulunmamaktadır. Editörler dergi sayıları arasındaki uyumu sağlamak için kabul edilen çalışmalarını bir sonraki sayıya bırakma hakkına sahiptir.

Dergiye gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Dergiye gelen yazıların yazım kurallarına uygun olması gerekmektedir. Yazım kurallarına uygun olmayan yazılar editörlerce hakem değerlendirme süreci başlatılmadan reddedilecektir.

Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

Yazı önerileri, kör hakem değerlendirme sistemine göre değerlendirmeye alınacaktır. Asgari iki hakem incelemesi sonucunda yazının yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verecektir.

Kitap incelemeleri, analitik bir yaklaşımla kitabın temel tezini çözümleyerek ele alan bir yapıya sahip olmalıdır. Kitabın bölümlerinin tanıtılması, yazar ve yayınevi hakkında kısa bilgilerin verilmesi, incelenen kitabın yazarın diğer yayınları arasındaki yerinin belirlenmesi ve kitabın alanyazına olan katkısının ne olduğunun açıklanması iyi bir kitap incelemesinin temel özellikleridir. Gönderilecek incelemelerde bu hususlar göz önüne alınmalıdır.

YAZIM KURALLARI

Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların özet ve kaynakça kısımları da dâhil olmak üzere sözcük sınırı bulunmaktadır. Bu sınır kitap incelemeleri için 1000-3000 kelime, makaleler için ise 4.000- 15.000 arasında olmalıdır.

Makale başlığı 15 kelimeyi geçmeyecek şekilde kısa ve öz olmalıdır. Türkçe başlık, 14 Punto, tamamı büyük harf, Times New Roman yazı karakteri, ortalı bir şekilde yazılmalıdır. İngilizce başlık, 12 Punto ile sadece baş harfleri büyük, Times New Roman yazı karakteri, ortalı, parantez içinde yazılmalıdır.

Yazar adı, makale başlığının altında ortalı 14 punto Times New Roman yazı karakteri ile yazılmalı, unvanı, görev yeri, elektronik posta adresi ve ORCID numarası dipnotta 10 punto ile yazılmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce özet bölümleri en az 150 en çok 250 kelime arasında olmalıdır. Türkçe ÖZET ve İngilizce ABSTRACT bölümünde en az 3 en çok 5 anahtar kelimeye yer verilmelidir. Times New Roman yazı karakteri ve 11 punto ile tek satır aralığı yazılmalıdır. Özet, araştırmanın amacını, yöntemini, önemli sonuçlarını kapsayacak biçimde yazılmalıdır.

Makaleler, A4 boyutunda, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile 12 punto, 1,5 satır aralığıyla ve önce 6nk sonra 6nk satır aralığı bırakılarak yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Tüm çalışma boyunca Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır.

Metin içinde üç veya daha az satırdan oluşan kısa ve doğrudan alıntılar “tırnak işareti içinde” (italik değil) verilmelidir. Üç satırı geçen (blok) doğrudan alıntılar, metnin bir alt satırına geçilerek tek satır Aralığında,10 punto ile 1, 25 cm genişliğinde soldan ve sağdan girintili, tırnak işareti içine alınmadan (italik değil) yazılmalıdır.

Giriş, sonuç, kaynakça ve ek kısımlarına numara verilmemelidir. Ana ve alt bölüm başlıkları baş harfleri büyük şekilde 12 punto kalın ve normal şekilde yazılmalıdır.

Kaynakça 11 punto, 1,15 satır aralığıyla Time New Roman ve soyad alfabetik sırasına göre listelenmelidir.

Giriş ve sonuç bölümleri dışında birincil düzey başlıklar (1, 2, 3,...) ikincil düzey başlıklar (1.1., 1.2, 1.3.), üçüncül düzey başlıklar (1.1.1., 1.1.2, 1.1.3) biçiminde gösterilmelidir.

ATIF VE KAYNAK GÖSTERME KURALLARI

Metin içinde tek yazarlı bir çalışmada genel bir atıf varsa ve metnin bütününe referans veriliyorsa: (Akman, 2010).

Metin içinde tek yazarlı bir çalışmanın belirli bir sayfasından ya da kısmından alıntı yapılıyorsa: (Akman, 2019:2).

Metin içinde iki yazarlı çalışmaya atıf yapılıyorsa: (Tekke ve Akpınar, 2010).

Metin içinde yazar sayısı üç ve daha fazla olan çalışmalara atıf yapılıyorsa: (Sezgin vd., 2016).

Bir yazarın aynı yılda basılan eserleri (Öz, 2011a) ve (Öz, 2011b) şeklinde gösterilmelidir. Birden fazla yazara atıfta bulunulurken, göndermeler aynı parantez içerisinde yer almalıdır. Sırasıyla ilk yazarın soyadına göre alfabetik olarak ve noktalı virgül ile ayrılmalıdır: (Akpınar, 2010; Bacakoğlu, 2016)

TEK YAZARLI KİTAP

Metin içinde: Akman, 2010: 50.

Kaynakça bölümünde: Akman, K. (2010). *Türkiye’de Belediyeler ve Sığınmacılar Politikadan Uygulamaya Samsun Örneği*. Ankara: Astana Yayınları.

İKİ YAZARLI KİTAP

Metin içinde: Çakırer ve Küçük, 2019: 20.

Kaynakça bölümünde: Çakırer, Y. Ö. ve Küçük, H. (2019). *Mahalle Odaklı Katılım*. Ankara: Astana Yayınları.

ÜÇ VE DAHA FAZLA YAZARLI

Metin içinde: Tortop vd., 2016: 74.

Kaynakça bölümünde: Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2006). *Mahalli İdareler*. Ankara: Nobel Yayınları.

ÇEVİRİ KİTAP

Metin içinde: Jardins, 2006: 30

Kaynakça bölümünde: Jardins, J. R. D. (2006). *Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş* (R. Keleş, Çev), Ankara: İmge Kitabevi.

KİTAP İÇİ BÖLÜM

Metin içinde: (Bahçeci Başarmak ve Akpınar, 2020: 307).

Kaynakça bölümünde: Bahçeci Başarmak, H. I. ve Akpınar, İ. E. (2020). Birleşik Krallık'ta Gençlik Politikası. Y. Ç. Özservet ve H. K. Bayraktar (Ed.), *Dünyadan Farklı Ülke Örnekleriyle Gençlik Politikaları* (ss.307-331). Ankara: Astana Yayınları.

DERGİ MAKALESİ

Metin içinde: Özel, 2014: 99.

Kaynakça bölümünde: Özel, M. S. (2014). Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 99-122.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Metin içinde: TBMM, 2021.

Kaynakça bölümünde: TBMM (2021). Kanun Teklifleri,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.sorgu_baslangic, Erişim Tarihi: 16.05.2021.

TEZLER

Makale içinde: Yetkin, 2017: 55.

Kaynakça bölümünde: Yetkin, O. (2017). 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Olan Muğla İlinde Yerel Kamu Hizmetlerinde Yaşanan Dönüşümün Marmaris İlçesi Özelinde İncelenmesi. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

NOT: Derginin yazım kuralları içinde yer almayan hususlarda APA (American Psychological Association) 6. baskıda belirtilen yöntemler kullanılmalıdır.